

ἀρχιμ. Ἰωάννου Γ. Ἀλεξίου

ἩΡΩΕΣ ΤΟΥ

ΕΙΚΟΣΙΕΝΑ

ΑΡΧΙΜ. ΙΩΑΝΝΟΥ Γ. ΑΛΕΙΟΥ

**ΗΡΩΕΣ
ΤΟΥ ΕΙΚΟΣΙΕΝΑ**

Ἔκδοσις ἕκτη.

**ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΩΝ Η «ΖΩΗ»
ΑΘΗΝΑΙ**

1.
**Ο ΕΘΝΕΓΕΡΤΗΣ
ΤΟΥ ΜΩΡΗΑ**

«'Απ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά,
καὶ σὰν πρῶτα ἀνδρειωμένη,
χαῖρε, ὦ χαῖρε, Ἐλευθεριά!»

Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ

Ὕμνος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν

Ἔκδοσις Ἀδελφότητος Θεολόγων
ἢ «ΖΩΗ» - 1989
Ἱπποκράτους 189 - Ἀθῆναι

Α΄. ΣΤΗ ΔΗΜΗΤΣΑΝΑ

ΔΕΝ ἐγράφηκε ποτέ πιό ζωντανό και ταιριαστό τετράστιχο ἀπό αὐτό που θρήκε ὁ ἔθνικός μας ποιητής, ὁ Σολωμός, γιά νά πῆ τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ τήν τραγωδία και τήν ἔθνική ἀνάστασι. Μυριάδες κόκκαλα — ἱερά τῶν Ἑλλήνων κόκκαλα — σπάρθηκαν στό φτωχό ἑλληνικό χῶμα ὡς τή στιγμή που οἱ ἀναστάσιμες καμπάνες σκόρπισαν σ' ὅλη τή γῆ τό: «Χαίρε, ὦ χαίρε, Ἑλευθεριά». Ὡς τήν ἀνοιξι τοῦ 1821 που ἡ ἀδάμαστη ἑλληνική ψυχή ξέσπασε και φώτισε μέ τήν πυρφόρο δάδα τοῦ ἀγῶνος τό δρόμο τῆς ἀνθρωπότητος.

Και τήν ἱερή αὐτή δάδα τήν ἀναψε τό τιμημένο και πολυσέβαστο χέρι τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ.

Ἄλλ' ἂν πᾶμε λίγα χρόνια πιό πίσω. 1778. Ὁ Γιάννης Γκότζιας και ἡ γυναίκα του ἡ Κανέλλα θέριζαν στό χωράφι τους, λίγο ἔξω ἀπό τή Δημητσάνα. Πιό πέρα, πάνω σέ μιὰ φτωχική θελέτζα ὁ μικρός Γιώργος, τό παιδί τους, κοιμάται ἤσυχά... Ξάφνου μιὰ φωνή φρίκης ἀκούγεται. Τρομαγμένος ἀπό τίς σπαρακτικές φωνές ὁ πατέρας τρέχει πρὸς τό παιδί. Τί νά ἰδῆ; Ἐνα μεγάλο φίδι εἶναι τυλιγμένο γύρω-γύρω στό χεράκι τοῦ παιδιοῦ, που μέ τή μικρή του παλάμη σφίγγει δυνατά τό κεφάλι τοῦ ἔρπετοῦ. Εὐτυχῶς ὁ πατέρας δέν χάνει οὔτε στιγμή τήν ψυχραιμία του. Ἀρπάζε ἕνα μεγάλο ψαλίδι ἀπό ἕνα βοσκό, που ἐκούρευε ἐκεῖ κοντά τά πρόβατά του, και ἔκοψε τό κεφάλι τοῦ φιδιοῦ. Και ὁ μικρός σώθηκε.

“Έτσι άρχισε ή ζωή του Γιώργου Γκότζια, του φτωχού χωριατόπουλου, που θα γινόταν άργότερα ένας σοφός κληρικός και ένας από τους άρχηγούς της Έλληνικής Έπαναστάσεως.

Δύο ήταν τὰ κλειδιά με τὰ όποια ό Γιώργος άνοιξε τό χρυσό παλάτι τής έπιτυχίας του: Τό ένα ήταν τό κλειδί τής άρετής. Τό άλλο τό κλειδί τής μορφώσεως. Τό πρώτο έχει μεγαλύτερη σημασία για μιá έπιτυχημένη και ώφέλιμη σταδιοδρομία. Χωρίς αυτό, έστω κι άν έχης τό δεύτερο, τή μόρφωσι δηλαδή, τó παλάτι δέν άνοίγει.

“Ο Γιώργος είναι τώρα έννέα χρονών. Σωστό παλληκαράκι. Δουλεύει από τήν ώρα που θα φέξη ή μέρα, μέχρι τó θράδυ, κοντά στον πατέρα του. “Άλλοτε στα χωράφια, κι άλλοτε σ’ ένα πρόχειρο έργαστήρι για χρυσαφικά πούχε στήσει ό κύρ-Γιάννης Γκότζιας σέ μιá ήσυχη γωνιά του σπιτιού. “Όταν ό πατέρας του, διηγείται ό θιογράφος του, πετύχαινε κάτι δύσκολο στή δουλειά του, γύριζε και ρωτούσε τó γιό του:

—Αί; Πώς σου φαίνεται, γέροντα;

Τόν λέγανε γέρο για τήν πρόωρη σοβαρότητά του, τή φρονιμάδα του και τὰ μετρημένα του λόγια. “Όλη ή Δημητσάνα μιλαγε για τήν άρετή και τήν καλωσύνη του μικρού αυτού παιδιού. Κανείς δέν είχε νά πη κάτι έναντίον του, για άταξίες ή πειράγματα. “Ο γιός του κύρ-Γιάννη ήταν τó καμάρι όλου του τόπου.

Λένε ότι μιá χειμωνιάτικη νύχτα ό Γιώργος πετάχτηκε από τόν ύπνο και φώναξε:

—Μάννα μου! μαννούλα μου!

Τρομαγμένη ή μάννα του μικρού έτρεξε κοντά στο στρώμα που κοιμώταν τó παιδί της.

—Τί έχεις, παιδάκι μου; Σú κοιμάσαι πάντα ήσυχο. Τί σέ τρόμαξε;

“Ο μικρός, πιό ήσυχος τώρα, έτριβε τὰ μάτια του και κρατούσε γυρτό τó κεφάλι του, στηριγμένο στα χέρια του, σαν νά ήθελε νά συγκρατήσει καλά μέσα στο ‘μυαλό του κάτι τó έκτακτο, κάτι τó σπουδαίο.

“Η μάννα του έπλησίασε. Τό πήρε στήν άγκαλιά της και άρχισε νά του χαϊδεύη τὰ όλόμαυρα μαλλιά του και νά τόν έρωτá:

—Τί σου συνέβη, λοιπόν, παιδί μου; Σú που κοιμάσαι τόσο ήσυχα, ύστερα από τήν κούρασι τής ήμέρας και τής νύχτας, πώς ξύπνησες τόσο άπότομα; “Έλα πές μου τί σου συνέβη, και νά ξανακοιμηθής.

—“Άκουσε, μαννούλα μου. Κοιμώμουν ήσυχα, όταν φάνηκε στον ύπνο μου μιá γυναίκα με πρόσωπο φωτεινό, που κρατούσε στο δεξί της χέρι ένα κοντάρι. Στήν κορφή του κονταριού κυμάτιζε μιá σημαία. Είχε σταυρό στή μέση ή σημαία και έγραφε: «Έλευθερία ή Θάνατος». Στο άλλο της χέρι ή γυναίκα αυτή κρατούσε ένα στεφάνι, από δάφνη μου φαίνεται πώς ήταν. Με προσταγή στή φωνή της μ’ έκάλεσε νά τήν ακολουθήσω. Έμπρός αυτή, πίσω έγώ, έφθάσαμε σ’ ένα ψηλό θουνό. Ήταν χαράματα. Ήσυχία άπέραντη βασίλευε στο θουνό. Μέσα στα έλατα φαινόταν ή σκιά ένός μοναστηριού. Εκεί στο μοναστήρι φτάσαμε. Έσταμάτησε ή ώραία αυτή γυναίκα και μου ειπε:

—“Έμπα στο μοναστήρι. Κάμε τήν προσευχή σου και έλα πάλι κοντά μου.

Με φόβο, αλλά και με μεγάλη έπιθυμία, έμπήκα στο μοναστήρι. Ένα καντήλι έκαιε μπροστά στήν είκόνα του Χριστού μας. Γονάτισα. Τό στήθος μου φούσκωσε. Ξέσπασα σ’ ένα κλάμμα παρακλητικό. Κά-

ποια άόρατη φωνή με παρηγόρησε: «'Ακολούθησε τις διαταγές τής γυναίκας που σε περιμένει έξω. "Ετσι θα δώσεις χαρά στον έαυτό σου και στο έθνος σου. "Ετσι θα σ' εύλογουν μυριάδες ψυχές που θα έλθουν κατόπιν από σένα...». 'Εβγήκα άνακουφισμένος, αλλά άποφασισμένος να κάμω ό,τι ή γυναίκα αυτή που με ώδηγούσε θα με πρόσταζε.

Μόλις έβγήκα από τó μοναστήρι, ξημέρωνε για καλά. 'Ο ήλιος άρχιζε δειλά-δειλά να προβάλλη και τó φεγγάρι να πέφτη μακριά προς τή θάλασσα. Τά πουλιά κελαϊδούσαν, γιατί ήταν άνοιξι, και αυτά μόνον διέκοπταν τή ησυχία εκείνη. Ξάφνου από τις πλαγιές του βουνού φάνηκαν να άνεβαίνουν άνδρες άρματωμένοι. "Άλλοι κρατούσαν καριοφίλια, άλλοι είχαν γιαταγάνια και άλλοι μαχαίρια, και άλλοι έρχόντανε κατεπάνω μου. Φοθήθηκα, μαννούλα μου, και έτρεξα να κρυφτώ κοντά στη γυναίκα αυτή, που τώρα χαμογελούσε κυττάζοντας έμένα και εκείνα τά παλληκάρια που άνέβαιναν τις πλαγιές του βουνού...

Σε λίγο γέμισε ή αύλή του μοναστηριού και έξω άπ' αυτή άκόμη, από λογιής-λογιής παλληκάρια. Ήταν νέοι και γέροι. Τά πρόσωπά των άγρια, έξέφραζαν άγανάκτησι και άπόφασι. "Όλοι έκύτταζαν τή γυναίκα αυτή που με ώδηγούσε, σαν να ζητούσαν άπ' αυτή λυτρωμό, άνακούφισι...

Με ένα της νόημα έκαμαν ήσυχία όλοι. Τότε εκείνη μ' έδειξε σ' όλους και είπε:

«Ραγιαδες, από σήμερα θα πάψτε να είστε ραγιαδες. 'Ο Θεός μ' έστειλε να παραδώσω μπροστά σας, στο παιδι αυτό, που θα είναι αντιπρόσωπός του μεταξύ σας, τή σημαία αυτή. 'Η σημαία αυτή γράφει: «'Ελευθερία ή Θάνατος». Θα τήν ποτίσετε με πολύ αίμα,

όσο να ιδήτε τήν έλευθερία σας. 'Αλλά τó στεφάνι αυτό θα θραβέυση τήν άνδρεία σας και όλες οί κατόπιν γενεές θα σάς εύγνωμονούν για τή θυσία σας». Και γυρίζοντας σε μένα: «Μικρέ μου, πάρε τή σημαία αυτή και φρόντισε να τήν ιδούν όλοι οί ραγιαδες, σε στεριά και σε πελάγη, σ' άνατολή και δύσι. Τή στέλνει ό Θεός, για να μηνύση σε όλους, ότι από σήμερα άπεφάσισε να σάς ξαναδώση τήν έλευθερία».

Μου έδωσε τή σημαία και πέταξε. Γύρω μου άρχισαν τά παλληκάρια να ρίχνουν τόσες τουφεκιές ώστε τρόμαξα και... έξύπνησα τόσο άπότομα, μαννούλα μου!... Πές μου λοιπόν, τί σημαίνει αυτό τó φοβερό όνειρο;

'Η τρυφερή μαννούλα χάϊδεψε τó παιδι της και του είπε:

—Παιδάκι μου, είναι όλοφάνερο τó όνειρό σου. Πρέπει να αφήσης τά πρόβατα και να πās στη Σχολή, στη Δημητσάνα. Πρέπει να γίνης παιδι του Θεού. Πρέπει να γίνης Δεσπότης, για να βοηθήσης τó δυστυχισμένο μας τó Γένος. Ποιός ξέρει; 'Ημπορεί ή Παναγία να διάλεξε τó σπίτι μας, για να δώση εκείνον που θα ώδηγήση τους δυστυχισμένους ραγιαδες σε μιá καλύτερη ήμέρα!... Κοιμήσου ήσυχια παιδάκι μου. Μόλις έλθη ό πατέρας σου, θα μιλήσωμε και θα άποφασίσωμε να έξακολουθήσης τά γράμματα. Θα αφήσης τά πρόβατα και θα κατέβης στη Δημητσάνα, στο Σχολείο. 'Ο παπα-Συμεών μάς τó είχε είπή τήν άλλη φορά: «'Ο Γιώργος πρέπει να σπουδάση!»! "Ισως είναι θέλημα του Θεού.

'Ο μικρός ήσυχασε και ξάπλωσε πάλι στο στρώμα του. "Εξω ό βοριάς βογγούσε. 'Η νύχτα έγερνε προς τó τέλος της. Ήταν άκόμη νύχτα σκλαβιάς...

Ἡ Δημητσάνα εἶχε τότε τὸ μεγαλύτερο σχολεῖο τοῦ Μωρηᾶ. Ἐδῶ ἔρχονταν ἀπὸ κάθε γωνιά τῆς Ἑλλάδος παιδιὰ, νέοι, ἀκόμα καὶ ὄριμοι ἄνδρες, γιὰ νὰ μορφωθοῦν. Πολλοὶ μεγάλοι Πατριάρχαι καὶ Μητροπολίται, φλογεροὶ κήρυκες καὶ μορφωμένοι διδάσκαλοι, ξεκίνησαν ἀπὸ τὴν περίφημη Σχολὴ τῆς Δημητσάνας καὶ σκόρπισαν τὸ χριστιανικὸ φῶς σὲ πόλεις καὶ χωριά. «Εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος ἐξηπλώθη τὸ φῶς τῆς μαθήσεως», γράφει ὁ ἴδιος ὁ Γερμανὸς στὰ ἀπομνημονεύματά του. Στὸ σχολεῖο αὐτὸ ἔμαθε τὰ πρῶτα γράμματα καὶ ὁ συμπατριώτης του καὶ κατόπιν ἐθνομάρτυς Γρηγόριος ὁ Ε΄, ὁ Παπαφλέσσας κ.ἄ.

Πῶς ὅμως ἀφηναν οἱ Τούρκοι μιὰ τέτοια Σχολή, πού ἦταν ὁ πνευματικὸς φάρος τῆς Ἑλλάδος; Ἡ γεωγραφικὴ τῆς θέσι τὴν ἔσωζε. «Ἡ Δημητσάνα ἦταν χτισμένη πάνω στ' ἀπότομα βράχια τοῦ βουνοῦ, χίλια μέτρα σχεδὸν πάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα. Παγερὴ τὸ χειμῶνα, χωρὶς καμμιά εὐκολία, μὲ ἀκανόνιστα, πνιγηρὰ δρομάκια, στρωμένα μὲ καλντιρίμι ἀπὸ ἄγρια πέτρα, γιὰ ν' ἀντέχουνε στὶς κατακλυσμικὲς βροχὲς πού τὴ δέρνουνε, χωρὶς καμμιά σοβαρὴ παραγωγὴ καὶ καμμιάν ἄνεσι γιὰ τὴ ζωὴ, δὲν τράθηξε ἀπ' τὴν ἀρχὴ τοὺς Τούρκους, πού τὴν ἀφησαν ἡσυχῇ, σχεδὸν ἀσύδοτη».

Σ' αὐτὴ λοιπὸν τὴ μεγάλη Σχολὴ μὲ τὶς περίφημες βιβλιοθήκες τῆς καὶ τοὺς φημισμένους τῆς δασκάλους, θέλει νὰ σπουδάσῃ καὶ ὁ μικρὸς Γιώργος. Ἄλλ' ὁ πατέρας του δυσκολεύεται. Ἐκεῖνος τὸν παρκαλεῖ, τὸν ἰκετεύει μὲ δάκρυα νὰ τὸν στείλῃ στὸ σχολεῖο. Ἐπὶ τέλους τὸν πείθει. Κι ἕνα πρωτὶ ὁ κύριος Γιάννης πάει τὸ γιό του σ' ἕνα φημισμένο δάσκαλο, τὸν

Ἀγάπιο. Ὁ φωτισμένος αὐτὸς καλόγερος, ὅταν ἀκουσε τὴν ἱστορίαν μὲ τὸ φίδι, πού τοῦ διηγήθηκε ὁ κύριος Γιάννης, γύρισε καὶ τοῦ εἶπε:

—Τὸ παιδί σου γεννήθηκε γιὰ νὰ συντριψῇ τὸν ἐχθρό, ὅπως τὴν κεφαλὴ τοῦ φιδιοῦ.

Σὲ ὅλες τὶς τάξεις ὁ Γιώργος ἦταν πρῶτος. Ἡ ἐπιμέλειά του, ἡ μελετηρότης του, ἡ σοβαρότης του, ἔκαναν μεγάλη ἐντύπωσι στὸν Ἀγάπιο. Ἔτσι γρήγορα δάσκαλος καὶ μαθητὴς συνδέθηκαν πολὺ στενά. Δὲν ἔμεινε ὅμως πολὺ καιρὸ στὴ Δημητσάνα ὁ Ἀγάπιος. Ἐφυγε γιὰ τὴ Σμύρνη, ὅπου τὸν ἐκάλεσαν νὰ διευθύνῃ τὴ Σχολὴ τῆς. Ὁ Γερμανὸς δὲν ἐξέχασε ποτὲ τὸ θερμὸ ζῆλο τοῦ πρώτου δασκάλου. Πάντα ἐνοιῶθε βαθεῖα εὐγνωμοσύνη σ' αὐτόν. Καὶ τὴν ἔδειξε ὕστερα ἀπὸ πολλὰ χρόνια, τὴν ἐποχὴ πού ὁ Ἀγάπιος, γέρος πιά, ζοῦσε ἀποτραθηγμένος στὸ μοναστήρι τῆς Δημητσάνας. Ἐκεῖ τοῦστελε ὁ Γερμανὸς — ποῦχε γίνει ἐν τῷ μεταξύ Δεσπότης — λίγο καφέ καὶ ζάχαρη ἀπὸ τὴν Πάτρα. Ἄλλ' ὁ γέρο-καλόγερος τάστειλε πίσω.

—Νὰ τοῦ πῆτε, παρήγγειλε μὲ τὸν ἄνθρωπο πού τοῦ τᾶχε φέρει, ὅτι δὲν ἐδίδαξα γιὰ τὸν ἑαυτό μου, παρὰ μόνο γιὰ τὴν Πατρίδα.

Καὶ ὅταν ἀργότερα συναντήθηκαν σὲ κάποια περιοδεῖα τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, ὁ γέρο-Ἀγάπιος ἔσκυψε νὰ φιλήσῃ τὸ χέρι τοῦ παλαιοῦ μαθητοῦ του, πού ἦταν τώρα Ἱεράρχης. Καὶ δὲν τοῦ ζήτησε τίποτε ἄλλο, παρὰ μόνο νὰ κἀνῃ γεφύρι στὴ Δημητσάνα κι ἕνα ἔργο ὑδραυλικὸ γιὰ νὰ πηγαίνει νερὸ στὸ χωριό, πού διψοῦσε.

Τέτοιος ἦταν ὁ πρῶτος δάσκαλος τοῦ Γιώργου Γκότζια!

Β'. ΑΠΟ ΤΟ ΑΡΓΟΣ ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ

ΟΤΑΝ έτελείωσε τις σπουδές του στη Δημητσάνα, ο νεαρός Γιώργος, κατεβαίνει στο "Αργος. 'Η ζωή του έδω είναι αρκετά μονότονη και κουραστική. Δουλεύει όλη την ημέρα κλεισμένος στο γραφείο του Μητροπολίτου. Προσεκτικός, ακριβολόγος, ταπεινός όπως ήταν, αποκτᾶ γρήγορα τή συμπάθεια και τὸ σεβασμὸ ὄλων. «Τὴ νύχτα, στὴν κάμαρά του, σκυμμένος στὰ βιβλία του πότε διαβάζει, δακρύζοντας, τὶς τύχες τῶν ἡρώων τῆς ἱστορίας και πότε συλλαβίζει, κάτω ἀπὸ τὴν τρεμάμενη φωτογλωσσίδα ἑνὸς κεριού, τὰ πρῶτα γαλλικὰ ρήματα».

Ὁ Μητροπολίτης Ἰάκωβος παρακολουθεῖ με ἀγάπη τὸ νεαρὸ αὐτὸ Δημητσανίτη. Οἱ σπάνιες ἀρετές του και ἡ ἐργατικότητα του τὸν κάνουν νὰ τοῦ προτείνει κάτι τὸ ἐξαιρετικὰ τιμητικὸ.

—Παιδί μου, τοῦ λέει μιὰ ἡμέρα, σκέπτομαι νὰ σε χειροτονήσω διάκονο, τί λές;

Ὁ Γιώργος ἔσκυψε τὸ κεφάλι. Δὲν εἶπε τίποτα ἐκείνη τὴ στιγμή. Μόνο ζήτησε λίγες ἡμέρες προθεσμία.

Δύο ἀντίθετα συναισθήματα ἐπάλευαν μέσ' στὴν καρδιά τοῦ Γιώργου ὄλες ἐκείνες τὶς ἡμέρες: Χαρὰ και φόβος. Θέλει νὰ χειροτονηθῆ, ἀλλὰ και συγχρόνως φοβᾶται γιὰ τὴ θареиὰ εὐθύνη πὺ θὰ ἀναλάβῃ ἀπὸ τόσο νέος. Παρακαλεῖ ὅμως τὸν Θεὸ νὰ τοῦ χαρίσῃ δύναμι και χάρι και ἀποφασίζει νὰ δεχθῆ τὴν τιμητικὴ πρότασι τοῦ Σεβασμιωτάτου.

—Ναί, δέχομαι νὰ γίνω κληρικός, εἶπε μιὰ μέρα με δάκρυα στὰ μάτια ὁ Γιώργος.

Ἔτσι, ὕστερα ἀπὸ λίγες ἡμέρες χειροτονεῖται διάκονος στὴ Μητρόπολι τοῦ "Αργους και παίρνει τὸ ὄνομα Γερμανός.

Δὲν μένει ὅμως γιὰ πάντα στο "Αργος. Σὲ λίγο φεύγει γιὰ τὴν ὠραία Σμύρνη νὰ συναντήσῃ τὸν συμπατριώτη του, τὸν Μητροπολίτη Γρηγόριο, πὺ τοῦχε γράφει νὰ πάῃ ἐκεῖ χωρὶς ἀναβολή. «Κι ὁ Γρηγόριος, πὺ ἄλλο δὲν ζητοῦσε τότε, παρὰ νὰ βοηθᾶ νέους γιὰ νὰ γίνουν χρήσιμοι στὴν Ἐκκλησία και στο "Ἔθνος», ὑποδέχεται τὸν νεαρὸ διάκονο με μεγάλη χαρὰ. Τὸν παίρνει κοντά του και τοῦ δείχνει ἀληθινὰ πατρικὴ στοργή. Τοῦ δίνει ὄλα τὰ μέσα γιὰ νὰ σπουδάσῃ στὴ Μεγάλῃ Σχολῇ τῆς Σμύρνης με τοὺς μορφωμένους τῆς καθηγητάς. Ἐκεῖ ὁ νεαρός Δημητσανίτης παρακολουθεῖ ἀνώτερα θεολογικὰ μαθήματα, φιλοσοφία, ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλολογία και σύγχρονη γαλλικὴ λογοτεχνία. Ἔτσι σιγά-σιγά γίνεται ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ μορφωμένους κληρικούς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Δὲν εἶναι ὅμως μόνο αὐτὰ πὺ κάνει ὁ σεβαστὸς Μητροπολίτης γιὰ τὸν συμπατριώτη του. Τοῦ δίνει και ἕνα ἄλλο ἀνεκτίμητο δῶρο: Τὸν ἑαυτὸ του, ζωντανὸ παράδειγμα, γεμᾶτο ζῆλο κι ἀφοσίωσι στὴν ἱερὴ του ἀποστολή, τονίζει ὁ βιογράφος του Ἀκαδημαϊκὸς Μελᾶς.

Σὲ λίγα χρόνια ἕνα εὐχάριστο γεγονός κάνει τὸν Γερμανὸ νὰ διακόψῃ τὶς σπουδές του στὴ Σμύρνη. Ὁ Γρηγόριος ἀνεβαίνει στὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Με πόση χαρὰ ἄκουσε ὁ Γερμανὸς τὴν ἀπόφασι τοῦ νέου Πατριάρχῃ νὰ τὸν πάρῃ μαζί του στὴν Κωνσταντινούπολι!

Γ'. ΣΤΟ ΠΛΕΥΡΟ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ

ΝΑ ἡ Κωνσταντινούπολις!... "Ω, τί θαθεία συγκίνησι θὰ ἔνοιωσε ὁ Γερμανός, μόλις πρωτοπάτησε τὸ πόδι του στὸ ἱερό χῶμα τοῦ Γαλατᾶ καὶ περπάτησε στοὺς στενοὺς δρόμους τῆς Πόλεως! Θὰ θούρκωσαν τὰ μάτια του, καθὼς θὰ πέρναγε δίπλα στὴν Ἁγία Σοφία κι ὁ νοῦς του θάτρεχε στὰ παληά, τὰ δοξασμένα χρόνια. Ρίγη συγκινήσεως θὰ ἔνοιωσε ὁ νεαρός κληρικός, καθὼς θὰ ἀνέβαινε στὸ θρυλικὸ Φανάρι καὶ θὰ πέρναγε τὴν μεγάλη πύρτα τοῦ Πατριαρχείου.

Ἀπὸ τίς πρῶτες ἡμέρες τὸ αὐστηρὸ ἦθος τοῦ Γερμανοῦ, ἡ σοβαρότης του, ἡ μεγάλη του ἀρετὴ, ἡ μόρφωσις καὶ ἡ ἀξιοπρέπειά του, τὸν ἐπιβάλλουν στὰ Πατριαρχεῖα, στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, ἀλλ' ἀκόμα καὶ σ' αὐτοὺς τοὺς Τούρκους. Μὲ τὴν ἐργατικότητά του γίνεται τὸ δεξιὸ χέρι τοῦ Πατριάρχου. Στὸν εἰκοσιπενταετῆ τότε Γερμανὸ ἀναθέτει τίς πιὸ δύσκολες ἀποστολές. Ἄλλοτε τὸν στέλνει στὸ Μωρηᾶ γιὰ νὰ τακτοποιήσῃ μερικὰ ζητήματα· ἄλλοτε μπρὸς στὸ Βεζύρη ἀντιπροσωπεύει τὸν ἴδιο τὸν Πατριάρχη. Καὶ πάντα θγάζει πέρα τὴν ἀποστολή του, μὲ τέτοιο τρόπο, ποὺ δὲν ἀκούει παρὰ μονάχα ἐπαίνους.

Ὁ Γερμανὸς γράφει κάπου τὴν ἐξῆς χαρακτηριστικὴ φράσι: «Ὁ ἄνθρωπος ποὺ νοιώθει εὐγνωμοσύνη πρὸς τοὺς συνεργάτας του, εἶναι ἕτοιμος νὰ κινδυνεύσῃ μαζῆ τους ὅταν ἀδίκως πάσχουν». Καὶ αὐτὸ ἔρχεται στιγμὴ ποὺ τὸ δείχνει καὶ στὴν πράξι. Ὁ Σουλτᾶνος μὲ Βεζυρικό διάταγμα ἐξορίζει τὸν Γρηγόριο τὸν Ε΄

στὸ "Ἁγιον" Ὄρος. Ὁ Γερμανὸς ὁμως, ποὺ δὲν ξεχνᾷ οὔτε στιγμὴ τί χρωστάει στὸ σεβάσμιο Πατριάρχη, τὸν ἀκολουθεῖ στὴν ἐξορία του. Εἶναι πρόθυμος καὶ τῆ ζωῆ του νὰ θυσιάσῃ χάριν τοῦ εὐεργέτου του. Ἄλλ' ὁ Πατριάρχης, ὕστερα ἀπὸ λίγο καιρὸ, ἐπιμένει νὰ γυρίσῃ ὁ συνεργάτης του πίσω στὴν Κωνσταντινούπολι. Ὁ Γερμανὸς ἀρνεῖται, θέλει νὰ μείνῃ πάντα κοντὰ του.

— Παναγιώτατε, κατ' οὐδένα τρόπον συγκατατίθεμαι νὰ σᾶς ἀποχωρισθῶ, εἶναι ἡ ἀπάντησις τοῦ φλογεροῦ κληρικοῦ.

Ὁ Γρηγόριος, ὁμως, τοῦ ξαναλέει ὕστερα ἀπὸ λίγες ἡμέρες:

— Ἀγαπημένο μου παιδί, πρέπει νὰ γυρίσῃς στὴν Πόλι. Ἐδῶ δὲν χρειάζεσαι τώρα πιά. Ἐνῶ ἐκεῖ κάτω θὰ εἶσαι πολὺ χρήσιμος.

Μὲ τὰ πολλὰ ὁ Γερμανὸς κάμπτεται καὶ ἀναγκάζεται μὲ πονεμένη καρδιά ν' ἀποχαιρετήσῃ τὸ μεγάλο ἐξόριστο.

Ὅταν ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολι, ρίχτηκε πάλι στὴ δουλειά. «Ὡστόσο ὁμως, οὔτε στιγμὴ δὲν ἄφηνε τὴ φροντίδα γιὰ τὴ μόρφωσί του. Ἐκεῖνο ποὺ ἔνοιωθε νὰ τοῦ λείπη, πρὸ πάντων, ἦτο ἡ φιλοσοφικὴ του κατάρτισις. Καὶ κοίταξε, τὸν ἴδιο καιρὸ, νὰ τὴν ἀποκτήσῃ, παρακολουθώντας τακτικὰ μαθήματα στὴν ἀνώτερη σχολὴ ποῦχε ιδρύσει ὁ Πρώιος, ἀπὸ τοὺς πιὸ περίφημους δασκάλους τοῦ καιροῦ του».

Ἔτσι κύλησαν ἀρκετὰ χρόνια, ὡς τὴν ἐποχὴ ποὺ χειροτονήθηκε Μητροπολίτης Παλαιῶν Πατρῶν, στίς 25 Μαρτίου 1807.

Δ'. Η ΘΥΕΛΛΑ ΠΛΗΣΙΑΖΕΙ

ΕΙΝΑΙ μόλις 35 ἐτῶν ὅταν κατεβαίνει στή σκλαβωμένη Ἑλλάδα ὁ Γερμανός. Ὁ πιὸ νέος ἱεράρχης τοῦ καιροῦ του. Γεμᾶτος ζωὴ καὶ παλμὸ ἱερό. Ἔτοιμος νὰ θυσιάσῃ τὸ πᾶν στὸ θωμὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Πατρίδος — τώρα πού τὰ χρόνια εἶναι τόσο δύσκολα.

Βαρειά ἢ σκλαβιά πλακώνει τὰ στήθη τῶν ραγιαδων. Ὁ κατακαυμένος Μωρηᾶς εἶναι πολὺ ἀνάστατος. Ὁ Βελῆς, μὲ δώδεκα χιλιάδες Ἀρβανίτες, σκορπᾷ παντοῦ τὸν τρόμο. Ἔνας θρῆνος κι ἕνας ὀδυρμὸς ἀντηχεῖ σ' ὅλη τὴ χώρα καὶ τὸ κλάμα χιλιάδων παιδιῶν καὶ χιλιάδων μαννάδων σπαράζει τὴ γῆ τὴν ἑλληνική. Τὰ χωριά ἐρημώνονται, οἱ δουλειές σταματοῦν, ἡ ζωὴ νεκρώνεται.

«Ἡ πρώτη φροντίδα τοῦ νέου ἱεράρχη εἶναι νὰ δώσῃ κουράγιο στοὺς ραγιαδες. Περιοδεύει, καθάλλα σὲ μουλάρη, ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριό». Καὶ παντοῦ τὸν δέχονται σὰν ἄγγελο παρηγοριᾶς. Παντοῦ τὸν καλωσορίζουν σὰν φιλόστοργο πατέρα καὶ προστάτη.

Ἀγαπάει ὅμως ἰδιαίτερα τὰ παιδιά ὁ Μητροπολίτης Γερμανός. Ἐνδιαφέρεται ὅσο μπορεῖ γιὰ τὴν διάδοσι τῆς παιδείας. Φροντίζει ν' ἀνοίγωνται καινούργια σχολεῖα καὶ ἐπισκέπτεται συχνὰ τὰ παληὰ. Βοηθεῖ πολλοὺς μαθητὰς νὰ τελειοποιήσουν τὶς σπουδές τους, ὅπως ἄλλοτε τὸν βοήθησαν κι αὐτὸν ὁ Ἀγάπιος καὶ ὁ Πατριάρχης. Σὲ μιὰ μάλιστα τέτοια ἐπίσκεψι, γράφει ὁ ἱστορικὸς Γούδας, ξεχώρισε ἕνα μικρὸ πανέξυπνο μαθητὴ — τὸν λέγανε Θεωράκη — τὸν πῆρε στὴν

προστασία του, τὸν ἔκανε διάκονό του. Ἀργότερα αὐτὸς ἔγινε Μητροπολίτης Ἀθηνῶν.

Σὲ λίγα του χρόνια ἡ μεγάλη του δράσις στὸ Μωρηᾶ σταματάει. Ἡ ἱερὰ Σύνοδος στὴν Κωνσταντινούπολι ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὶς ὑπηρεσίες του καὶ τὸν προσκαλεῖ νὰ ταξιδέψῃ ὡς τὴν Πόλι. Ἐκεῖ μένει σχεδὸν τρία-τέσσερα χρόνια. Στὸ διάστημα αὐτὸ πάρα πολλοὶ τὸν ἀποζητοῦν στὸ Μωρηᾶ. Τοῦ γράφουν καὶ τὸν παρακαλοῦν νὰ γυρίσῃ ὅσο μπορεῖ γρηγορώτερα. Ἡ παρουσία του εἶναι ἀπαραίτητη.

2 Ἰανουαρίου 1819. Τὸ καράβη πού φέρνει τὸ Μητροπολίτη πλέει λίγα μίλλια ἔξω ἀπὸ τὸ λιμάνι τῶν Πατρῶν. «Πλῆθος θάρκες — κατὰ τὴν μαρτυρία ἑνὸς αὐτόπτη — ἐξορμοῦν ἀπὸ τὴν παραλία καὶ διαγράφουν κύκλους γύρω ἀπὸ τὸ καράβη. Ἀμέτρητοι φίλοι ἀνεβαίνουν στὸ πλοῖο μόλις ρίχνει τὴν ἄγκυρα, γιὰ νὰ χαιρετήσουν καὶ φιλήσουν τὸ χέρι τοῦ Δεσπότη. Ὅλη ἡ πόλις τῶν Πατρῶν ἔχει κατεβῆ στὴν προκυμαία γιὰ νὰ δῆ τὸν ἀγαπημένο της ἱεράρχη. Χρυσόστολιστα ἄλογα, σταλμένα ἐξεπίτηδες ἀπὸ μεγιστᾶνες Ὀθωμανούς, περιμένουν στὴν ἀποβάθρα νὰ μεταφέρουν στὴν πόλι τὸν Μητροπολίτη. Πολλές μητέρες ἔχουν φέρι στὴν ἀγκαλιὰ τὰ παιδιά τους γιὰ νὰ τὰ εὐλογήσῃ ὁ φλογερὸς ποιμενάρχης των. Ἀλλαγαμὸς χαρᾶς ἀντηχεῖ σ' ὅλη τὴν πόλι, μόλις ἐπρόβαλε ὁ ἀτρόμητος Μητροπολίτης στὴ μεγάλη ἀποβάθρα τῶν Πατρῶν. Μαζῆ μὲ τοὺς Ἑλληνας ζητωκραυγάζουν καὶ οἱ Τοῦρκοι».

Ὁ Γερμανός ὅμως δὲν θαμπώνεται ἀπὸ τὴ μεγάλη αὐτὴ χαρά. Τοῦναντίον μάλιστα. Τὰ βαρειά καθήκοντα πού τὸν περιμένουν, τὸν κάνουν πιὸ σοβαρὸ καὶ δραστήριο. Δὲν ἡσυχάζει οὔτε στιγμή. Περιοδεύει ὄλο τὸ

Μωρηᾶ. Συμβουλεύει, καθοδηγεί, κατευθύνει κάθε ενέργεια τῶν Φιλικῶν. Εἶναι τώρα πιά ἡ ψυχὴ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας στὸ Μωρηᾶ. Προετοιμάζει ὅσο μπορεῖ καλύτερα τὴ μεγάλη στιγμή πού πλησιάζει. Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1821 συγκαλεῖ μυστικὴ σύσκεψη ὄλων τῶν προκρίτων στὴ Βοστίτσα (Αἴγιον). Σ' αὐτὴν παίρνουν μέρος ὁ ἐπίσκοπος Χριστιανουπόλεως, ὁ ἐπίσκοπος Κερνίκης, ὁ Νικόλαος Λόντος, ὁ Ἀνδρέας καὶ Ἀσημάκης Ζαΐμης, ὁ Γρηγόριος Παπαφλέσσας καὶ ἄλλοι. Γίνονται πολλὲς συνεδριάσεις καὶ στὸ τέλος ἀποφασίζονται δυὸ πράγματα: Νὰ περιμένουν τὸν ἐρχομὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη στὸ Μωρηᾶ καὶ νὰ γίνουν ἐν τῷ μεταξύ μεγάλες εἰσφορὲς γιὰ τὸν ἀγῶνα.

Πρῶτοι γράφονται στοὺς καταλόγους τῶν εἰσφορῶν οἱ σύεδροι. Ὁ Π. Π. Γερμανὸς χίλια δίστηλα. Ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης δίδει τρεῖς χιλιάδες γρόσια καὶ ὑπόσχεται ἄλλες ἑπτὰ χιλιάδες. Ὁ Μητροπολίτης Χριστιανουπόλεως δίδει δύο χιλιάδες γρόσια καὶ ὑπόσχεται ἄλλες ἑξή. Ὁ Κερνίκης Προκόπιος 1500 γρόσια καὶ ὑπόσχεται ἄλλες δώδεκα χιλιάδες.

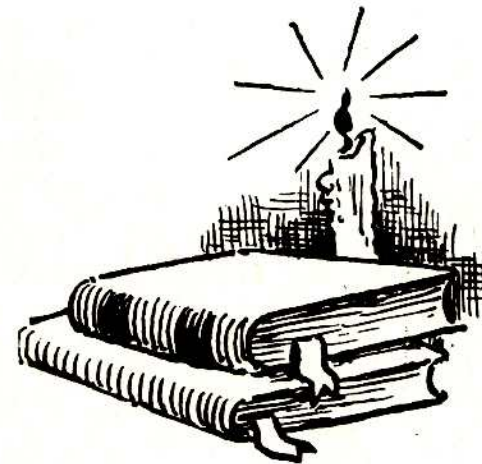
Οἱ Τοῦρκοι, πού βλέπουν τίς κινήσεις αὐτές, ἀνησυχοῦν, θορυβοῦνται, ἀναστατώνονται. Στὴν τουρκικὴ διοίκησι, στὴν Τρίπολι, φθάνουν κάθε μέρα καὶ νέα στοιχεῖα. Ὁ Κιαμήλμπεης μαθαίνει ὅτι στὴ Βοστίτσα συζητήθηκαν ὑποπτα πράγματα καὶ ὅτι κάτι ἐτοιμάζεται. Ἀκούει ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης ξαναπάτησε στὸ Μωρηᾶ. Ὅτι οἱ μπαρουτόμυλοι τῶν ἀδελφῶν Σπηλιωτοπούλων στὴ Δημητσάνα φτιάχνουν κάθε μέρα καὶ περισσότερο μπαρουτι. Οἱ φῆμες ὀργιάζουν. Κυκλοφοροῦν περισσότερα κι ἀπὸ ἐκεῖνα πού γίνονται.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ καϊμακάμης τοῦ Μωρηᾶ ζητεῖ ὁδη-

γίες ἀπὸ τὸ Χουρσίτ. Κι αὐτὸς τοῦ στέλνει φερμάνι νὰ καλέση στὴν Τριπολιτσά τοὺς προκρίτους καὶ τοὺς ἀρχιερεῖς κάθε πόλεως τῆς Πελοποννήσου καὶ νὰ τοὺς σκοτώση.

Κατὰ τὰ μέσα λοιπὸν τοῦ Φεβρουαρίου στέλνονται πρὸς ὄλες τίς διευθύνσεις ταχυδρόμοι μὲ ἔγγραφες διαταγὲς στοὺς προεστοὺς καὶ στοὺς ἀρχιερεῖς νὰ ἔλθουν στὴν Τριπολιτσά γιὰ νὰ συσκεφθοῦν τάχα μὲ τὸν καϊμακάμη ἐπὶ σπουδαίων ζητημάτων τῆς χώρας. Ἀπὸ τοὺς πρῶτους καλοῦν καὶ τὸν Π. Π. Γερμανό, τὸν Ζαΐμη καὶ τοὺς ἄλλους πρωτεργάτας τῆς συσκέψεως τῆς Βοστίτσης.

Ἐστερα ἀπὸ πολλοὺς δισταγμοὺς ὁ Μητροπολίτης μὲ μεγάλη συνοδεία ξεκινάει ἀπὸ τὴν Πάτρα γιὰ τὴν Τρίπολι στίς 27 Φεβρουαρίου, Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας. Δὲν θὰ φθάση ὅμως ποτὲ ἐκεῖ κάτω, γιατί τὰ γεγονότα ἔρχονται ραγδαῖα.

Ε'. ΜΕ ΤΟ ΛΑΒΑΡΟ ΣΤΟ ΧΕΡΙ

ΛΙΓΑ χιλιόμετρα έξω από την Πάτρα, κοντά στα Καλάβρυτα, ο Μητροπολίτης με τη συνοδεία του σταματά. Οί πρόκριτοι της Τριπολιτσάς και όσοι προεστοί φθάνουν εκεί για την εικονική σύσκεψη, συλλαμβάνονται και φυλακίζονται.

Πού νά πάη τώρα ο Μητροπολίτης; Νά προχωρήση; Νά γυρίση πίσω στην Πάτρα; Και τὸ ένα και τὸ άλλο εἶναι ἐπικίνδυνο. Ἀποφασίζει λοιπὸν νά καταφύγη στὴν Ἁγία Λαύρα. Σὲ δύο-τρεις ἡμέρες, στίς 10 Μαρτίου 1821, φθάνουν ἐκεῖ καὶ ὁ ἐπίσκοπος Κερνίκης, ὁ Ζαΐμης, ὁ Φωτῆλας, ὁ Χαραλάμπης, ὁ Λόντος καὶ ἄλλοι. Συζητοῦν γιὰ νά πάρουν μιὰ τελικὴ ἀπόφασι. Δύο λύσεις ὑπάρχουν: Ἡ νά πᾶνε στὴν Τρίπολι, ἢ νά κηρύξουν τὴν ἐπανάστασι. Ἡ πρώτη λύσις ἀποκλείεται. Ἀποφασίζεται ἡ δευτέρα. Ἀμέσως ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ὀρίζει στὸν κάθε ὄπλαρχηγὸ τὴν περιοχὴ, πού θά εἶναι ὑπεύθυνος.

Ἀλλὰ πρὶν χωρισθοῦν, «ὁ Ἱεράρχης μὲ τὶς ἐξαιρετικὲς ἱκανότητες καὶ τὴ μεγάλη εὐγλωττία», ὅπως τὸν χαρακτηρίζει ὁ Ἄγγλος ἱστορικὸς Γόρδων, τοὺς ὁμιλεῖ. Μὲ τὴν χαρακτηριστικὴ του ἀπλότητα, τοὺς ἐκθέτει τοὺς μεγάλους κινδύνους τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοὺς δίνει θάρρος καὶ τόλμη. Τοὺς θυμίζει τὶς θλίψεις πού ὑπέφερε ἡ Ἑλλάς, τὰ μαρτύρια καὶ τὸ αἷμα τῶν παιδιῶν της. Καὶ καταλήγει μὲ τὴ φράσι: «Ἡ ἱστορία καὶ τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος στηρίζονται ἐπάνω σὲ τρεῖς λέξεις: Θρησκεία, Ἐλευθερία, Πατρίς».

Τὸ ἐπόμενο πρωὶ ὁ Γερμανὸς τοὺς προσκαλεῖ στὸ ἱστορικὸ ἐκκλησάκι τοῦ Μοναστηριοῦ. Ὁ ἴδιος λειτουργεῖ καὶ δέεται στὸ Θεὸ νὰ φέρῃ τὰ πράγματα δεξιά καὶ γι' αὐτοὺς καὶ γιὰ τὸ Ἔθνος. Λειτουργία κατανυκτική, πού ὄλοι τὴν παρακολουθοῦν σιωπηλοὶ καὶ δακρυσμένοι. Στὸ τέλος μ' εὐλάβεια καὶ ἱερὴ συγκίνησι στρατιῶτες καὶ ὀπλαρχηγοὶ προσέρχονται στὸ Μυστήριον τῆς θείας Κοινωνίας. Κοινωνοῦν ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ ἀνδρείου Ἱεράρχη τὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἷμα τοῦ Κυρίου.

Ἡ λειτουργία τελείωσε. Ὁ Μητροπολίτης, εὐθυτενής, σοβαρὸς, γλυκὺς, στέκεται μπρὸς στὴν Ὁραία Πύλη καὶ εὐλογεῖ τὴ Σημαία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Δάκρυα θουρκώνουν τὰ μάτια. Ἡ καρδιά κτυπάει δυνατά. Νίκη ἢ θάνατος! φωνάζουν τὰ παλληκάρια. Κι ἡ φωνὴ τους ἀπ' τὴν Ἁγία Λαύρα ξεχύνεται σὲ θουνά, σὲ κάμπους, σὲ λαγκάδια καὶ φθάνει ὡς τὴν ἄκρη τῆς Ἑλλάδος καὶ πιὸ πέρα.

Ἔτσι ἄρχισε τὸ τρισένδοξο ἔπος τῆς Ἐθνικῆς μας Ἀναστάσεως!

Οἱ πρῶτες θολές ρίχνονται στὴν Πάτρα καὶ στὰ Καλάβρυτα καὶ στὴν Καλαμάτα καὶ τὸ χῶμα τοῦ Μωρηᾶ ποτίζεται μὲ τὸ αἷμα τῶν πρώτων ἡρώων τοῦ 21. Στις 24 Μαρτίου ὁ ἀρχιεπίσκοπος Γερμανὸς καὶ ὁ Ἀσημάκης Ζαΐμης φθάνουν ξέω ἀπὸ τὴν Πάτρα. Οἱ Ἕλληνες περνοῦν ὄρες ἀπερίγραπτης χαρᾶς. Τελείωσαν πιά τὰ ψέματα. Ὁ Δεσπότης μὲ τὸ Σταυρὸ τῆς Ἐλευθερίας στὸ χέρι καὶ οἱ ἄλλοι ἄρχοντες ἔρχονται γιὰ νὰ κηρύξουν τὴν Ἐπανάστασι. Προχωροῦν στὴν πλατεῖα τοῦ Ἀη-Γιώργη καὶ ἐκεῖ γίνεται ἡ ἐπίσημη δοξολογία. Ὅλη ἡ Πάτρα μαζεύεται γύρω ἀπὸ τὸ θαρραλέο τῆς Ἱεράρχη. Τ' ἄρματωμένα παλληκάρια

παρακολουθοῦν μὲ κατάνυξι. Τὰ μπαϊράκια τους ἀνεμίζουν στὸ ἀνυξιάτικο ἀεράκι. «Ἀνάμεσα ἀπ' ὄλες τὶς σημαῖες φαντάζει περισσότερο τὸ μπαϊράκι τοῦ Λόντου, μ' ἓνα μαῦρο σταυρὸ στὴ μέση. Λάμπουνε τὰ ὀλόχρυσά ἄμφια τοῦ δεσπότη καὶ τῶν παπάδων στὸν ἥλιο τοῦ Μάρτη· ὁ καπνὸς ἀπὸ τὰ λιθανιστήρια σμίγει μὲ τὴν εὐωδία τῆς δάφνης καὶ οἱ ψαλμοὶ μὲ τοὺς κελαϊδισμοὺς τῶν χελιδονίων, πού σπαθίζουν ἀνήσυχά τὸν ἀέρα μὲ τὸ μαῦρο φτερό τους. Πενήντα καλόγεροι, ἀπὸ τὸ Μέγα Σπήλαιον, ψέλνουν. Τὰ μάτια τῶν παλληκαριῶν θουρκώνουν, ὅταν ὁ Γερμανὸς στὴ δέησι του παρακαλεῖ γιὰ τὴν ἀνάπαυσι τῆς ψυχῆς τῶν πεσόντων. Στὸ τέλος εὐλογεῖ τ' ἄρματα καὶ τὰ μπαϊράκια».

Ἐκείνη τὴ στιγμὴ ὄλος ὁ λαὸς, φτωχοὶ τεχνίτες, θαρκαρηδες, ὀπλαρχηγοὶ, παλληκάρια, πού τὰ καριοφίλια τους ἔχουν ρίξει κιάλας τὶς πρῶτες θολές, γυναῖκες, παιδιά, γονατίζουν καὶ ἐπαναλαμβάνουν ἀντὶ ὄρκου τὸ σύνθημα τῆς Ἐπαναστάσεως:

—Ἐλευθερία ἢ Θάνατος!

—Ὁρκίζομαι ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος, ἔλεγον ἄλλοι.

Πολλοὶ ἔλεγον μεταξύ τους:

—Καλὴ Ἀνάστασι, παιδιά!

—Καὶ στὴν Πόλι νὰ δώσῃ ὁ Θεός!

Τὸ ὄνειρο τῆς Πόλεως ἄρχισε μὲ τὴν πρώτη ἀναπνοὴν τῆς ἐλευθερίας, σημειώνει ὁ ἱστορικὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως Ἀκαδημαϊκὸς Δ. Κόκκινος.

Τὴν ἐπομένη ἡμέρα ἡ πρώτη δουλειὰ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ἦταν νὰ συντάξῃ γαλλικὰ τὴν πρώτη ἐπαναστατικὴ διακήρυξι πρὸς τὶς εὐρωπαϊκὰς δυνάμεις.

«Ἡμεῖς, τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος τῶν Χριστιανῶν — ἄρ-

χίζει τὸ ἔγγραφο — βλέποντας ὅτι μᾶς καταφρονεῖ τὸ ὀθωμανικὸν γένος καὶ σκοπεύει τὸν ὄλεθρον ἐναντίον μας, πότε μ' ἓνα καὶ πότε μ' ἄλλον τρόπον, ἀπεφασίσαμεν σταθερῶς ἢ νὰ ἀποθάνωμεν ὅλοι ἢ νὰ ἐλευθερωθῶμεν. Καὶ τούτου ἕνεκα, θαστοῦμεν τὰ ὄπλα εἰς χεῖρας, ζητοῦντες τὰ δικαιώματά μας...».

Τὸ συγκινητικὸ αὐτὸ ἔγγραφο ὑπέγραψε πρῶτος ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς καὶ κατόπιν ὁ Κερνίκης Προκόπιος, ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ὁ Ἀνδρέας Λόντος, ὁ Βενιζέλος Ροῦφος, ὁ Σωτήριος Θεοχαρόπουλος καὶ ὁ Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος.

Ἔτσι «ἡ αὐλαία τοῦ πολέμου σηκώνεται τώρα πιά ἐπίσημα. Ἡ πολιορκία τοῦ κάστρου τῶν Πατρῶν ἀρχίζει νὰ σφίγγη σιγά-σιγά. Ὁ Γερμανὸς εἶναι πάντα ἐκεῖ. Ἐμψυχώνει τοὺς πολεμιστάς, κυβερνάει τὰ πάθη, δίδει γνῶμες πολύτιμες. Βρίσκεται πολλές φορές στὴν πρώτη γραμμὴ καὶ κινδυνεύει μαζῆ με τὸν ἀπλὸ στρατιώτη. Μὰ οὔτε τώρα οὔτε ποτὲ θὰ πιάσῃ ἄρματα στὸ χέρι».

Κάθε μέρα φθάνουν καὶ νέες ἐνισχύσεις. Χιλιάδες χωρικοὶ με κυνηγετικά ντουφέκια, σφενδόνες καὶ δρέπανα κατεβαίνουν ἀπὸ τὸ Παναχαϊκὸ καὶ σταθμεύουν ἔξω ἀπὸ τὴν Πάτρα. Προτοῦ πάρουν μέρος στὴ μάχη, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τοὺς μαζεύει σ' ἓνα μικρὸ ἐκκλησάκι ποῦ εἶναι ἐκεῖ πιὸ πέρα. Γονατιστός — διηγεῖται ὁ Γάλλος Πρόξενος Πουκεβίλ στὴν Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ποῦ ἔγραψε — ζητᾷ ταπεινὰ συγγνώμη γιὰ τ' ἁμαρτήματα τὰ δικά του καὶ τοῦ λαοῦ ἀπὸ τὸν Παντοδύναμο Κύριο. Καὶ με θερμὰ δάκρυα παρακαλεῖ. Παρακαλεῖ τὸν Θεὸ νὰ χαρίσῃ στὸ λαὸ του μετάνοια καὶ νὰ τοῦ δώσῃ θάρρος καὶ ἀνδρεία. Σὲ λίγο κρατῶντας τὸ λάθαρρο με τὸ μονό-

γραμμα τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου «ἐν τούτῳ νίκα», βγαίνει ἔξω ἐμπρὸς στὸ στρατὸ καὶ γονατιστὸς εὐχεται γιὰ τὴ νίκη.

Τώρα πιά ὅλα εἶναι ἔτοιμα. Τὰ παλληκάρια, ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὸ φλογερὸ λόγο του, συντάσσονται καὶ προχωροῦν ἐναντίον τοῦ κάστρου τῶν Πατρῶν, ἐνῶ ψέλνουν τὸ «Ἅγιος ὁ Θεός...». Ὁ ἦχος τῆς δοξολογίας αὐτῆς φθάνει μέχρι τ' αὐτιά τῶν Τούρκων, γιὰ νὰ τοὺς ἀναγγεῖλῃ ὅτι ἔφθασε ἡ ἡμέρα ποῦ ὁ Θεὸς ἔχει ὑπογράψῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος, ὅπως ἔλεγε ὁ Κολοκοτρῶνης.

ΣΤ'. ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΙ ΑΓΩΝΕΣ

ΚΑΘΕ ἡμέρα καὶ κάθε μῆνας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως γράφει νέους θριάμβους καὶ καινούργια ἡρωϊκὰ τρόπαια. Ἡ μιὰ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ πόλεις καὶ τὰ χωριά τοῦ Μωρηᾶ ἀναπνέουν τὸν ἀέρα τῆς ἐλευθερίας... Τότε ἡ Συνέλευσις τῆς Ἐπιδαύρου ἀποφασίζει νὰ στείλῃ τοὺς πρώτους ἀντιπροσώπους τῆς ἐλευθέρου Ἑλλάδος στὶς αὐλές καὶ τὰ κοινοβούλια τῆς Εὐρώπης.

Ἄλλὰ ποῖος ἄλλος ἦταν κατάλληλος γι' αὐτὴ τὴ δουλειὰ ἀπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο τῶν Πατρῶν; Ποῖος ἄλλος κληρικὸς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦταν πιὸ μορφωμένος ἀπὸ τὸν Γερμανό;... Γι' αὐτὸ ἀπὸ τοὺς πρώτους, ποῦ φεύγουν γιὰ τὴν Εὐρώπη εἶναι καὶ ὁ γενναῖος καὶ ἀκαταπόνητος Ἱεράρχης.

Στὶς 26 Ὀκτωβρίου 1822 ἀφήνει τὴν Ἑλλάδα με ἄλλους προεστοὺς καὶ φεύγει γιὰ τὴν Ἰταλία. Πενήντα μερόνυχτα παραδέρνει τὸ καράβι τους στὰ κύματα,

έως ότου φθάσουν στην 'Αγκώνα. 'Από εκεί πηγαίνει στη Ρώμη, στην Πίζα, στο Μιλάνο και άλλου.

Μέρα-νύχτα εργάζεται στα ξένα ό άκατάβλητος Γερμανός. Στέλνει άναρίθμητα γράμματα, με παντοτεινό θέμα την μεγάλην υπόθεσι του άγώνος, σέ δικούς μας και ξένους. Στόν Κοντογόνη ποδναι στο Τριέστι, στο Νέγρη, στο Βάλθη, στόν φιλέλληνα Γαμπάρ στο Λισόρνο, στο Ρώμα στη Βενετία και σέ πολλούς άλλους Γερμανούς, Γάλλους και Ρώσους επισήμους. Και σέ όλους αυτόους δίνει πληροφορίες και ζητεί την ενίσχυσί τους. Και πετυχαίνει πολύ γρήγορα νά κινήση πολλών Ευρωπαίων τή συμπάθεια και τόν θαυμασμό για τή μικρή του χώρα, πού άγωνίζεται τό σκληρό τής έλευθερίας της άγώνα.

Δυστυχώς όμως ή υγεία του αρχίζει νά κλονίζεται. Οί κόποι του και οί στενοχώριες, πού δέν είναι μόνο ήθικές, αλλά και οικονομικές, κάθε μέρα μεγαλώνουν. 'Η χρηματική ενίσχυσις, πού του έρχόταν άπ' τήν πατρίδα του, σταματάει. Καιρό τώρα δέν του στέλνουν ούτε ένα γρόσι. Φθάνει στιγμή πού δέν έχει νά πληρώση τό γιατρό του. 'Αναγκάζεται νά δανεισθή...

Δυό χρόνια άγωνίζεται ό Γερμανός στα ξένα μέχρι τή στιγμή πού ξαναπατάει τό πόδι του στην άγαπημένη του 'Ελλάδα. Και έδω όμως δέν εγκαταλείπει τις έπάλλξεις ούτε στιγμή. Γυρίζει παντού. Συμβουλεύει, νουθετεί, συμφιλιώνει. Συχνά παίζει τόν ρόλο του ειρηνοποιου.

Τις κορυφές των θουνών δέρνουν οί άνεμοι και οί καταιγίδες. "Ετσι και στις ανθρώπινες κορφές ξεσπούν θύελλες και καταιγίδες. Ποιά καρυδιά χτυπούν τά παιδιά; ρωτούσε ό Κολοκοτρώνης. Και άπαντούσε ό ίδιος: Αυτή πούχει καρύδια. "Ετσι και τώρα.

"Ανθρωποι μικρόψυχοι διαδίδουν ταπεινές συκοφαντίες έναντίον του άκατάβλητου 'Ιεράρχη. Τόν φοβερίζουν. Φθάνουν μάλιστα και στο σημείο νά τόν συλλάβουν για μερικές ήμέρες. Κι όμως ό Γερμανός δέν βαστάει κακία. Ούτε μία λέξι δέν προφέρει έναντίον των φθονερών έχθρών του. Ούτε μία λέξι όργης ή άγανακτήσεως δέν του ξεφεύγει. Τούναντίον μάλιστα, τους συγχωρεί και τά ξεχνάει όλα.

Σέ λίγο καιρό τό Μεσολόγγι, ύστερα από την πίεσι τής τρομερής πολιορκίας, πέφτει ήρωικά. 'Ο 'Ιμπραήμ άλλωνίζει μέσ' στα αίματα και τις φλόγες του Μωρηά. Τότε όλων τά μάτια γυρνούν ξανά στο σεπτό 'Αρχιεπίσκοπο των Πατρών. 'Η Γ' Συνέλευσις τής 'Επιδαύρου τόν διορίζει Πρόεδρο τής επιτροπής τής Συνελεύσεως.

Στην τιμητική αυτή θέσι, μέσα σέ καινούργια δρᾶσι και θαρεία καθήκοντα και ύποχρεώσεις περνάει τις τελευταίες ήμέρες τής ζωής του ό άτρόμητος 'Ιεράρχης τής 'Εκκλησίας μας και άκαταπόνητος μαχητής του "Εθνους μας. Δέν θα προλάβη όμως νά δη στεφανωμένους με τ' άμάραντο στεφάνι τής νίκης, τους ένδόξους άγώνες του και τους συνεχείς κόπους του. 'Ο θάνατος τόν βρίσκει πάνω στις ιερές και τιμητικές προφυλακές τής 'Ελληνικής 'Επαναστάσεως. 'Εξαντλημένος από τους κόπους και τις άγρυπνίες, πεθαίνει από έξαθηματικό τύφο στο Ναύπλιο στις 30-31 Μαΐου 1826. 'Η έπίσημη «Γενική έφημερίς τής 'Ελλάδος, έγραφε την άλλη ήμέρα τούτα τά λόγια: «Κατά την 30 Μαΐου την νύκτα έπλήρωσε τό κοινόν χρέος ό πανιερώτατος Μητροπολίτης Παλαιών Πατρών Κύριος Γερμανός και την 31 έτάφη λαμπρώς και έκκλησιαστικώς και πολιτικώς. 'Η πατρίς έστερήθη ένός κα-

λοῦ πολίτου καὶ ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Συνελεύσεως ἔχασε τὸν Πρόεδρόν της. Ὁ καλὸς οὗτος πατριώτης ἐφάνη πολλάκις χρήσιμος εἰς τὴν πατρίδα καὶ διὰ τῆς φρονήσεως, τῆς παιδείας καὶ τῆς ὑπολήψεως του συνήρῃσεν εἰς κατόρθωσιν πολλῶν καλῶν».

Πολλοὶ Ἕλληνες καὶ ξένοι ἱστορικοὶ ἐμίλησαν με θαυμασμό κι ἐκτίμησι γιὰ τὸν κήρυκα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ὁ Ἄγγλος ἱστορικὸς Φίνλαῦ γράφει γιὰ τὸ Γερμανὸ ὅτι ἦταν τὸ ἐξοχώτερο πρόσωπο τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ὁ ἱστορικὸς Γόρδων λέει ὅτι: «τὰ ὑψηλά του ἐκκλησιαστικὰ καθήκοντα καὶ ἡ δραστηριότης του ἐνέπνεαν τὸν ἑλληνικὸν λαόν». Καὶ ὁ Γάλλος ἱστορικὸς καὶ Πρόξενος στὴν Πάτρα Πουκεβίλ γράφει ὅτι «ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Γερμανὸς ἦταν πολὺ μορφωμένος, ἱκανὸς καὶ ἐνάρετος. Ἡ φαντασία του ἦταν ζωηρή. Ἡ πίστις του ἀκράδαντος».

Ἡ σταθερὴ πίστις του καὶ ἡ μεγάλη του μόρφωσις ἀνέδειξαν τὸν Π. Πατρῶν Γερμανὸ μίαν σπανίαν φυσιογνωμίαν. «Ἄγνος στὴν ζωὴ του, πιστὸς στὸ ἐθνικὸ χρέος, δίκαιος στὴν πολιτικὴ του, μεγαλόκαρδος στὴν ψυχὴ, μεγαλοπρεπὴς καὶ ἐπιβλητικὸς στὸ παράστημα, ἀλύγιστος κι ὁμως προσηνέστατος, πολὺπειρος κι ὡστόσο ἀδιάφθορος, εὐγλωτος, ἀλλὰ ἐχέμυθος, σάθηκε μίαν μορφή ἀπὸ τίς πιὸ σημαντικὰς στὸ μεγάλο ἀγῶνα». Ὑπῆρξε ὁ ἐμπνευστὴς τοῦ Ἀγῶνος αὐτοῦ, ὁ γεμᾶτος αὐταπάρνησι κι αὐτοθυσία κληρικὸς, ἕνας ἀπὸ τὴν μεγάλη φάλαγγα τῶν κληρικῶν ἀγωνιστῶν ποὺ δόξασαν τὸ Ἔθνος καὶ τὴν Ἐκκλησίαν. Καὶ γι' αὐτὸ ὁ Θεὸς τὸν ἀξίωσε ν' ἀνήκη στὴ χορεία τῶν πρώτων ἱερῶν μαρτύρων ποὺ ἔπεσαν στὸ στίβο τῶν σκληρῶν ἀγῶνων ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος.

2.

Ο ΕΘΝΟΜΑΡΤΥΣ

Τὸ λείψανό σου τὸ φτωχό,
τὸ ποδοπατημένο,
τ' ἀνάστησε ἡ ἀγάπη μας
κι ἐδῶ μαρμαρωμένο
θὰ στέκη δλόρθο, ἀκλόνητο
κι αἰώνιο θὲ νὰ ζήσῃ
νᾶναι φοβέρα ἀδιάκοπη
'ς Ἀνατολὴ καὶ Δύση...

ΑΡ. ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

Α΄. ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΛΥΒΑ ΣΤΟ ΘΡΟΝΟ

ΓΥΡΩ στα 1749, μέσα σ' ένα μικρό και φτωχό σπιτάκι της Δημητσάνας γεννήθηκε, από φτωχούς γονείς, ο Γεώργιος Άγγελόπουλος. Το φτωχό και άγνωστο αυτό παιδάκι έπειτα από πενήντα περίπου χρόνια θ' ανέβαινε στο μεγαλύτερο Πατριαρχικό θρόνο της Όρθοδοξίας, στο θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως. Στο θρόνο πού θα τον έβαφε με το μαρτυρικό του αίμα. Θα γινόταν ο έθνομάρτυς Γρηγόριος ο Ε΄.

Μέσα στην περίφημη σχολή της Δημητσάνας, πού χάρισε στο σκλαβωμένο έλληνικό έθνος τόσους μορφωμένους Πατριάρχες και επισκόπους και διδασκάλους του Γένους, πήρε την πρώτη μόρφωσι και ο μικρός Γεώργιος. Την παιδική ψυχή του όμως την σκίαζε βαθεία ή σκέψι πώς ήταν σκλάβος στους Τούρκους. Και το ποθητό όραμα της έλευθερίας ώρθωνόταν διαρκώς μπροστά στα μάτια της ψυχής του. Οί δάσκαλοι του ήταν όλοι σχεδόν κληρικοί και φρόντισαν να ρίξουν βαθεία μέσα στην ψυχή του έξυπνου και δραστηρίου μαθητού τους τις ζωογόνες ρίζες της χριστιανικής πίστεως.

Μετά από τη σχολή της Δημητσάνας συνέχισε δυό χρόνια ανώτερες σπουδές στην Άθήνα και το 1767 πήγε στη Σμύρνη και άκουσε τά μαθήματα της περίφημης Εύαγγελικής Σχολής. "Ενας ιστορικός γράφει τότε για τον νεαρό Γεώργιο, ότι «ήταν προικισμένος με φυσικές διανοητικές ικανότητες και έλαμπε όχι μονάχα με την έπιμέλεια, αλλά και με τη σεμνό-

τητα του θίου του και την ευλάβεια στην εκκλησία».

Τὰ χρόνια εκείνα ήταν ξακουστή ἡ Πάτμος Σχολή, ἀνώτερη ἀπ' ὅλα τὰ ἄλλα ἐκπαιδευτήρια στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ὅπου δίδασκαν περίφημοι γιὰ τὴ σοφία καὶ ευλάβειά τους δάσκαλοι. Ἐκεῖ πῆγε νὰ ἀποτελειώσῃ τὶς σπουδές του κι ὁ νεαρὸς Γεώργιος, ποὺ τόσο πολὺ διψοῦσε γιὰ τὴν πνευματικὴ μὀρφωσι καὶ τὸν πνευματικὸν καταρτισμὸν του. Δάσκαλό του εἶχε τὸν διάσημο ἱερομόναχο Δανιὴλ τὸν Κεραμέα, ἄνδρα σοφὸ καὶ πολὺ ἐνάρετο.

Ἀπὸ πολὺ νωρὶς οἱ δάσκαλοι τοῦ εἶχαν ἐμπνεύσει τὸν ἱερὸν πόθο ν' ἀφιερῶσῃ κι αὐτὸς τὸν ἑαυτὸ του στὸ Θεό. Κατάλαθε πὼς ὁ ἱερεύς, μὲ τὴ φλόγα τῆς πίστεως ἀναμμένη σὴν ψυχῇ, μποροῦσε περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον νὰ ἐργασθῇ γιὰ νὰ διατηρήσῃ μέσα σὴν ψυχῇ τῶν σκλαβωμένων Ἑλλήνων ἄσβεστη τὴ φλόγα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἔτσι σὲ μιὰ μικρὴ Μονὴ τῶν Σποράδων ἔδωσε κάποιον δειλινὸν μπροστὰ στὸ θυσιαστήριον τὴν ὀριστικὴν καὶ ἱερὴν ὑπόσχεσί του στὸν Θεὸ καὶ ἔγινε μοναχός. Τότε ὠνομάσθηκε Γρηγόριος. Κι ὡς μοναχὸς τελείωσε τὶς σπουδές του. Ὁ Τερτσέτης γράφει, πὼς ἦταν «ἀκούραστος μελετητὴς τῶν ἀρχαίων προγονικῶν συγγραμμάτων. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δὲν ἀποστρέφεται τὰ φῶτα τῶν γραμμάτων καὶ τῆς φιλοσοφίας. Δημιουργημένη ἀπὸ φῶς ἀγαπᾷ τὸ φῶς».

Ὁ τότε Μητροπολίτης Σμύρνης Προκόπιος, ὅταν ἄκουσε γιὰ τὴν σεμνότητα καὶ τὴν φιλομάθεια τοῦ Γρηγορίου, τὸν κάλεσε τὸ 1775 ἀπὸ τὴν Πάτμο καὶ τὸν χειροτόνησε διάκονο καὶ τὸν ὠνόμασε ἀρχιδιάκονο.

Μὲ τὸ βαθμὸ αὐτὸ ἐξακολούθησε νὰ ἐργάζεται γιὰ τὸν σκλαβωμένο ἑλληνισμὸ ἐπὶ 10 χρόνια. Παρ' ὅλη

τὴν πολλὴ καὶ κοπιαστικὴ δουλειὰ ποὺ εἶχε, εὔρισκε πάντα καιρὸ γιὰ τὴν τελειοποίησι τῆς μορφώσεώς του. Πίστευε πὼς ἕνας κληρικὸς ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μεγάλη ἀρετὴ πρέπει νὰ ἔχη καὶ μεγάλη μὀρφωσι. Μελετᾷ συνεχῶς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας. Μεταφράζει σὴν νέα ἑλληνικὴ τοὺς λόγους τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου περὶ ἱεροσύνης, γιὰ νὰ δώσῃ τὴν εὐκαιρία καὶ στοὺς πιὸ ἀμόρφωτους κληρικοὺς νὰ γνωρίσουν αὐτὰ τὰ διαμάντια τοῦ λόγου καὶ ὠφεληθοῦν.

Τὸν πόθο τῆς μορφώσεως καὶ τῆς παιδείας ἀγωνίζεται νὰ τὸν μεταδώσῃ καὶ στοὺς ἄλλους. Σ' ἕνα ταξίδι του σὴν πατρίδα του τὴ Δημητσάνα θρῆκε τὴν περίφημη Σχολὴ τῆς, ὅπου κι ἐκεῖνος ἔμαθε τὰ πρῶτα γράμματα, σὲ κακὴ κατάστασι. Χωρὶς νὰ χάσῃ καιρὸ, χτίζει μὲ δικὰ του ἔξοδα ὀκτῶ μεγάλα δωμάτια γιὰ νὰ κατοικοῦν δωρεάν καὶ νὰ σπουδάζουν ἄποροι μαθηταὶ ποὺ ἔφθαναν ἐκεῖ ἀπὸ τὰ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος.

Τὸ 1785 ὁ Μητροπολίτης Σμύρνης Προκόπιος ἔγινε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Μόλις ἔφθασε σὴν Κωνσταντινούπολι ὁ Προκόπιος, ἐπρότεινε σὴν Σύνοδο γιὰ διάδοχόν του τὸν Γρηγόριον, ξέροντας τὴν ἀρετὴν, τὴν μὀρφωσιν καὶ τὴν δραστηριότητά του. Ἡ πρότασις ἔγινε ἀμέσως δεκτὴ. Τότε ὅλοι οἱ Σμυρναῖοι ποὺ ἀγαποῦσαν πολὺ καὶ σέβονταν τὸν Γρηγόριον, τὸν δέχτηκαν μὲ ἐνθουσιασμὸ γιὰ ἀρχιεπίσκοπό τους. Ὑψηλός, ἀδύνατος, μὲ ζωηρὸ καὶ φωτεινὸ βλέμμα, ἐνέπνεε σὲ ὅλους τὸν σεβασμὸν καὶ μὲ τὴν ἀξιοπρεπῆ παράστασί του. Ὅλοι μιλοῦσαν γιὰ τὴν βαθειὰν του ἀρετὴν. Τὸ ντύσιμό του ἦταν πολὺ ἀπλό, ἄστραφτε ὄμως ἀπὸ καθαριότητα. Στὸ φαγητό του ἦταν ὀλιγαρκής,

σχεδόν ασκητικός, για να χορταίνει, όπως άλλοτε ο Χρυσόστομος, τους νηστικούς. Μιμητής του Κυρίου, αγαπούσε ιδιαίτερα την προσευχή και διέθετε γι' αυτήν αρκετές ώρες απ' εκείνες που έπρεπε να κοιμηθεί για να αναπαυθεί από τους κόπους της ημέρας. "Όλες τις δυσκολίες και τα προβλήματα που συναντούσε στο δύσκολο και ιερό έργο του, τις έλεγε με την προσευχή στο Θεό. Ταπεινός, συγκαταβατικός, ειρηνικός και υπομονητικός, ένέπνεε όλους με το παράδειγμα του. Εκεί όμως που φαινόταν περισσότερο ο υπέροχος χαρακτήρας του Γρηγορίου, ήταν η έξασκησις των υψηλών καθηκόντων του. Τίποτα δεν ήταν ικανό να τον κλονήσει ή να τον σταματήσει προκειμένου να κάνει το καθήκον του.

Οι τουρκικές αρχές, από τότε που κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη, το 1453, είχαν απαγορεύσει αυστηρότατα το χτίσιμο εκκλησιών. Ούτε καν την επιδιόρθωση των παλιών ναών δεν επέτρεπαν. "Όσες εκκλησίες είχαν απομείνει από την καταστροφική μανία των Τούρκων, είχαν καταστήσει σωστά έρείπια, αφού δεν μπορούσαν οι Χριστιανοί να τις επιδιορθώσουν. Πολλά μέρη δεν είχαν πια καθόλου εκκλησίες και δεν μπορούσαν να τελέσουν το μυστήριο της θείας Λειτουργίας, μοναδική παρηγοριά που θ' ανακούφιζε τον πόνο της σκλαβιάς. Ο Γρηγόριος όμως δεν ήξερε να υποχωρή μπροστά στα εμπόδια. Χάρης στους άκουράστους αγώνες του και στη δραστηριότητά του, κατόρθωσε να πάρη την άδεια από τους Τούρκους για να χτίση δυο μικρές εκκλησίες σε χωριά που δεν είχαν καθόλου. Και το πιο θαυμαστό ήταν ότι πέτυχε την άδεια για ν' ανοικοδομήση δυο λαμπρές εκκλησίες στη Σμύρνη: την αγία Φωτεινή και τον άγιο

Γεώργιο. Ψυχή της ανοικοδομήσεως ήταν ο Γρηγόριος. Σάν τον Ίουστινιανό όταν έχτιζε την Αγία Σοφία, έτσι κι ο Γρηγόριος έπιστατούσε ο ίδιος στο χτίσιμο. Κουβαλούσε και αυτός λάσπη, νερό και ξύλα. Και δεν ήσυχάζε όχι μονάχα την ημέρα, άλλ' ούτε και τη νύχτα, για να εύρη τα απαραίτητα χρήματα. Τα άτελείωτα εμπόδια που παρουσιάζονταν, ήξερε να τα λύνη με την προσευχή.

Το έργο του Γρηγορίου δεν περιορίζεται όμως ως εδώ. "Ένα σκλαβωμένο έθνος έχει πολλές ανοιχτές πληγές. Και σάν στοργικός πατέρας που ξέρει τα θαρεια καθήκοντά του, αναλαμβάνει να τις κλείση όσο μπορεί. Πρώτα-πρώτα φροντίζει για την χειροτονία καλών κληρικών που να είναι άξιοι της υψηλής αποστολής των. Χάρης στις ενέργειές του απαλλάσσει τους ιερείς από τον άτιμωτικό κεφαλικό φόρο.

Με το δικό του ήθικό και ένάρετο παράδειγμα, με τη θαθεία συνείδηση ότι είναι αντιπρόσωπος του Χριστού, ένέπνεε και τους άλλους ιερείς στη ζωή της ήθικης και της άρετης. Πίστευε θαθεία ότι μονάχα οι ήθικώς ανώτεροι κληρικοί θα μπορούσαν να διατηρήσουν άδούλωτη την ελληνική ψυχή, για να μπορέση κάποια ημέρα να συντρίψη τις άλυσίδες της σκλαβιάς.

Παράλληλα φρόντισε πολύ για την προστασία και την ανάπτυξη της παιδείας. Με θερμές όμιλίες παρακινούσε τους Έλληνες να προσφέρουν χρήματα για τη λειτουργία των σχολείων και την αγορά βιβλίων που τα έμοίραζαν δωρεάν στα φτωχά παιδιά. Το παράδειγμα το έδινε πάντοτε πρώτος. Με δικά του έξοδα σπούδαζε πολλούς άπόρους μαθητάς, θράβευε τους έπιμελείς κι έδινε θάρρος στους δασκάλους. Ο ίδιος ποτέ δεν λειτούργησε χωρίς να μιλήση προς το έκ-

κλησίασμα. Συνήθιζε πάντοτε νὰ διδάσκη, νὰ συμβουλεύη, νὰ ἐλέγχη, νὰ παρακαλῆ, νὰ γίνεται τὸ πᾶν γιὰ τὸ ποίμνιό του.

Ἐπροίκιζε τὶς ὀρφανὲς καὶ φτωχὰς νέες. Ἔστελνε στοὺς φτωχοὺς ἀρρώστους γιὰτροὺ καὶ φάρμακα, παρηγοροῦσε τοὺς πονεμένους, φρόντιζε γιὰ τὴν ἀνακούφισι τῶν φυλακισμένων, κανόνιζε διαφορὰς καὶ ζητήματα. Κάθε ἀδικημένος καὶ πονεμένος ἔτρεχε ἀμέσως σ' αὐτὸν μὲ τὴν πεποίθησι ὅτι θὰ εὑρίσκει δικαιοσύνην καὶ παρηγοριά. Πάνω ἀπ' ὅλα ὅμως ἦταν ὁ ὑπερασπιστὴς τῆς ἠθικῆς καὶ ὁ αὐστηρὸς τιμωρητὴς τῆς ἀνηθικότητος.

Ὁλος ὁ λαὸς τὸν σέβονταν. Τὸν ἀγαποῦσαν σὰν πραγματικὸ πνευματικὸ πατέρα τους. Ὅπως ἦταν φυσικὸ, ἡ φήμη του ἔφθασε πολὺ μακρὰ. Ὄταν τὸ 1797 παραιτήθηκε ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὅλοι οἱ Ἕλληνες μὲ μιὰ καρδιά διάλεξαν γιὰ τὸν ἔνδοξο θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχη τὸ Γρηγόριο. Ὅλες οἱ ἐλπίδες τοῦ σκλαβωμένου ἑλληνισμοῦ συγκεντρώθηκαν στὴ σεβαστὴ μορφή του. Ἄν πάντοτε γιὰ τὴν πολυτάραχη ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὁ Πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπετέλεσε μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ κεντρικὰς μορφὰς, ἰδιαιτέρως ἔπαιξε τὸ ρόλο αὐτὸ στὰ χρόνια τῆς μακραίωνος δουλείας.

Στις 9 Μαΐου τοῦ 1797 ἔφτασε στὸν κόλπο τοῦ Βοσπόρου καὶ ἀντίκρουσε τὸν ἐπιβλητικὸ καὶ μεγαλοπρεπεῖ τροῦλλον τῆς Ἁγίας Σοφίας. Μὲ θαυμάσια συναίσθησι τῆς βαρειᾶς ἀποστολῆς του κάθησε σ' ἕνα θρόνον πού εἶχαν καθῆσει ἕνας Χρυσόστομος, ἕνας Γρηγόριος, ἕνας Φώτιος. Ὁλόκληρο τὸ σκλαβωμένο ἑλληνικὸ Γένος τοῦ τὸν πρόσφερε μ' ἐμπιστοσύνη.

Ἄρᾳ γε νὰ συλλογίστηκε ἐκείνη τὴν ὥρα, ὅτι ἔ-

πειτα ἀπὸ 25 χρόνια θὰ τὸν ἔβαφε μὲ τὸ μαρτυρικὸ του αἷμα;

Β'. ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

ὌΤΑΝ ἔγινε Πατριάρχης ὁ Γρηγόριος ὁ Ε', ἀντίκρουσε μπροστὰ τοῦ ἕνα ἀπέραντο πεδίο θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς δράσεως. Μὲ τὴν διορατικότητα πού τὸν χαρακτηρίζε κατάλαβε πὼς κάτω ἀπὸ τὴν βαρειὰ σκλαβιά καὶ τὴν ἀμορφωσιά τῶν Ἑλλήνων ἦταν θαμμένη μιὰ μεγάλη καὶ ἀνεκμετάλλευτη δύναμι. Καὶ πὼς αὐτὸς ἔπρεπε νὰ σκύψῃ μὲ στοργὴ καὶ ἀγάπη νὰ καθάρισῃ τὶς πληγὰς ἀπὸ τὸν κορμὸ τοῦ ἑλληνικοῦ δένδρου, γιὰ νὰ μπορέσῃ κάποτε νὰ ξεχύσῃ τοὺς χυμοὺς τῆς ζωῆς, γιὰ νὰ ξεπετάξουν νέα βλαστάρια, πού θὰ δούλευαν γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσι τῆς πατρίδας.

Πρῶτα-πρῶτα φρόντισε γιὰ τὴν ἀνοικοδόμησι τῶν Πατριαρχείων, πού εἶχαν τελείως ἐρειπωθῆ. Χρήματα δὲν ὑπῆρχαν. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἀρχιερεῖς ἐκφράζουν φόβους δικαιολογημένους, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ξαναχτιστοῦν τὰ Πατριαρχεῖα, γιατί ἤθελαν τεράστια ἔξοδα. Ὁ Πατριάρχης ὅμως δὲν φοβεῖται.

—Τὸ σκέφτηκα καὶ ἐγώ, τοὺς λέει, ἀλλὰ θρῆκα κιόλα τὰ χρήματα, πού ὄχι μόνο θὰ ἀρκέσουν, ἀλλὰ καὶ θὰ περισσέψουν.

Ἄμέσως πῆρε ἕνα φύλλο χαρτί καὶ ἔγραψε πρῶτο τὸ ὄνομά του μὲ ἀρκετὸ ποσὸν χρημάτων ἀπὸ λίγα πού κράτοῦσε γιὰ τὶς ἀνάγκες του. Ὅλοι μιμήθηκαν τὸ παράδειγμά του.

Μετὰ τὸ χτίσιμο τῶν Πατριαρχείων ἔστρεψε ὄλη του τὴν προσοχὴ στὴν ἐκπαίδευσι καὶ τὴν μόρφωσι τῶν παιδιῶν ὅλου τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Κάθε ἡμέρα εἶχε νὰ παλαίψη μὲ χίλια δυὸ ἐμπόδια καὶ δυσκολίες. Οἱ κίνδυνοι ἀπὸ τὸ μέρος τῶν Τούρκων ἦταν πολλοὶ καὶ μεγάλοι. Πολλὲς φορές κινδύνευε καὶ ἡ ζωὴ του. Μὰ ὅλα αὐτὰ δὲν τὰ συλλογιζόταν καθόλου. Ἦξερε μονάχα νὰ κάνῃ τὸ καθήκον του, ἔστω κι ἂν αὐτὸ θὰ τὸ πλήρωνε μὲ τὴ ζωὴ του.

Σκέφτηκε πῶς τὰ παιδιὰ δὲν θὰ μπορούσαν ποτὲ νὰ μορφωθοῦν, ἂν δὲν ὑπῆρχαν τὰ κατάλληλα βιβλία. Ἔπρεπε λοιπὸν νὰ ἰδρῦση ὅπωςδὴποτε ἓνα τυπογραφεῖο στὴν Κωνσταντινούπολι. Τὸ πρῶτο τυπογραφεῖο ποῦ εἶχε φέρει τὸ 1624 στὴν Κωνσταντινούπολι ὁ Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις, τὸ εἶχαν καταστρέψει οἱ Τούρκοι. Μὲ πολλοὺς κόπους καὶ ἀγῶνες κατορθώνει νὰ ἰδρῦση πάλι καινούργιο, ποῦ ὠνομάστηκε «Πατριαρχικὸν Τυπογραφεῖον» καὶ ἀργότερα «Τυπογραφεῖον τοῦ Γένους». Ἀπὸ τὸ 1798 ὡς τὸ 1821 τυπώθηκαν, χάρις στίς ἀκούραστες προσπάθειές του, περισσότερα ἀπὸ 40 βιβλία μὲ θρησκευτικὸ καὶ ἐθνικὸ περιεχόμενο. Φροντίζει ἀδιάκοπα γιὰ ὅλες τίς σχολές καὶ τίς τροφοδοτεῖ μὲ βιβλία ποῦ τυπώνονται στὸ πατριαρχικὸ τυπογραφεῖο. Ἡ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολή, στὴν Κωνσταντινούπολι, ἡ Σχολὴ τῆς Δημητσάνας, τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Πάτμου καὶ ἄλλες, εὐδοκιμοῦν πολὺ, ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια.

Ἐπειτα φροντίζει γιὰ τὴν ἐξασφάλισι τῶν προνομίων τῶν Πατριαρχείων καὶ τὰ χρησιμοποιεῖ μὲ πολλὴ τέχνη γιὰ τὴν παρηγοριὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἀνακούφισι τῶν σκλαβωμένων πιστῶν. «Τοὺς λίγους ἀτμούς τῆς φαινομενικῆς μαλακότητος τοῦ τυράννου

Σουλτάνου, τοὺς μετέτρεπε σὲ πυκνὰ σύννεφα κι ἄφηνε ἔπειτα νὰ διαλύωνται καὶ νὰ πέφτῃ ἡ δροσερὴ καὶ ζωογόνος βροχὴ ἐπάνω στὴν Ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ ποῦ θασανίζονταν ἀπὸ τὴν ξεραίλα τῆς σκλαβιάς».

Στέλνει συνεχῶς ἐγκυκλίους στοὺς ἱερεῖς, διακόνους καὶ μοναχοὺς καὶ τοὺς προτρέπει νὰ στέκωνται ψηλά στὴν ἀρετὴ καὶ νὰ μὴν ἀνακατεῦνται μὲ κοσμικὰ πράγματα. Ἀναδιοργανώνει τὰ μοναστήρια καὶ ἀγωνίζεται νὰ τὰ κάνῃ ὅλα μορφωτικὰ καὶ πνευματικὰ κέντρα.

Ἀκούραστη ἦταν ἡ δρᾶσι του καὶ γιὰ τὴν ἀνάπτυξι τῆς φιλανθρωπίας. «Ὅλα τὰ διέθετε γιὰ τοὺς ἄλλους. Δὲν κρατοῦσε τίποτε γιὰ τὸν ἑαυτό του. Ὅσα εἰσοδήματα μαζεύονταν στὰ Πατριαρχεῖα, ὁ ἀρχιδιάκονός του εἶχε διαταγὴ νὰ τὰ μοιράζῃ μὲ δικαιοσύνη στοὺς πτωχοὺς. Χῆρες ἀπροστάτευτες καὶ γέροντες, τυφλοὶ καὶ ἀνάπηροὶ ἔτρεχαν στὰ Πατριαρχεῖα καὶ ἔφευγαν ἀνακουφισμένοι μὲ τὰ χέρια γεμᾶτα.

Κάποτε πῆγε στὸν Πατριάρχη καὶ ἓνας συγγενῆς του πτωχὸς καὶ τοῦ ζήτησε τὴν βοήθειά του. Ἐκεῖνος ἔδωσε ἐντολὴ στὸν ἀρχιδιάκονό του νὰ τοῦ δώσῃ ἀκριβῶς ὅσα ἔδινε καὶ στοὺς ἄλλους πτωχοὺς. Καὶ ὅταν ἐκεῖνος τοῦ θύμιζε τὴν συγγένεια, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ πάρῃ περισσότερα.

—Ἐξέχασες, τοῦ εἶπε ὁ Γρηγόριος, ὅτι ὁ Πατριάρχης πρέπει νὰ εἶναι πατέρας ὅλων τῶν Χριστιανῶν καὶ ὅτι δὲν πρέπει νὰ προτιμᾷ τοὺς σαρκικοὺς συγγενεῖς του ἀπὸ τὰ ἄλλα τοῦ παιδιὰ, ὅταν ἔχουν ἀνάγκη βοήθειας;

Ἀγωνίζεται συνεχῶς ἀπεγνωσμένα γιὰ νὰ γλυτώσῃ τοὺς Ἕλληνες ἀπὸ ἐξορίες, κατατρεγμούς, ἀπὸ κατάσχεσι τῆς περιουσίας τους, διάφορες ἄλλες κατα-

δίκες καὶ φυλακίσεις, κι ἀπὸ τὸ θάνατο. Μὲ τις συνε-
τές του ἐνέργειες σώζει μιὰ δλόκληρη περιοχή, τὴν
Ἀμβρακία, ἀπὸ τὴν τελειωτικὴ καταστροφὴ πού θά
τῆς ἔκανε ὁ Σουλτᾶνος.

Παρ' ὅλες τις προσπάθειές του ὅμως τὰ πράγματα,
ὅσο πῆγαιναν καὶ χειροτέρευαν. Μαῦρα ἀπειλητικὰ
σύννεφα σκέπαζαν τὸν ὀρίζοντα ἀπὸ παντοῦ. Ἡ Πύλη,
οἱ τουρκικὲς δηλαδὴ ἀρχές, ἄρχισαν νὰ μὴ βλέπουν μὲ
καθόλου καλὸ μάτι τις ἐνέργειες καὶ τὴ δραστηριό-
τητα τοῦ Πατριάρχου. Ἄρχισαν νὰ τὸν ὑποπεύων-
ται πὼς κάποια ἐπανάστασι ἐτοίμαζε.

Ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ἤξευρε ὅτι ἡ ἀποστολὴ
του ἦταν νὰ διαφυλάξῃ μὲ κάθε μέσον τοὺς πολύτι-
μους θησαυροὺς τοῦ σκλαβωμένου ἔθνους πού τοῦ
ἐμπιστεύθηκε ὁ Θεός: νὰ διαφυλάξῃ τὴ χριστιανικὴ
θρησκεία ἀμόλυπτη στὶς ψυχές τῶν ἀνθρώπων, τὴν
ἑλληνικὴ οἰκογένεια ἀδιάφθορη, τὴν πολύτιμη παρα-
καταθήκη καὶ τις ἱερὲς παραδόσεις τῆς μακραίωνης
καὶ ἔνδοξης ἱστορίας του. Παράλληλα ἀγωνίζεται γιὰ
νὰ μὴ καταλάβῃ ὁ Ναπολέων τὴν Ἐπτάνησο καὶ δια-
σπασθῇ ἡ ἐνότης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἡ ζωὴ του
καταντᾷ ἓνας διαρκῆς, πολύμοχθος ἀγῶνας.

Ὅλα αὐτὰ καὶ πολλὰ ἄλλα ἀκόμη ἔγιναν ἀφορμὴ
ὥστε ὁ Σουλτᾶνος, πού πάντα ζητοῦσε ἀφορμὴ, μὲ
βεζυρικὸ διάταγμα νὰ τὸν καθαιρέσῃ καὶ νὰ τὸν ἐξο-
ρίσῃ στὸ Ἅγιον Ὄρος.

Ὁ Γρηγόριος ὅμως δὲν ἦταν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους
πού ἀγαποῦν τὴν ἡρεμία καὶ τὴν ἀτομιστικὴ ἡσυχία
τοῦ μοναστηριοῦ. Ἦξερε ὅτι ὅπου δὲν ὑπάρχουν δυσκο-
λίες, δὲν ἀναφαίνονται οἱ ἀνδρεῖοι καὶ δὲν δοκιμάζον-
ται οἱ χαρακτῆρες. Ὄταν τὸ ψωμὶ δὲν ἀποκτᾶται μὲ
ἀγῶνα καὶ ἰδρώτα, δὲν εἶναι γλυκό. Καὶ στὴν ἐξορία

του δὲν ἔμεινε ἀργός. Ἀρχίζοντας τὴν ὀργάνωσι ἀπὸ
τὴν Μονὴ τῶν Ἱεθῶρων ὅπου ἔμενε, τὴν ἀπλώσε σιγά-
σιγὰ σ' ὅλα τὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Ὄργα-
νώνει τὴ διοίκησί τους, διαφωτίζει καὶ καλλιεργεῖ ψυ-
χικὰ τις χιλιάδες τῶν μοναχῶν, ἐμπνέει μὲ τὸ παρά-
δειγμά του. Τις ἄλλες ὥρες τῆς ἡρεμίας μελετᾷ καὶ
συγγράφει. Ὅλοι τὸν σέβονταν, τὸν ἐκτιμοῦσαν, τοῦ
ζητοῦσαν νὰ τοὺς λύσῃ τὰ ζητήματά τους.

Ἐπειτα ἀπὸ τόσα χρόνια ἐξορίας, περὶ τὸ τέλος
τοῦ 1806, τὸ Ἅγιον Ὄρος ἀποχαιρετοῦσε μὲ δάκρυα
τὸν πνευματικὸ του πατέρα. Μιὰ σουλτανικὴ διαταγὴ
ξανανέβαζε πάλι τὸν Γρηγόριο στὸν πατριαρχικὸ θρό-
νο. Ὄταν τὸ πλοῖο, πού ἔφερνε τὸν ἡρωϊκὸ ἔθναρχη,
ἄραξε στὶς ἀκτὲς τοῦ Βοσπόρου, ἔγιναν συγκινητικὲς
σκηνές. Πλήθη λαοῦ, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν κλῆρο, περι-
μεναν μὲ ἀγωνία στὴν παραλία τὸν ἐρχομὸ του.

Δυὸ περίπου χρόνια κράτησε ἡ δευτέρη πατριαρ-
χεια του. Χρόνια ὅμως ζυμωμένα μὲ πολὺ πόνου καὶ
πολὺ σκληροὺς ἀγῶνες, γιὰ τὴν κατάκτησι τῆς ἐλευ-
θερίας. Οἱ Τοῦρκοι, ὅσο περνοῦσε ὁ καιρὸς, γίνονταν
πιὸ θάναυσοι τύραννοι γιὰ τοὺς σκλαβωμένους. Μὲ
τὴν παραμικρότερη ἀφορμὴ μπορούσαν νὰ σφάζουν
συνέχεια ἐπὶ μέρες. Ὅλων τὰ μάτια ἦταν στραμμένα
στὸν ἐνάρετο καὶ γενναῖο Πατριάρχου. Ὁ Ρωσοτουρ-
κικὸς πόλεμος πού κηρύχθηκε ἐν τῷ μεταξύ δημιουρ-
γεῖ καινούργιες δυσκολίες. Κάθε ἡμέρα μὲ κίνδυνο
τῆς ζωῆς του ὁ Γρηγόριος προσπαθεῖ νὰ λύνη τὰ ἀτέ-
λειωτα προβλήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ πού παρουσιάζ-
ονται. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως δὲν ξεχνᾷ καὶ τὴν ἐκπαί-
δευσι. Πάντοτε βρίσκει καιρὸ νὰ ἐπισκέπτεται τὰ
σχολεῖα καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ τοὺς δασκάλους καὶ τοὺς
μαθητάς. Στις 11 Σεπτεμβρίου 1807 ἔκανε τὴν ἔκδοσι

της περίφημης Συνοδικῆς Ἐγκυκλίου, πού συνιστᾶ τὴ μάθησι ὡς ἔργο θεάρεστο. «Δὲν ὑπάρχει — γράφει — τιμιώτερο καὶ ὠφελιμώτερο πρᾶγμα σ' αὐτὸν τὸν πρόσκαιρο κόσμο... ἀπὸ τὴν σοφία καὶ τὴν παιδεία. Μ' αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος ὁ λογικὸς κοσμεῖται καὶ στολίζεται καὶ τελειοποιεῖται, ἐφ' ὅσον ἀποκτᾶ τὸ ἐξαιρετο τοῦτο ἀγαθὸ καὶ δῶρο τοῦ ἁγίου Θεοῦ. Ἡ παιδεία εἶναι ὁ στολισμὸς τῆς ψυχῆς καὶ ἡ τελειότης τοῦ νοῦ. Ὁ ἄνθρωπος πού θ' ἀποκτήσῃ τὴν γνῶσιν τῶν γραμμάτων καὶ τὴν σοφία, γίνεται ὅμοιος, ὅσο εἶναι δυνατὸν, μὲ τὸν Θεόν... Πῶς θὰ μπορέσῃ κανεὶς νὰ ἐρευνήσῃ τίς Γραφές, ἐὰν δὲν ἔχη ὁδηγὸ καὶ φῶς στὸ δρόμο τοῦ τοῦ θεοῦ λυχνάρι τῆς παιδείας;...». Ἡ ἐγκύκλιος αὐτὴ συγκινεῖ πολλοὺς πλουσίους καὶ προσφέρουν πολλὰ χρήματα γιὰ τὴν ἴδρυσιν καινούργιων σχολείων. Ἀνάμεσα στοὺς τόσους κόπους καὶ ἀγῶνες τοῦ θρίσκει πάντοτε καιρὸ γιὰ νὰ συγγράφῃ καὶ ὁ ἴδιος θρησκευτικὰ καὶ οἰκοδομητικὰ βιβλία πού τὰ τύπωνε στὸ πατριαρχικὸ τυπογραφεῖο.

Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1808 ξαναπαίρνει πάλι γιὰ δεύτερη φορὰ τὸ δρόμο τῆς ἐξορίας, πού κράτησε αὐτὴ τὴ φορὰ δέκα ὀλόκληρα χρόνια. Ὅταν ἔλαθε πάλι τὴν διαταγὴ τῆς ἐξορίας του, εἶπε γαλήνιος καὶ εἰρηνικὸς τὸν ψαλμικὸ στίχο: «Ἐπίστρεψον, ψυχὴ μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου».

Στὴν ἀρχὴ ἔμεινε ὡς τὸ 1810 στὴν Πρίγκηπο. Ἐπειτα 8 χρόνια πάλι στὸ Ἄθω, ὅπου οἱ μοναχοὶ τὸν δέχτηκαν μὲ μεγάλη χαρὰ. Ἐκεῖ συνεχίζει τίς μελέτες του καὶ ἐργάζεται γιὰ τὴν ἀναμόρφωσιν τῶν μοναστηρίων. Στὰ 8 ὅμως αὐτὰ χρόνια ὁ μαρτυρικὸς Πατριάρχης ἐνοιωθε τὴ βαθειὰ χαρὰ νὰ δῆ τοὺς κόπους του γύρω ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευσιν νὰ καρποφοροῦν. Ἡ

περίφημη ἐγκύκλιός του εἶχε παντοῦ μεγάλη ἀπήχησιν καὶ συνεχῶς ἰδρύονται ἀνώτερα καὶ κατώτερα σχολεῖα. Πολλοὶ πλούσιοι διαθέτουν ὀλόκληρη τὴν περυσία τους γι' αὐτὰ.

Στὰ χρόνια τῆς δευτέρας ἐξορίας του μεγάλα γεγονότα γίνονται στὴν Ἑλλάδα. Ἰδρύθηκε ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία καὶ τὸ κίνημα τῆς Ἐπαναστάσεως ἔβραζε ὑπόκωφα μέσα στὰ στήθη τῶν Ἑλλήνων. Στις 13 Δεκεμβρίου 1818 παραιτήθηκε ἀπὸ τὸ θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ Πατριάρχης Κύριλλος καὶ ὁ ἐξόριστος Γρηγόριος καλεῖται γιὰ τρίτη φορὰ — καὶ τελευταία — νὰ ἀνεβῆ στὸν ἔνδοξο θρόνον. Ὅταν στις 13 Ἰανουαρίου 1819 ἔφθασε πάλι στὴν Κωνσταντινούπολιν γιὰ ν' ἀναλάβῃ τὴν Πατριαρχεῖα, ἦταν πιά γέρος πολὺ καὶ τὸ ἀσθενικὸ του σῶμα εἶχε λυγίσει ἀπὸ τὰ 10 χρόνια τῆς ἐξορίας. Ἡ λευκὴ μορφή του φαινόταν καταβεβλημένη. Συνεχίζει ὅμως καὶ τώρα ἀκούραστος τὰ καθήκοντά του. Ἡ ἐκπαίδευσιν τῆς νεότητος — ἡ μεγάλη του αὐτὴ λαχτάρα κι ὁ βαθὺς πόνος του — τὸν ἀπασχολεῖ πάλι. Ἐκδίδει καὶ δεύτερη ἐγκύκλιον γιὰ τὰ σχολεῖα καὶ προτρέπει μαθητὰς καὶ διδασκάλους «νὰ ἐκμανθάνουν ἐντελῶς τὴν πάτριον γλῶσσαν», τὴν ἑλληνικὴν, πού τόσον καὶ ὁ ἴδιος ἀγάπησε. Τὸ πιὸ ὠραῖο ὄνειρό του εἶναι νὰ βλέπῃ γύρω του μορφωμένους καὶ ἐναρέτους νέους, γιατί ἀπ' αὐτοὺς περίμενε τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς γλυκειᾶς Πατρίδας.

Ἰδρυσεν πάλι τὸ «Κιβώτιον τοῦ ἐλέους», ὅπως τὸ ὠνόμασε, γιὰ τὴν ἀνακούφισιν τῶν πτωχῶν καὶ δυστυχισμένων. Τὰ φλογερά του λόγια καὶ κυρίως τὸ παράδειγμά του παρακινοῦν πολλοὺς πλουσίους καὶ μεγιστᾶνες ν' ἀνοίγουν τὰ κλειδωμένα χρηματοκιβώτιά τους καὶ νὰ δίνουν τεράστια ποσὰ μὲ τὴν πεποιθήσιν

ὅτι θὰ θροῦν τὴν καλύτερη χρησιμοποίησι. Ἡ φήμη τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς προστασίας ποὺ χάριζε ὁ Πατριάρχης, ἔφθασε καὶ στὶς ἄλλες χώρες καὶ πολὺ συχνὰ κατέφθαναν ξένοι στὴν Κωνσταντινούπολι ζητώντας τὴν βοήθεια καὶ τὴν προστασία του. Τὸ μοίρασμα τῶν βοηθημάτων ἔπαιρνε συγκινητικὴ μορφή ἰδίως στὶς ἑορτὲς τῶν Χριστουγέννων καὶ τοῦ Πάσχα.

Γιὰ χιλιάδες καὶ ἑκατομμύρια ἀνθρώπους σκλαβωμένους ἢ ὑπέροχη μορφή τοῦ γέροντα Πατριάρχου ἦταν ἡ ἐλπίδα, ἡ δύναμι, ἡ προστασία, ἡ χαρὰ στὸν τόσο πόνο.

Ὁ δρίζοντας ὁμως ὄλο καὶ σκοτείνιαζε. Τὰ γεγονότα εἶχαν μπῆ στὴ σκληρὴ κι ἀποφασιστικὴ τους φάσι. Στὴ φάσι ἐκείνη ποὺ θὰ ἔκανε πραγματικότητα τὸ ποθητὸ ὄραμα τῆς ἐλευθερίας. Ὁ Γρηγόριος καταλάβαινε πὼς μπροστὰ του ἀνοιγόταν ὁ δρόμος τοῦ μαρτυρίου. Δὲν δειλιάζει ὁμως στιγμῆ. Ἡ χριστιανικὴ Ἑλλάδα ἀξίζει γιὰ κάθε θυσία. Πολὺ περισσότερο ὅταν τὴν θαραίνουν οἱ ἀλυσίδες τῆς σκλαβιάς!...

Γ'. ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ

ΕΑΝ οἱ δύο προηγούμενες πατριαρχεῖες τοῦ Γρηγορίου ἦταν ἕνας διαρκῆς ἀγῶνας, ἡ τρίτη εἶχε ὡς τέλος τῶν ἡρωϊκῶν κι αἱματηρῶν ἀγῶνων τὸ μαρτύριο. Ἐνας σύγχρονός του κληρικὸς ἔλεγε ἀργότερα, ὅτι πολλὰς φορὲς τὸ πρῶτὸ ἔβλεπαν τὸ στῶμα τοῦ Πατριάρχου ἀνέγγιχτο. Οἱ φροντίδες καὶ οἱ ἀνησυχίες γιὰ τὸ ἑλληνικὸ Γένος τὸν ἀφηναν ἀγρυπνο κι ἔγερνε πρόχειρα γιὰ λίγο ἐπάνω σὲ μιὰ ψάθα.

Ὅσο περνοῦσε ὁ καιρὸς, ἡ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων καταντοῦσε περισσότερο δύσκολη καὶ τραγικὴ. Κανεὶς δὲν μπορούσε νὰ ξέρη ἂν θὰ ζοῦσε, ὄχι μονάχα τὴν αὐριανὴ ἡμέρα, μὰ κι ἔπειτα ἀπὸ μιὰ ὥρα. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες κάθε ὥρα ἔπαιζαν τὸ τραγικὸ παιγνίδι τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου. Περισσότερο ἀπ' ὄλους κινδύνευε ὁ Πατριάρχης.

Στὸν χαρακτῆρα του ἐναρμονίζονταν ἡ ἀκαμπτη θέλησις καὶ αὐστηρότης μπροστὰ στὸ καθῆκον καὶ ἡ λεπτὴ κι εὐσυγκίνητη καρδιὰ ἀπέναντι στὸν πόνο καὶ τὴν δυστυχία τῶν σκλαβωμένων Ἑλλήνων. Ὅπως ἀναφέρει ὁ βιογράφος του, ὄλα τὰ εἰσοδήματα τοῦ Πατριαρχείου τὰ μοίραζε στοὺς φτωχοὺς ἢ τὰ χρησιμοποιοῦσε γιὰ τὴν ἀποφυλάκισι τῶν φυλακισμένων. Ὁ κάθε ἀνθρώπινος πόνος, ὅταν χτυποῦσε τὴν πόρτα του, εὔρισκε ἀνακούφισι καὶ προστασία. Καὶ τὰ τελευταῖα αὐτὰ τρία τραγικὰ χρόνια δὲν ἐγκαταλείπει τὸν διαρκῆ ἀγῶνα γιὰ τὴν καλλιέργεια καὶ τὴν ἐξάπλωσι τῆς ἐκπαιδεύσεως.

Ἡ μυστικὴ ὀργάνωσις τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ξαπλώνονταν ἐν τῷ μεταξύ μὲ καταπληκτικὴ ταχύτητα. Μέσα στὰ στήθη τῶν Ἑλλήνων κόχλαζε πιά δυνατὰ ὁ ἀκατανίκητος πόθος νὰ συντρίψουν τὴ σκλαβιά. Ἡ ἀτμόσφαιρα ἐπάνω σ' ὀλόκληρὴ τὴν Ἑλλάδα ἦταν βαρεῖα ἠλεκτρισμένη. Ὅλοι διαισθάνονταν πὼς κάτι τὸ πολὺ μεγάλο, γρήγορα, θὰ γινόταν. Τὶς ἀπελευθερωτικὲς ὁμῶς αὐτὲς κινήσεις τὶς καταλάβαιναν καὶ οἱ Τοῦρκοι καὶ γινόταν πιὸ σκληροί. Κι ὅπως ἦταν φυσικό, σὰν ἀρχηγὸ καὶ πρωτεργάτη κάθε κινήματος ὑποπεύονταν τὸν Πατριάρχη, ποὺ ἀγωνιζόταν νὰ σκεπάζῃ καὶ νὰ προφυλάττῃ πάντοτε τοὺς ἄλλους καὶ ποτὲ τὸν ἑαυτὸ του.

Πολλοὶ τοῦ ὑπενθυμίζουν τοὺς κινδύνους ποὺ διατρέχει. Ἦρεμος ἀπαντᾷ: — Κι ἄλλοτε ἔγιναν πόλεμοι κι ὁ Πατριάρχης δὲν κινδύνεψε. Ἄν πάλι κάτι μοῦ συμβῆ, «γενηθήτω τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου. Ἐκεῖνος ποὺ εἶναι μισθωτὸς κι ὄχι ποιμένας φεύγει. Ὁ δὲ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων».

Ὁ Ὑψηλάντης, ὁ Παπαρρηγόπουλος καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς, ποὺ ἀντιλαμβάνονταν τὸν κίνδυνο ποὺ διέτρεχε ὁ Πατριάρχης, πολλὰς φορὲς τὸν πίεζαν νὰ φύγῃ στὴν Πελοπόννησο. Ὁ Πατριάρχης ὁμῶς ἀρνιόταν σταθερά. Κι ὅταν τοῦ εἶπαν πὼς ἕνα πλοῖο εἶναι ἔτοιμο γιὰ νὰ τὸν μεταφέρῃ, ἀπάντησε κατηγορηματικά:

— Ἀγαπημένα μου παιδιά, τὸ πλοῖο θὰ χρησιμεύσῃ γιὰ νὰ μεταφέρῃ σὲ ὀρθόδοξο ἐλεύθερο τόπο μονάχα τὸ νεκρὸ μου σῶμα...

Κι ὅταν ἀργότερα ὁ Παπαρρηγόπουλος πάλι ἐπέμενε, εἶπε:

— Αὐτὸ ποὺ μοῦ ζητᾷς εἶναι ἀδύνατο. Ξέρω πολὺ καλά, πὼς ἅμα φύγω ἀπ' ἐδῶ, ὁ Σουλτᾶνος θὰ κα-

τασφάξῃ τοὺς Χριστιανοὺς. Εἶμαι λοιπὸν ἀποφασισμένος νὰ θυσιάσω τὸν ἑαυτὸ μου γιὰ νὰ μακρύνω ὅσο εἶναι δυνατόν τοὺς σκοποὺς τοῦ τυράννου καὶ γιὰ νὰ δοθῇ καιρὸς στὰ μέλη τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας νὰ ἐτοιμάσουν τὸ ἔθνος γιὰ τὴν ἐπανάστασι. Τὴν ζωὴ μου τὴν ἔχω ἀποφασίσει. Ἄλλὰ τώρα περιμένω τὸ τέλος μου μὲ πεποίθησι ὅτι θὰ βοηθήσῃ ὁ Θεὸς νὰ ἐπιτύχουμε μὲ λιγώτερες θυσίες καὶ μεγαλύτερες ἐλπίδες ἐπιτυχίας... Νὰ εἶσαι πάντοτε θεοσεβής... Εὐχομαί σε ὀλους ὁμόνοια, αὐταπάρνησι ὄλων τῶν παθῶν, ἀπόφασι σταθερὴ γιὰ τὴν ἐκπλήρωσι τοῦ ἱεροῦ σκοποῦ.

Ὁ Παπαρρηγόπουλος ἐπέμενε βαθεῖα συγκινημένος.

— Πήγαινε εἰς τὴν εὐχή, τοῦ εἶπε δακρυσμένος ὁ Πατριάρχης. Γιὰ μένα μὴ σκέπτεσθε. Τὸ τέλος μου ἀπεφασίσθη ἀπὸ τὸν Θεό. Καὶ θὰ γίνῃ τὸ θέλημά του.

Μιά βαθεῖα συγκίνησι εἶχε πλημμυρίσει τὴν ψυχὴ τοῦ ἡρωϊκοῦ Πατριάρχη. Ἀποσύρθηκε στὸ κελλί του, γονάτισε καὶ ἔκλαψε μὲ πόνο, γιὰ τὰ μαρτύρια τοῦ σκλαβωμένου ἔθνους του, παρακαλῶντας τὸ Θεὸ νὰ τὸν λυτρώσῃ.

Τὸν Νοέμβριο τοῦ 1820 ὁ σύμβουλος τῆς Ρωσικῆς πρεσβείας τὸν εἰδοποίησε ὅτι ἡ ζωὴ του κινδυνεύει καὶ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ διαθέτει ὅλα τὰ μέσα γιὰ νὰ φύγῃ. Ὁ Γρηγόριος συγκινημένος ἀπάντησε:

— Εὐγνωμονῶ γιὰ τὶς φροντίδες ποὺ λαμβάνουν γιὰ μένα· προτιμῶ ὁμῶς νὰ μείνω ἐδῶ κοντὰ στοὺς Ἕλληνας. Κι ἂν εἶναι ἀπόφασι τῆς θείας βουλῆς νὰ πεθᾶνω, ἄς γίνω θυσία γιὰ τὴν πίστι καὶ τὴν πατρίδα. Ἐνα μόνον τοὺς παρακαλῶ: νὰ προστατεύσουν τὴν θρησκεία, τοὺς Χριστιανοὺς καὶ τὴν Ἑλλάδα.

Τὸ κίνημα προχωροῦσε. Κι ὁ Σουλτᾶνος ἀφρίζε ἀπὸ τὸ κακὸ του. Ἔδωσε τότε τὸ δικαίωμα στοὺς

Τούρκους νά κάνουν ὅ,τι θέλουν στοὺς Ἕλληνες. Λήστευαν τοὺς Χριστιανοὺς στὸ δρόμο. Ἄνοιγαν τὰ μαγαζιά καὶ τὰ σπίτια τους καὶ τὰ ρήμαζαν. Τοὺς πυροβολοῦσαν, καθὼς θάδιζαν ἀνύποπτοι. Φυλάκιζαν, ἔσφαζαν. Ἡ ἀγωνία καὶ ὁ τρόμος γέμισε τὶς ψυχὲς τῶν Ἑλλήνων. Οἱ δρόμοι ἐρημώθηκαν. Κραυγὲς πόνου καὶ ἀπελπισίας ἀντηχοῦσαν παντοῦ.

Τὴν νύχτα τοῦ Σαββάτου τοῦ Λαζάρου, 2 Ἀπριλίου 1821, ἔφθασε ἡ εἶδησι στὴν Πύλη, ὅτι ἡ ἐπανάστασι ἄρχισε σ' ὀλόκληρη τὴν Πελοπόννησο. Ἀπὸ τὴ στιγμή αὐτὴ ἄρχισε ἡ περίοδος τῶν παθῶν γιὰ τὸν Πατριάρχη. Ἡ Πύλη τὸν χαρακτήρισε ὡς δόλιο καὶ ἀποτρόπαιο προδότη.

Τὴν Κυριακὴ τὸ πρωτὶ, ὅταν ὁ Πατριάρχης μοίραζε τὰ θάβια μέσα στὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ στὸ τρομαγμένο ἐκκλησίασμα, τὸν εἰδοποίησαν πὼς οἱ Γενίτσαροι τὴν ὥρα τῆς θείας λειτουργίας μπῆκαν στὴ Ζωοδόχο Πηγὴ, σκόρπισαν τὸ λαό, θεβήλωσαν τὰ Ἅγια, ἄρπαξαν τὰ ἱερὰ κειμήλια κι ἔκαψαν τὴν ἐκκλησίᾳ. Ὁ Πατριάρχης ἀτάραχος ἐξακολούθησε τὸ μοίρασμα. Κι ὅταν κάποιος τὸν ρώτησε:

—Τί σημαίνει αὐτό; ἀπάντησε θλιβερά:

—Ἀρχὴ πόνων καὶ ἴσως πλησιάζει τὸ τέλος...

Λίγο ἀργότερα οἱ ξένες πρεσβεῖες τὸν παρακινοῦσαν πάλι νά φύγη.

—Μὴ μὲ παρακινήτε νά φύγω, εἶπε ἀκλόνητος. Μὴ θέλετε νά σωθῶ. Ἡ ὥρα τῆς φυγῆς μου θὰ ἦταν ἀρχὴ σφαγῆς γιὰ ὀλόκληρο τὴ Χριστιανωσύνη. Ὡραῖο πρᾶγμα μοῦ ζητᾶτε νά κάνω; Μεταμορφωμένος μὲ καμμιὰ προβιά νά φεύγω στὰ καράβια ἢ σὲ καμμιὰ φιλικὴ πρεσβεῖα καὶ ν' ἀκούω στοὺς δρόμους τὰ ὄρφανὰ τοῦ ἔθνους μου νά σπαράζουν στὰ χέρια τοῦ δημίου;

Εἶμαι Πατριάρχης γιὰ νά σώσω τὸ λαό μου, ὄχι γιὰ νά τὸν ρίξω στὰ μαχαίρια τῆς γενιτσαριᾶς. Ὁ θάνατός μου ἴσως χρησιμεύσει περισσότερο, ἀπ' ὅσο θὰ ὠφελοῦσε ἡ ζωὴ μου... Οἱ Ἕλληνες θὰ πολεμήσουν μὲ ἀπελπισία ποῦ συχνὰ χαρίζει τὴ νίκη... Κάνετε ὑπομονὴ σ' ὅ,τι μοῦ συμβῆ. Σήμερα τῶν Βαΐων, ἄς φάμε στὸ τραπέζι τὰ ψάρια τοῦ γιαλοῦ. Αὔριο, ἴσως θὰ φᾶνε αὐτὰ ἀπὸ μᾶς!... Ἄν τὸ Ἔθνος μου σωθῆ καὶ θριαμβεύσῃ, θὰ μ' ἀποζημιώσῃ καὶ θὰ μοῦ ἀποδώσῃ τιμὴ καὶ ἔπαινο γιατί ἐξεπλήρωσα τὸ χρέος μου... Τετάρτη φορὰ δὲν θ' ἀνέβω πιά στὰ μοναστήρια τοῦ Ἄθωνος· δὲν τὸ θέλω. Χαίρετε, σπηλιές καὶ κορυφές τοῦ ἱεροῦ βουνοῦ! Χαίρε, κύμα τῆς θάλασσας! Χαίρε, Σπάρτη καὶ Ἀθήνα, ὅπου ἤθελα νά ιδρύσω σχολεῖα ἐπιστημῶν γιὰ τοὺς νέους τῆς πατρίδος!... Ἐγὼ πηγαίνω ὅπου μὲ καλεῖ ἡ μεγάλη ἱστορία τοῦ ἔθνους καὶ ὁ οὐράνιος Θεός, ὁ ἔφορος τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων!

Λίγο ἀργότερα ἔγινε μιὰ πολὺ συγκινητικὴ σκηνὴ ἀνάμεσα στὸν Πατριάρχη καὶ τὸν διερμηνέα, Κ. Μουρούζη. Ὁ καθένας διεκδικοῦσε γιὰ τὸν ἑαυτοῦ τὴν θυσία καὶ ἰκέτευε τὸν ἄλλον νά σωθῆ. Ὁ Γρηγόριος ἐπέμενε νά φύγη ὁ Μουρούζης: — Σὺ εἶσαι νέος καὶ χρήσιμος στὸ Ἔθνος, τοῦ ἔλεγε. Ἐγὼ θρίσκομαι κοντὰ στὸν τάφο. Ὁφείλω νά θυσιαστῶ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ.

Μιὰ εὐγενὴς καὶ ὑπέροχη ἀμιλλα αὐταπαρνήσεως ἔγινε τότε ἀνάμεσά τους: — Ἄφησέ με, ἔλεγε ὁ Πατριάρχης, νά πληρώσω ἐγὼ τὴν ἐκδίκησι τοῦ τυράννου. Τὸ σχῆμα μου, ἡ λειτουργία μου μὲ καλοῦν σὲ θυσίαν χαρὶν τοῦ ποιμνίου.

Τὴν ἄλλη ἡμέρα τὸ πρωτὶ — Μεγάλῃ Δευτέρα — ὁ Πατριάρχης ἔμαθε ξαφνικὰ τὸν ἀποκεφαλισμὸ τοῦ

Μουρούζη. Τραβήχτηκε κάπου μονάχος και έκλαψε πικρά.

“Όλη ή Μεγάλη Έβδομάδα πέρασε μέσα σέ μιὰ τραγική άγωνία. Οί θλιβερές άναμνήσεις τών Παθών του Κυρίου έδιναν τή δύναμι τής καρτερίας στο θασσασμένο Έλληνισμό.

“Η Πύλη διέταξε τόν Πατριάρχη, ότι ή μεγαλύτερη ήμέρα του Χριστιανισμού, ή ήμέρα τής Άναστάσεως του Κυρίου, δέν έπρεπε νά έορτασθή χαρμόсуна. Άλλ’ έπρεπε νά είναι ήμέρα πένθους και λύπης. Μόλις έφτασε ή διαταγή στα Πατριαρχεία, μιὰ νεκρική σιγή εξαπλώθηκε. Ο Πατριάρχης ψιθύρισε σιγά:

—Έκπληρώνεται και σέ μās ή προφητεία: «Και μεταστρέψω τās έορτάς ύμων εις πένθος». “Επειτα έπεσε για άρκετή ώρα σέ μιὰ σιγή. Ξαφνικά, τινάζοντας δυνατά τó κεφάλι του, σαν νάθελε νά διώξη ένα σύννεφο πόνου που τόν πλάκωνε, ρώτησε μ’ ένα άναστεναγμό:

—Ποιός θάνατος νά είναι άρα γε προτιμότερος; Με σπαθί ή με άγχόνη;...

“Ενα ρίγος φρίκης πέρασε σ’ όλων τó σωμα και δέν άπάντησε κανείς...

Τό θράδυ του Μεγάλου Σαββάτου άποτραβήχτηκε στο δωμάτιό του και έντελως νηστικός έπεσε στα γόνατα. Οί ώρες τής νύχτας περνούσαν βουβές, άργές και ό γέροντας Πατριάρχης προσευχόταν. Παρακαλούσε τόν Κύριο για τó σκλαβωμένο Γένος, για τούς πονεμένους Έλληνας, για τόν έαυτό του, νά σταθί δυνατός μέχρι τέλους. “Η αύγή τόν θρήκε προσευχόμενο. Δυναμωμένος θάδισε σταθερά προς τó ναό για νά προσφέρη τήν τελευταία «ανάιμακτη θυσία», τήν

άναστάσιμη, λίγες ώρες πριν κληθί νά προσφέρη τήν αίματηρή θυσία τής ζωής του.

Δ΄. ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΙΩΝΙΟΤΗΤΑ...

ΤΟ σήμαντρο τών Πατριαρχείων που σήμανε για τή λειτουργία τής Άναστάσεως, έλάχιστους Έλληνες συνεκέντρωσε μέσα στη Μεγάλη Έκκλησία. “Ενας άλλος άρχιερέυς που λειτουργούσε μαζί με τόν Πατριάρχη, έλεγε άργότερα: «Ίσως ποτέ άλλοτε ό Γρηγόριος δέν ήταν ζωρότερος και ποτέ δέν τέλεσε λαμπρότερη και κατασκευτικώτερη λειτουργία. Από τά μάτια του άστραφτε μιὰ θεία αίγλη».

Τήν ώρα τής προσκομιδής ό Πατριάρχης άργούσε πολύ νά τελειώση. Μνημόνευε για τελευταία φορά έδω στη γή, λίγο πριν τούς συναντήση στον ούρανό, όλους τούς νεκρούς φίλους κι άγαπημένους και τούς έχθρούς του άκόμη. Μνημόνευε και τούς ζωντανούς, αυτούς κυρίως, που θ’ άφηνε πίσω του βουτηγμένους στον πόνο, παρακαλώντας για τήν άπολύτρωσί τους.

“Όταν οί χοροί έψαλαν τó «άγαπήσω σε, Κύριε, ή ίσχύς μου. Κύριος στερέωμά μου και καταφυγή μου και ρύστης μου», ό Πατριάρχης άσπάστηκε δλους τούς κληρικούς με καρτερία και γενναιότητα, αλλά και με βαθειά συγκίνηση. “Όταν άσπάστηκε και τόν τελευταίο, είπε με γαλήνη: «Αυτός άς χρησιμεύση και σαν νεκρώσιμος άσπασμός».

Τό Πάσχα ξημέρωσε τραγικά θλιβερό για τούς Έλληνας τής Κωνσταντινουπόλεως. Κι ό θάνασος

Σουλτάνος διάλεξε αὐτὴν τὴν ἡμέρα γιὰ νὰ χτυπήσῃ κατάκαρδα τὸν Ἑλληνισμό.

Μετὰ τὴν λειτουργία ὁ Πατριάρχης ἀνέβηκε στὸ Πατριαρχεῖο μαζῆ με τοὺς ἄλλους συλλειτουργοὺς του γιὰ νὰ φᾶνε κάτι. Κι ὅταν ἐκεῖνοι τὸν ἀποχαιρέτησαν συγκινημένοι καὶ ἔφυγαν, ὁ Γρηγόριος κλείστηκε πάλι στὸ δωμάτιό του. Δὲν πρόλαβε νὰ μείνῃ πολλή ὥρα. Ἐνας Τούρκος ἀξιωματικὸς μπήκε χωρὶς καμμιά εἰδοποίησι στὸ δωμάτιό του καὶ τὸν διέταξε νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ. Κατάλαβε. Ὅλα τέλειωσαν. Φόρεσε τὸ ράσο του καὶ χωρὶς νὰ πῆ λέξι τὸν ἀκολούθησε. Στὴ φυλακὴ πού τὸν ὠδήγησαν τοῦ ἔδωσαν νὰ φάῃ. Ἐκεῖνος ἀρνήθηκε: «Πρὶν ἀπὸ λίγο, εἶπε ἡρεμα ἔφαγα οὐράνιο καὶ γλυκύτατο ἄρτο,, πού σεῖς δὲν τὸν ξέρετε». Κι ἐννοοῦσε τὴ θεία Κοινωνία. Κι ὅταν τὸν θίαζαν νὰ φανερώσῃ τοὺς ἐνόχους τῆς ἐπαναστάσεως, λέγοντάς του πὼς ἔτσι θὰ ξαναγύριζε ζωντανὸς στὸ θρόνο του, ἀπάντησε ἀποφασιστικά:

—Δὲν θὰ σᾶς πῶ. Εἶμαι ἕτοιμος γιὰ τὴ θυσία.

Ἄλλοι τὸν χτυποῦσαν ἄγρια καὶ τοῦ ἔλεγαν ν' ἀρνηθῆ τὴν πίστι του.

—Ὁ Πατριάρχης τῶν Χριστιανῶν, Χριστιανὸς θεὸς νὰ πεθάνῃ, ἀπαντοῦσε.

Ἄπο τὴ φυλακὴ τὸν ὠδήγησαν ἀμέσως πάλι στὰ Πατριαρχεῖα, με τὴν ἀπόφασιν τοῦ Σουλτάνου νὰ τὸν θυσιάσουν ἐκεῖ γιὰ μεγαλύτερη ἀτίμωσι.

Ὁ Γρηγόριος μόλις ἀντίκρουσε τὸ συγκεντρωμένο καὶ μανιασμένο ὄχλο, νόμισε πὼς θὰ τὸν σκότωναν. Προχώρησε ὅμως λίγο, ἔκανε συγκινημένος τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ, γονάτισε κι ἔγειρε τὸ λευκὸ κεφάλι περιμένοντας τὸ μαχαίρι τοῦ δημίου.

Συγκινητικὴ εἰκόνα τραγικοῦ μεγαλείου!...

Ὁ Τούρκος ἀρχιθασανιστὴς τὸν σήκωσε με μιὰ κλωτσιά, λέγοντάς του νὰ προχωρήσῃ, καὶ τοῦ πρότεινε πάλι ν' ἀλλαξοπιστήσῃ. Ὁ Γρηγόριος κάνοντας τὸ σταυρὸ του εἶπε:

—Τοῦτον τὸν σταυρὸ πιστεύω καὶ γι' αὐτὸν πεθαίνω. Σὺ κάνε τὸ χρέος σου...

Μὲ χλευασμοὺς, εἰρωνεῖες, κλωτσιές καὶ χτυπήματα ὠδήγησαν τὸ μαρτυρικὸ γέροντα Πατριάρχη στὸν τόπο ἐκεῖνο πού τὸν ἀγάπησε, τὸν ξανάχτισε, τὸν ἐτίμησε, τὸν λάμπρυνε. Στὸ θλιθερὸ ἀντίκρουμά του θρῆνοι καὶ κλαυθμοὶ τῶν Χριστιανῶν ἀντηχοῦσαν.

Τὸ ἐξαγριωμένο πλῆθος τῶν Τούρκων κραύγαζε ἀπαίσια, ζητῶντας τὸ θάνατό του.

Ἡ εἴσοδος τῶν Πατριαρχείων εἶχε τρεῖς πύλες. Στὴν μεσαία ἀπὸ τίς πύλες ἔδεσαν τὸν θρόγο τῆς ἀγχόνης. Μιὰ ὀλόκληρη ὥρα κράτησε τὸ ψυχικὸ μαρτύριο τῆς προετοιμασίας. Ὁ Πατριάρχης τὰ παρακολουθοῦσε με μιὰ θαθεῖα ὀδύνη, ἀλλὰ καὶ με θαυμαστὴ ἐγκαρτέρησι καὶ μεγαλοψυχία. Γονάτισε, ὑψωσε τὰ χέρια του, εὐλόγησε ὄλους κι ἔκραξε δυνατά:

—Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, δέξου τὸ πνεῦμα μου καὶ σῶσε τὸν περιοῦσιο λαό σου!...

Ὁ δήμιος τὸν ἄρπαξε, τὸν ὑψωσε ὡς τὴν ἀγχόνη καὶ πέρασε στὸ λαιμό του τὸν θρόγο, ἀφήνοντας τὸ σῶμα του νὰ κρεμαστῆ... Ὁ Πατριάρχης ἀμέσως ξεψύχησε καὶ παρέδωσε τὸ πνεῦμα του στὸν Πλάστη. Τὰ μάτια του ἔμειναν ἀνοιχτὰ κυττάζοντας τὸν οὐρανὸ σὰν σὲ ἔκστασι. Καὶ τὸ μισοανοιγμένο στόμα του φαινόταν σὰν νὰ συνέχιζε τὴν προσευχὴ σ' Αὐτὸν πού χαρίζει τὴ ζωή...

Ἄγριες κραυγὲς θάναυσης χαρᾶς μαζῆ με τοὺς

ἀπελπισμένους θρήνους τῶν Ἑλλήνων γέμισαν τὴν ἀτμόσφαιρα. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ κρεμόταν σάν κακοῦργος. Πλήθη ἐξαγριωμένου τουρκικοῦ ὄχλου περνοῦσαν μπροστά ἀπὸ τὸ τιμημένο πτώμα κι ἔδειχναν μὲ τὸ χειρότερο τρόπο τὴν καταφρόνια τους. Ἄλλοι τὸν ἔβριζαν, ἄλλοι τὸν ἔφτυναν, ἄλλοι τὸν χτυποῦσαν μὲ ρόπαλα ἢ μαχαίρια κι ἄλλοι τοῦ πετοῦσαν ἀκαθαρσίες μὲ μιὰ σατανικὴ μανία. Ἐνας τρύπησε τὸ σεπτὸ λείψανο καὶ μὲ μιὰ σφαίρα. Ἀκόμη κι ὁ μέγας Βεζύρης ἤλθε νὰ ἀπολαύσῃ τὸ θέαμα τῆς θηριωδίας τους. Ἀνέθηκε σ' ἓνα σκαμνὶ γιὰ νὰ ἰδῇ καλύτερα τὸ ἀπαίσιο ἔργο του.

Σ' αὐτὴ τὴν κατάστασι ἔμεινε κρεμασμένο τὸ λείψανο τοῦ ἱεράρχου μέχρι τὴν Τετάρτη τὸ πρωῒ. Ὅλες οἱ ἐνέργειες τοῦ νέου Πατριάρχη νὰ ἐξαγοράσῃ μὲ μεγάλο χρηματικὸ ποσὸ τὸ νεκρὸ κι ἀτιμασμένο σῶμα πῆγαν χαμένες. Ἡ Πύλη ἀρνήθηκε τὴ χάρι πού δὲν τὴν ἀρνοῦνται καὶ στὸν τελευταῖο ἀχθοφόρο. Οἱ Ἑβραῖοι θὰ ἔγραφαν τὴν τελευταία καὶ πιὸ ἀπαίσια σελίδα τοῦ μαρτυρίου τοῦ Πατριάρχου.

Τὴν Τετάρτη τὸ πρωῒ, οἱ δῆμιοι ξεκρέμασαν τὸ πτώμα, τὸ γύμνωσαν ἐντελῶς καὶ τὸ παρέδωσαν στοὺς Ἑβραίους «γιὰ νὰ ρίξουν τὸ βρωμερὸ αὐτὸ σκύλο στὸν βυθὸ τῆς θάλασσας», ὅπως τοὺς διέταξαν οἱ Τοῦρκοι. Ἐδεσαν μὲ σκοινιά τὸ πτώμα ἀπὸ τὰ πόδια καὶ τὸ ἔσυραν στοὺς δρόμους τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέσα σ' ἓνα πανδαιμόνιο ἀπὸ ἄγριες φωνές καὶ σφυρίγματα. Τὸ πρόσωπο κι ἡ λευκὴ γενειάδα του σύρονταν μέσα στὴ λάσπη καὶ τὶς βρῶμες τῶν δρόμων. Ἐδεσαν στὸ λαιμὸ του μιὰ μεγάλῃ πέτρα καὶ προσπάθησαν νὰ τὸν βυθίσουν στὴ μέση τοῦ Κερατιοῦ κόλπου. Ἡ θάλασσα ὅμως ἀρνιόταν νὰ δεχθῇ στὸν βυθὸ

της τὸ σεπτὸ λείψανο. Τότε οἱ δῆμιοι ἔφεραν δυὸ ἀκόμη μεγαλύτερες πέτρες καὶ τὶς ἔδεσαν στὰ πόδια του, κι ἄφου κατατρύπησαν τὸ πτώμα μὲ τὸ μαχαίρι γιὰ νὰ μπῆ πολὺ νερό, κατάρθωσαν τέλος νὰ τὸ βυθίσουν.

Τὸ δειλινὸ τοῦ Σαββάτου τὸ λείψανο ἐλευθερώθηκε ἀπὸ τὰ μεγάλα θάρη καὶ φάνηκε ἐπιπλέοντας κοντὰ στὸν Γαλατᾶ κι ἦρθε καὶ πλεύρισε σ' ἓνα πλοῖο. Ἦταν τὸ μόνο ἑλληνικὸ πλοῖο, μὲ ρωσικὴ σημαία, ποῦ ἔτοιμαζόταν νὰ ξεκινήσῃ γιὰ τὴν Ὁδησσό. Ὁ πλοίαρχος Σκλαῦθος τὸ πρωτοαντίκρουσε καὶ συγκινημένος φώναξε τὸν πρωτοσύγκελλο τοῦ μάρτυρος ποῦ ἦταν μέσα στὸ πλοῖο. Εἶναι ἀδύνατο νὰ περιγράψῃ κανεὶς τὴν συγκίνησί του, ὅταν ἀνεγνώρισε τὸ πολυβασανισμένο σκῆνωμα τοῦ Πατριάρχῃ. Ὅταν ἄρχισε νὰ πέφτῃ τὸ σκοτάδι, ἔσυραν ἀπὸ τὴ θάλασσα τὸ ἱερὸ λείψανο καὶ κλαίοντας τὸ τύλιξαν εὐλαβικὰ μὲ καθαρὸ σεντόνι.

Ἐπειτα ἀπὸ 24 ἡμέρες ἐπικίνδυνο ταξίδι τὸ πλοῖο «Ἅγιος Νικόλαος» ἔφτασε στὸ λιμάνι τῆς Ὁδησοῦ μὲ μεσίστιο σημαία μεταφέροντας τὸ λείψανο. Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ περιγράψῃ τὴν συγκίνησι ὄλων, ὅταν διαδόθηκε ἡ μεγάλη εἶδησι. Μὲ δάκρυα οἱ Ἕλληνες τῆς Ὁδησοῦ ἔτρεχαν πρὸς τὸ λιμάνι. Σκηνὲς θαθεῖα συγκινητικὲς γίνονταν διαρκῶς. Ὁ Τσάρος, μόλις πληροφορήθηκε τὴ συγκινητικὴ εἶδησι, δάκρυσε. Ἐστειλε ἀμέσως θαρύτιμη πατριαρχικὴ στολή, πολυτιμότερη μήτρα καὶ ἀδαμαντοκόλλητο ἐγκόλπιο γιὰ νὰ ντύσουν τὸ ἱερὸ λείψανο, καὶ ἔδωσε διαταγὴ νὰ γίνῃ μὲ ἐξαιρετικὴ μεγαλοπρέπεια ἡ κηδεῖα τοῦ ἔθνομάρτυρος. Διέταξε ἀκόμη νὰ μοιραστοῦν ἑκατὸ χιλιάδες ρούβλια στοὺς Ἕλληνας πρόσφυγας, ποῦ εἶχαν καταφύγη στὴν Ὁδησσό.

Στις 17 Ἰουνίου μὲ αὐτοκρατορικὴ λαμπρότητα

μετέφεραν τὸ σκῆνωμα στὸν καθεδρικὸ ναὸ τοῦ Σαμπορίου τῆς Ὁδησοῦ, ὅπου τὸ ἐξέθεσαν σὲ λαϊκὸ προσκύνημα. Συγκινητικὰ, ἀπερίγραπτα γεγονότα συνέβησαν ἐπὶ δύο ὁλόκληρες ἡμέρες. Πλήθη λαοῦ μὲ δάκρυα καὶ λυγμοὺς ἔτρεχαν νὰ γονατίσουν μπροστὰ στὸ λείψανο τοῦ μάρτυρος τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος.

Ἀπὸ τὴ μικρὴ Ρωσία, τὴ Μόσχα, τὴ Βασαραβία, τὴν Ταυρίδα, τὴν Μολδαυία, τὴ Βλαχία, Κοζάκοι, Γεωργιανοί, Τάταροι, Βλάχοι κατέφθναν μὲ κάθε μέσο στὴν Ὁδησσό γιὰ νὰ προσκυνήσουν τὸ μαρτυρικὸ λείψανο, γιὰ νὰ χύσουν δάκρυα ἀγάπης καὶ πόνου στὸν ἥρωα τῆς Χριστιανωσύνης.

Στις 19 Ἰουνίου, ἐνῶ ὄλες οἱ καμπάνες τῶν ναῶν ἤχοῦσαν πένθιμα, στρατὸς καὶ λαὸς κατὰ χιλιάδες, ἐκκλησιαστικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἄρχοντες, συναθροίστηκαν γιὰ τὴν νεκρώσιμο ἀκολουθία. Οἱ θρῆνοι ἔσθηναν τὴν πένθιμη ψαλμωδία. Ὁ διάσημος ρήτωρ τῆς πατριαρχικῆς ἐκκλησίας, ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, μὲ φωνὴ ραγισμένη ἀπὸ συγκίνησι, μίλησε ἐμπνευσμένα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ μάρτυρος.

Μετὰ τὴν κηδεῖα μετέφεραν τὸ ἱερὸ λείψανο στὸν ἑλληνικὸ ναὸ τῆς Ὁδησοῦ, στὴν Ἁγία Τριάδα, ὅπου ἐνταφιάστηκε σὲ εἰδικὸ μνημεῖο. Ἀργότερα ὑψώσαν ἐπάνω ἀπὸ τὸν τάφο κατάχρυσο «οὐρανὸ» καὶ χάραξαν τρεῖς ἐπιγραφές. Τὸ λείψανο ἔμεινε ἐκεῖ στὸν τάφο τῆς ξένης γῆς μέχρι τὸ 1871. Στις 14 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους αὐτοῦ μιὰ ἀντιπροσωπεῖα τῶν ἐλευθέρων πιά Ἕλλήνων ἔφερε στὸν Πειραιᾶ μέσα σ' ἓνα ἐλεύθερο ἑλληνικὸ πλοῖο τὸ λείψανο τοῦ μάρτυρος Ἐθνάρχου. Ὁ Πειραιεὺς καὶ ἡ Ἀθήνα τὸν ὑποδέχτηκαν μὲ θαθὺ σεβασμὸ κι εὐγνωμοσύνη. Καὶ μαζῇ μὲ τὶς δυὸ αὐτές

πόλεις κι όλόκληρος ό ελεύθερος πιά Έλληνισμός.

Σήμερα, όποιος μπη μέσα στη Μητρόπολι τών Άθηνών, θ' αντικρύση κάτω από την πρώτη άψίδα άριστερά ένα λευκό μαρμάρينو τάφο. Δυό σκαλισμένοι άγγελοι με χρυσά φτερά φρουρούν την αιώνια γαλήνη του τάφου. Έκεί άναπαύεται πιά για πάντα τó θασανισμένο λείψανο του Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Γρηγορίου Ε'.

Ή θυσία του, όπως κι ό ίδιος είχε πη, δέν έπηγε χαμένη. Καί τó δικό του μαρτυρικό αίμα — μαζή με τó άγνό αίμα τόσων άλλων Έλλήνων — γιγάντωσε τó αιώνόβιο δένδρο της ελευθερίας. Ή Έλληνική Έκκλησία τόν άνεκήρυξε άγιο και τόν έορτάζει την 10ην Άπριλίου. Ό έθνικός μας ποιητής, ό Σολωμός, στόν ύπέροχο ύμνο της Έλευθερίας, αφιερώνει άρκετούς στίχους στο ήρωικό μαρτύριό του:

“Όλοι κλαύστε! άποθαμένος
Ό άρχηγός της Έκκλησιās
Κλαύστε, κλαύστε, κρεμασμένος,
Ώσάν νάτανε φονιάς.

“Έχει όλάνοιχτο τó στόμα
Π' ώραις πρώτα έχει γευθῆ
Τ' άγιον αίμα, τ' άγιον σώμα
Λές πώς θε νά ξαναβγῆ.

Στην ζῳδή του στόν λόρδο Βύρωνα πάλι τόν Πατριάρχη θυμάται:

“Όλοι εκείνοι οί πολεμάρχοι
Περιζώνουνε πυκνοί

Τήν ψυχή του Πατριάρχη Που τόν πόλεμο εύλογεί.

“Ένα πλήθος άλλων ποιητών, ζωγράφων, ρητόρων, ιστορικών έχουν έμπνευσθῆ από τó τόσο ήρωικό αύτό θέμα και θα έξακολουθοῦν νά έμπνέωνται. Ή ζωγραφική και ή γλυπτική, προσέθεσαν κι αυτές με τó δικό τους τρόπο εύλαθικό φόρο εύγνωμοσύνης. Ό μεγάλος Έλληνας ζωγράφος Ν. Λύτρας ζωγράφισε ένα ύπέροχο πίνακα με την τραγική σκηνή του άπαγχονισμού του Πατριάρχου.

Στην πατρίδα του, την Δημητσάνα, στόν περίβολο της Σχολῆς, όπου έμαθε τά πρώτα γράμματα, ύψώνεται ένας μεγάλος άνδριάντας. Στην δεξιά πλευρά του θάθρου είναι χαραγμένο εκείνο τó ευαγγελικό ρητό, που είπε και ό ίδιος λίγες ήμέρες πρό του μαρτυρίου του: «ό ποιμήν ό καλός την ψυχήν αύτου τίθησιν ύπέρ τών προβάτων».

Και ή πρωτεύουσα της Ελλάδος δέν ύστέρησε σε εύγνωμοσύνη. Στις 25 Μαρτίου 1872 σε μιά επίσημη και σεμνή τελετή έγιναν τά άποκαλυπτήρια ένός άλλου άνδριάντος, δώρου του μεγάλου εύεργέτου Γεωργίου Άθέρωφ, στη δεξιά γωνία της προσόψεως του Πανεπιστημίου. Ή πιό συγκινητική στιγμή ήταν, όταν ό ποιητής Άριστοτέλης Βαλαωρίτης άπήγγειλε θαθεία συγκινημένος τó ύπέροχο ποίημα του, τó τόσο γνωστό,

Πώς με θωρείς άκίνητος...

Ή έλληνική νεότης που σπουδάζει, ή νεότης που τόσο κοπίασε γι' αύτήν ό μεγάλος Έθνομάρτυς, έχει μπροστά της ένα ύπέροχο παράδειγμα αιώνιας έμ-

πνεύσεως. Παράδειγμα θελήσεως και καθήκοντος,
πίστεως και ήρωϊσμοῦ. Παράδειγμα που δείχνει ότι ή
ιστορία του Χριστιανισμοῦ και του Ἑλληνισμοῦ είναι
ριζωμένη στο αίμα του μαρτυρίου.

3.

Ο ΗΡΩΣ ΤΩΝ ΗΡΩΩΝ

«Λάμπουν τὰ χιόνια στὰ βουνά
και τὰ νερά στους κάμπους,
λάμπουν και τ' ἀλαφρά σπαθιά
τῶν Κολοκοτρωναίων...
Χριστέ μας βλόγα τὰ σπαθιά
βλόγα μας και τὰ χέρια,
νά λευτερώσουμε τὸν ντουινά
ἀπ' τῆς τουρκιάς τὰ χέρια...».

ΔΗΜΟΤΙΚΟ

Α΄. ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ

ΟΙ ΔΡΟΜΟΙ ξαναγέμισαν σκοτωμένους με την επανάστασι τοῦ Ὁρλώφ, στὰ 1770. Οἱ πολιτεῖες καὶ τὰ χωριά τοῦ Μωρηᾶ παραδόθηκαν στίς φλόγες. Τρόμος γέμισε τίς καρδιές τῶν ραγιάδων ποῦχαν ξεθαρέψει γιὰ λίγα χρόνια. Τὰ δάση καὶ τὰ βουνά ξανάγιναν οἱ κρυψῶνες τῶν κατατρεγμένων Ἑλλήνων.

Τὴ χρονιά αὐτὴ γεννήθηκε ὁ Κολοκοτρώνης πάνω σὲ μιὰ πλαγιά, στὸ Ραμαθοῦνι τῆς Μεσσηνίας, Δευτέρα τοῦ Πάσχα. «Στὸ θυμαρομυρισμένο ἄερα τοῦ βουνοῦ πῆρε τὴν πρώτην ἀνάσα ὁ μικρὸς Θεωδωράκης. Οἱ φλόγες τῆς Τρίπολης ἦταν τὸ πρῶτο φῶς π' ἀντίκρυσε ἢ βουῆ τῶν ἀρμάτων τὸ νανούρισμά του».

“Ὅταν πῆγαν τὰ συχαρίκια στὸν παπποῦ, γιὰ τ' ἀγοράκι, ὁ γέρο-Γιάννης Κολοκοτρώνης, ποῦ εἶχε πολεμήσει μ' ὅλη τὴν ἡλικία του καὶ σὲ τοῦτο τὸν ξεσηκωμό, θαθεῖα πικραμένος, ἀπελπισμένος ἀπὸ τὴν ἀποτυχία, δὲν ἔδειξε καμμιά χαρά. “Ἐθλεπε τὴν γεννησι καινούργιου ραγιά.

—Τοῦτο τὸ παιδί θὰ παντρευτῆ, τοὺς εἶπε στενάζοντας καὶ θὰ κάμη παιδιὰ κι ἀγγόνια καὶ πάλι λευτεριά δὲν θὰ δοῦμε.

«Δὲν μποροῦσε ποτὲ νὰ θάλη μὲ τὸ νοῦ του πῶς τὸ ἐγγονάκι, ποῦ γεννήθηκε κυνηγημένο ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἀπ' αὐτὴ τὴν κοιλιά τῆς μάνας του, θὰ ἐκδικοῦσε, μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι, σὲ πενήντα χρόνια, τὰ προαιώνια αἵματα καὶ τὸν κατατρεγμὸ τῆς γενιᾶς

καὶ τοῦ ἔθνους του, πρῶτος ἀρχηγὸς στὸ μεγάλο ἀ-
γῶνα!

Κλειστός καὶ σκοτεινὸς ἦταν ὁ πύργος τῆς Καστά-
νισσας στὴ Μάνη, μὲ τοὺς χοντροὺς τοίχους, ὅπου
πέρασε ὁ Κολοκοτρώνης τὰ παιδικὰ του χρόνια. «Μέ-
σα ἀπὸ τίς πολεμίστρες πρωταντίκρυσσε τὸν κάμπο καὶ
τὸν οὐρανό. Κάστρο ἦταν ἡ γλάστρα π' ἀνάστησε τὸ
γερὸ πολεμικὸ βλαστάρι. Κι ἡ βαρεῖα πόρτα δὲν ἀνοι-
γε παρὰ γιὰ νὰ μποῦν εἰκόνες καὶ λόγια γιὰ κατα-
τρεγμοὺς καὶ σφαγές, κρότοι ἀρμάτων, ἀντίλαλοι πο-
λέμων κι ἀνατριχίλες θανάτων. Στὸ σχολειὸ τῆς ἄ-
γριας μάχης, τῶν αἱμάτων καὶ τῶν δακρῶν ἔμαθε τὸ
ἀλφάβητο τῆς ζωῆς ὁ αὐριανὸς ἀρχιστράτηγος τοῦ
Μωρηᾶ. Οἱ πνιγμένοι στεναγμοὶ τῆς μάννας του, τὸν
ἔκαναν νὰ σηκῶνῃ συχνὰ τὰ μάτια του σ' αὐτήν. Οἱ
πὶθὲς φροντίδες συγνέφιαζαν τὴ μορφή τῆς κα-
πετάνισσας. Ὁ πατέρας ἔλειπε μακριά. Εἶχε ντου-
φέκι, ἐδῶ κι ἐκεῖ μὲ τοὺς Ἀρβανιτάδες. Ἀφοῦ πνίγηκε
τὸ κίνημα τοῦ Ὀρλώφ κρατημὸ δὲν εἶχαν. Γίνηκαν
ὄργη Θεοῦ γιὰ τοὺς ραγιαδες. Σκότωναν ἀράδα. Ὁ
πατέρας τοῦ Κολοκοτρώνη γύριζε, χτυπῶντας αὐτὰ
τ' ἀγρίμια. Ὅταν ὁ μικρὸς Θόδωρος ἄρχισε νὰ νοιώθῃ
καλὰ τὴ μητρικὴ ὁμιλία, τοῦ διηγόταν ἡ καπετάνισσα
πὼς ὁ πατέρας του χτύπησε πέρα στὰ Καλάβρυτα, σὲ
Κατσάνες, ἓνα φοβερὸ Ἀρβανίταρο καὶ τὸ ξέκαμε μ'
ὄλα τὰ παλληκάρια του· ἄλλοτε πάλι πὼς στὴ Μπού-
γα, κοντὰ στὸ μέρος ποῦχε γεννηθῆ ὁ Θόδωρος, ξε-
πάστρεψε τὸν ξακουστὸ Βεῖζο μὲ τὸ ἀσκέρι του, ὑ-
περασπίζοντας τοὺς πληθυσμοὺς. Καὶ μιὰ λαμπρή,
ποῦτρωγαν τ' ἀρνὶ στὸν πύργο, ἄκουσε, γιὰ πρώτη
φορὰ, Μανιάτες, νὰ τραγουδᾶνε τὴ δόξα τοῦ πατέρα
του, ποῦ σκότωσε τὸν τρομερὸ Μέτς-Ἀράπη»:

«Καλὰ ἦσουν Μέτσο στὰ βουνά,
ψηλὰ στὰ κορφοβούνια,
τί χάλεινες, τί γύρεινες στοὺς
κάμπους ποῦ κατέβης·
ποῦχουν οἱ κλέφτες μάξιψη,
ποῦν' ὁ Κολοκοτρώνης
ποῦ κεῖ φυλάει ἡ κλεφτουριά,
φυλᾶν νὰ σὲ σκοτώσουν
μὲ τοὺς συντρόφους σου μαζῇ
καὶ μὲ τὰ παλληκάρια».

«Ἡ καρδιά λαχτάριζε στὰ στήθη τοῦ κλεφτόπου-
λου, ὅταν πρωτάκουσε τοῦτο καὶ τὰ ἄλλα δημοτικά,
ποῦ μίλαγαν γιὰ τὴ δόξα τῶν προγόνων του».

Τὸν γέρο-καπετάνιο τὸν ἔβλεπαν ἀραιὰ καὶ ποῦ
στὸν πύργο. Μὰ ὅταν ἔφθανε γινόταν χαρὰ μεγάλη.
Ἡ καπετάνισσα μὲ δάκρυα τὸν καλωσώριζε. Τὰ παι-
διὰ ἔκαναν σὰν τρελλά. Ὁ Θοδωράκης ἔτρεχε στὴν
ἀγκαλιά του. Τὸν ἐθαύμαζε ἀμίλητος. Γίγαντας τοῦ
φαινόταν. Πασπάτευε τὰ γιαταγάνια του, πάσχιζε νὰ
σηκῶσῃ τίς βαρεῖες πιστόλες του. Τὸ χειμῶνα ἔμενε
περισσότερο κοντὰ τοὺς ὁ καπετάνιος. Μόλις ὅμως
κοντοζύγωνε ἡ ἀνοιξὶς καὶ φούντωνε τὸ κλαρί, πάει
πιά τὸν ἔχαναν. Τὴν νύκτα ποῦ κοιμόντουσαν τὰ παι-
διὰ, ἔζωνε τ' ἄρματα καὶ γλυστροῦσε. Γιὰ καιρὸ τοὺς
τῶκρυβε ἡ καπετάνισσα. Ἀναστέναζε ὁ Θοδωρῆς ποῦ
περνοῦσαν οἱ ἡμέρες χωρὶς νὰ βλέπῃ νὰ ἔρχεται πίσω.
Πότε θὰ μεγάλωνε κι αὐτός, νὰ ζώσῃ τὸ σπαθί, νὰ
πάη κοντὰ του, στὰ ψηλὰ βουνά!...

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1780 οἱ Τοῦρκοι ζώνουν ἀπὸ παν-
τοῦ τὸν πύργο τῆς Καστάνισσας. Ὁ Ἀλήμπεης, ἐπὶ
κεφαλῆς, ἔξη χιλιάδων στρατιωτῶν, τοὺς παραγγέλ-

λει νὰ στείλουν ὀμήρους τὰ παιδιά καὶ νὰ σηκωθοῦν νὰ φύγουν.

—Δὲν προσκυνᾶμε, ρὲ Τοῦρκο... ἦταν ἡ ἀπάντησις τῶν πολιορκημένων.

Ἡ μάχη τότε ξέσπασε σὰν θύελλα. Πολλὰ πυροβόλα καὶ χιλιάδες ὄπλα χτυποῦσαν ἀπὸ παντοῦ τὸν πύργο. Ἀπ' τὶς πολεμίστρες τὰ παλληκάρια θέριζαν τοὺς Τούρκους. Οἱ γυναῖκες, τὰ παιδιά, ὁ μικρὸς Θόδωρος, ὄλοι τοὺς βοηθοῦσαν. Τοὺς ἔδιναν νερὸ νὰ πιοῦν. Τοὺς κουβαλοῦσαν τὰ φουσέκια.

Ὅταν νύχτωσε πιά γιὰ καλὰ, ὄλα ἦταν ἔτοιμα γιὰ τὴν ἔξοδο. Τὰ μεσάνυχτα ἀνοιξαν τὶς πόρτες οἱ πολιορκημένοι καὶ ρίχτηκαν ἔξω μὲ τὰ σπαθιά. Τὰ παιδιά κρατῶντας γερά ἀπὸ τὰ χέρια τὶς μαννάδες τοὺς ἀλαφιασμένα, πέρασαν ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ γιαταγάνια τῶν Τούρκων. Σὲ μιὰ στιγμή ὁ πατέρας τοῦ Θόδωρου λαβῶθηκε. Σύρθηκε πιὸ πέρα καὶ ἔπεσε σὲ μιὰ ρεματιά.

—Τραβᾶτε σεῖς, φώναξε στὴ γυναῖκα του, ἐγὼ θὰ κρυφτῶ ἔδῳ. Καλὲς ἀντάμωσες...

Ἡ μάννα, ὁ μικρὸς Θόδωρος καὶ ὁ μπάρμπας του γλύτωσαν στὴ δυτικὴ Μάνη καὶ κρύφτηκαν σ' ἕνα χωριό, στὴ Μηλιά. Πρῶτη τους δουλειὰ ἦταν νὰ γυρέψουν καὶ νὰ θροῦν τ' ἄλλα τοὺς παιδιά, τὸν Γιάννη, τὸν Χρῆστο καὶ τὸ Νικόλα.

Ὁ πατέρας τοῦ Θόδωρου γύριζε στὸ λόγγο. Ἡ λαβωματιά, τὸ αἷμα ποῦτρεχε, τοῦφεραν ἀθάσταχτη δίψα. Ἔψαχνε γιὰ νερό. Ἐπεσε ἀπάνω σ' ἑφτὰ Τούρκους. Τοῦ ρίχτηκαν ἐπάνω καὶ τὸν σκότωσαν. Ἐτσι σκότωσαν κι ὄλους τοὺς μπαρμπάδες του. Τὸ Κολοκοτρωναῖικο ἦταν τώρα πιά ἕνα ὄρφανοτροφεῖο. Ἡ χήρα μάννα ρίχτηκε στὴ δουλειὰ γιὰ νὰ ἀναθρέψῃ τὰ

παιδιά. Ξενοῦφαινε κι ἔκοθε ξύλα. Τὰ ἔκανε δεμάτια καὶ τὰ ἔδινε στὸ Θεωράκη. Αὐτὸς τὰ κατέβαζε στὴν Τρίπολι. Τὸ ζῶο γλίστησε στὸ καλντιρίμι, παραπάτησε σὲ μιὰ λούμπα βρωμόνερα καὶ τινάχτηκαν, πιτσιλίσαν τὰ ροῦχα κάτι Τούρκων, ποὺ περνοῦσαν. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς, ἀγριεμένος, τὸν μπάτσισε δυὸ φορές. Ὁ Κολοκοτρώνης — δεκατριῶν χρονῶν — τὸν κύτταξε μὲ βουρκωμένα μάτια... Ἀπὸ τὴν ἡμέρα ἐκείνη δὲν ξαναπῆγε στὴν Τρίπολι· μπῆκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τότε, τὸ Εἰκοσιένα, στρατηγὸς τῶν Ἑλλήνων, πορθητῆς κι ἐκδικητῆς.

»Τὸ θράδυ ὁ Θόδωρος διηγῆθηκε τὸ πάθημά του στὴ μάννα του. Τὴν πήρανε τὰ δάκρυα. Χάϊδεψε, φίλησε κι ἔσφιξε στὴν ἀγκαλιά της τὸ ὄρφανό της ἀητόπουλο.

Σὲ λίγο φώναξε γύρω της καὶ τ' ἄλλα της παιδιά, ὅπως συνήθιζε νὰ κάνῃ.

—Πότε θὰ μεγαλώσετε, ἄρχισε νὰ τοὺς λέῃ, νὰ κόψετε μὲ τὸ σπαθὶ τοὺς Τούρκους, ποὺ σκότωσαν τὸν πατέρα σας;

—Ἐγὼ, σὰ μεγαλώσω, τῆς λέει ὁ Χρῆστος, ἔξι χρονῶν ἀγόρι, θὰ σοῦ φέρω ἑφτὰ κεφάλια τούρκικα.

—Μπράβο σου. Καὶ σύ, Γιάννη, τί θὰ μοῦ φέρῃς;

—Ἐγὼ θὰ φέρω ἕκατό!

—Ἄμ' ἐσὺ Θεωράκη;

—Ἐγὼ δὲ θάνω κεφάλια στὸ ταγάρι γιατί βρωμᾶνε. Ἐγὼ θὰ διώξω τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὸ Μωρητᾶ, ὅπως τῷθελε ὁ πατέρας!

Τὸ εἶπε καὶ τὸ ἔκανε τὸ ἀτρόμητο παλληκάρι!

Β'. ΑΠΟ ΤΟ ΜΩΡΗΑ ΣΤΗ ΖΑΚΥΝΘΟ

ΔΕΚΑΕΠΤΑ μόλις ἐτῶν, ἀμούστακο ἀκόμη παιδί, ὁ Κολοκοτρῶνης εἶναι καπετάνιος. Παντοῦ, σ' ὅποια μάχη παίρνει μέρος ἀνδραγαθεῖ. Εἶναι γενναῖος, ἀτρόμητος, θαρραλέος.

Οἱ Τοῦρκοι τὸν κυνηγοῦν. Θέλουν νὰ τὸν ξεκάνουν. Τοῦ στήνουν παντοῦ ἐνέδρες. Κι αὐτὸς ὄλο φεύγει ἀπὸ πόλι σὲ πόλι κι ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριὸ γιὰ νὰ σωθῆ.

Στις δύσκολες τοῦτες στιγμὲς καταφεύγει στὸ μόνο δυνατὸ, στὸν Κύριο τῶν Δυνάμεων... Περνάει ἀπ' τὴν Ἁγία Μονή — στὴ Μεγαλόπολι. Βρίσκει τὸ ἐκκλησάκι μισογκρεμισμένο, χορταριασμένο. Μπαίνει μέσα. Γονατίζει μπρὸς σ' ἓνα εἰκόνισμα τῆς Παναγίας καὶ δακρυσμένος κάνει τὴν προσευχή του:

«Παναγιά μου, λέει, βοήθησέ με νὰ λευτερώσω τὴν πατρίδα μου ἀπὸ τὸν τύραννο καὶ νὰ σὲ φτιάξω καθὼς ἤσουνα πρῶτα».

Τὸ δεύτερο χρόνο τῆς ἐπαναστάσεως, ὅπως λέει ὁ ἴδιος στὴν αὐτοβιογραφία του, «ἐπλήρωσα τὸ τάμα μου καὶ τὴν ἔφκιασα». Τὸ ἐκκλησάκι αὐτὸ ὑπάρχει σήμερα.

Ὁ κατατρεγμὸς ὅμως τῶν Τούρκων συνεχίζεται. Ὁ Κολοκοτρῶνης κινδυνεύει ἀπὸ μέρα σὲ μέρα, κι ἀπὸ στιγμή σὲ στιγμή, νὰ πιασθῆ. Μία λύσις τοῦ ἀπέμεινε: νὰ φύγη. Τότε, συνάζει τὰ λιγοστὰ παλληκάρια του πάνω στὴν Πιάνα καὶ τοὺς λέει ὅτι ἀπεφάσισε νὰ φύγη... Ἄς ἀκούσουμε ὅμως καλύτερα τὸν ποιητὴ τοῦ λαοῦ νὰ ψέλνῃ λυρικότατα τὴ σκηνὴ αὐτή:

Προφὲς τὸ βράδυ πέραγα ἀπ' τὰ βουνὰ τῆς Πιάνας,
Πῶχουν τὰ πεῦκα τὰ πολλὰ καὶ τὰ κρυφὰ λημέρια,
Πῶχουν τοὺς κλέφτες τοὺς πολλοὺς τοὺς Κολοκοτρωναίους.
Κι ἀκό τὸ Γέρο-Θοδωρῆ νὰ λήη στὰ παλληκάρια,
«Παιδιά μ' ἦρθε ὁ χινόπωρος, παιδιά μ' ἦρθε ὁ χειμῶνας.
Ἐχιοσιτῆκαν οἱ κορφές, κρυστάλλιασαν οἱ βρύσες...
Παιδιά μου!... νὰ χωρίσουμε νὰ γίνουμε μπουλούκια,
Σύρτ' ἄλλοι σι' Ἀρκουδόρεμα, κι ἄλλοι κατὰ τὸν κάμπο,
Κι ἐγὼ θὰ πάω στὴ Ζάκυνθο νὰ σμίξω μὲ τοὺς Φράγγους.
Ὅσο νὰ ξεπεράσωμε τὸν φετεινὸ χειμῶνα.
Κι ἀπὲ σὰν πάρη ἢ ἀνοιξίς καὶ λειώσουνε τὰ χιόνια,
Κι ἀνοίξη ὁ γράβος κι ἡ ὄξυα κι ἰσκιώσουν τὰ λημέρια,
Ἐδῶ θὰ ξανασμίξωμε...».

Μὲ δάκρυα στὰ μάτια ἀποχαιρέτησε τὸν ἀγαπημένο του Μωρηᾶ ὁ Κολοκοτρῶνης καὶ τράβηξε κατὰ τὴν Ζάκυνθο, ποῦ τὴν εἶχαν οἱ Φράγγοι. Ἐκεῖ ἐξώπλισε ἓνα καράβι μὲ 10 κανόνια κι ἔγινε πλοίαρχος. Μαζῆ μὲ τὴν ἑλληνικὴ μοῖρα τοῦ Αἰγαίου ἐγύριζε τὰ τουρκικὰ παράλια τῆς Θράκης καὶ Μικρᾶς Ἀσίας ἀφοπλίζοντας τὶς τουρκικὲς φρουρές.

«Μαῦρα καράβια», ἔλεγαν οἱ Τοῦρκοι τὰ καράβια τοῦ Κολοκοτρῶνη. Στὸ Ἅγιον Ὄρος τὰ μαῦρα καράβια περικυκλώθηκαν ἀπὸ τουρκικὰ πολεμικά, ἀλλὰ ὁ ἀτρόμητος Κολοκοτρῶνης κατῶρθωσε νὰ σωθῆ.

Τότε ἀποφάσισε μαζῆ μὲ τὸν Φαρμάκη νὰ πᾶνε στὴν Γαλλία γιὰ νὰ συναντήσουν τὸν Ναπολέοντα. Ἦθελαν νὰ τοῦ ζητήσουν τὴ βοήθειά του γιὰ τὴν ἐπανάστασιν ποῦ σχεδίαζαν. Δυστυχῶς ὅμως ὁ Γάλλος διοικητὴς τῆς Κερκύρας τοὺς ἐμπόδισε.

Σὲ λίγα χρόνια, ὅταν πιά τὰ Ἐπτάνησα πέσαν στὰ χέρια τῶν Ἀγγλων, ὁ Κολοκοτρῶνης μπαίνει στὴν

ὕπηρεσία τους. Σὲ ὅλες τὶς ἐπιχειρήσεις ὁ γενναῖος πολεμιστὴς ἀνδραγαθεῖ. Οἱ ἀξιωματικοὶ του θαυμάζουν τὴν τόλμη του καὶ τὴν παλληκαριά του. Γιὰ νὰ τὸν τιμήσουν, τοῦ δίνουν τὸ βαθμὸ τοῦ ταγματάρχου. Δὲν μένει ὁμως γιὰ πολὺν καιρὸ στὴν καινούργια του θέσι. Τὸ 1817 τὸ ἀγγλικὸ τάγμα διαλύεται καὶ ὁ Κολοκοτρῶνης θρῖσκεται χωρὶς δουλειὰ στὰ Ἑπτάνησα.

Τότε τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς παρουσιάσθηκε ἐμπρὸς του τρομερό. Πῶς θὰ ζήσει τὴν οἰκογένειά του, ποῦ μὲ χίλια θάσσανα εἶχε φέρει κοντά του; Δὲν εἶχε ἀπολύτως τίποτα. Δὲν ἤθελε ὁμως καὶ νὰ δεχθῆ βοήθεια ἀπὸ κανένα. Γι' αὐτὸ ρίχτηκε στὴ δουλειά. Ἐγινε ἀκόμα καὶ χασάπης γιὰ νὰ ζήσει τὴ γρηὰ μάννα του ποῦ τὸν ἀκολούθησε καὶ στὴν ἐξορία του, τὴ γυναῖκα του καὶ τὰ πέντε παιδιὰ του. «Ἦταν τὸ καμάρι τοῦ νησιοῦ τὰ μικρὰ αὐτὰ Ἑλληνόπουλα, ὅταν μὲ τὰ χιονάτα φουστανελλάκια τους καὶ τὰ τσαρουχάκια τους πήγαιναν κάθε Κυριακὴ μὲ τὴ γιαγιά, τὸν πατέρα καὶ τὴ μάννα στὴν ἐκκλησία...», γράφει ὁ βιογράφος του Ἀκαδημαϊκὸς Σ. Μελᾶς.

Ὁ Κολοκοτρῶνης ξμαθε ἀκόμα στὰ παιδιὰ του νὰ πονᾷ ὁ ἓνας τὸν ἄλλο καὶ ν' ἀγαπιῶνται μεταξύ των. Κάτι πάρα πάνω: ν' ἀγαποῦν καὶ νὰ συγχωροῦν κι αὐτοὺς ἀκόμα τοὺς χειρότερους ἐχθροὺς των, σύμφωνα μὲ τὴν παραγγελία τοῦ Κυρίου. Κι ἔδινε πρῶτος αὐτὸς τὸ παράδειγμα. Νὰ δυὸ γεγονότα:

Ὁ Δεληγιάννης — ἓνας ἄλλος ἀγωνιστὴς — τοῦ εἶχε κάνει πολὺ μεγάλο κακὸ. Εἶχε γίνε ἀφορμὴ νὰ χάση ὀλόκληρη τὴν περιουσία του καὶ νὰ πιῆ τὸ ποτήρι τῆς ξενιτιάς. Δὲν πέρασε ὁμως πολὺς καιρὸς καὶ τὰ παιδιὰ τοῦ Δεληγιάννη ξεμπάρκαραν στὴ Ζάκυνθο. Τότε

ὁ Κολοκοτρῶνης τὰ ἀντίκρουσε σὰν ἓνα κομμάτι ζωντανὸ τοῦ ἀγαπημένου του Μωρηᾶ κι ἔσθησε ἀμέσως τὴν θύμησι τῆς ἀδικίας. Τ' ἀγκάλιασε μὲ θουρκωμένα ἀπὸ συγκίνησι μάτια σὰν ἀδέλφια. Προσπάθησε μ' ἀδολη ἀγάπη ν' ἀλαφρώση τὸν πόνο τους. Τὰ περιποιήθηκε μὲ στοργὴ γιὰ πολλοὺς μῆνες καὶ ποτέ δὲν τοῦ ξέφυγε ἀπὸ τὸ στόμα κανένας πικρὸς λόγος γιὰ τὰ περασμένα. Μπροστὰ στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς πατρίδος ἔσθηνε γιὰ πάντα ἀπὸ τὴν ψυχὴ του κάθε παληὰ ἔχθρα.

Κάποτε ἄλλοτε πῆγε στὸν Κολοκοτρῶνη νὰ τοῦ ζητήση μιὰ προσωπικὴ χάρι ὁ φονιάς τοῦ ἀδελφοῦ του, νομίζοντας πῶς δὲν θὰ τὸν ἀναγνωρίση. Φοροῦσε μάλιστα ὁ κακοῦργος καὶ τὰ ροῦχα τοῦ σκοτωμένου ἀδελφοῦ του. Ὁ Κολοκοτρῶνης γνώρισε ἀμέσως τὸ φόρεμα, ἀναστέναξε μὲ πόνο καὶ ἔδωσε διαταγὴ νὰ τοῦ κάνουν αὐτὸ ποῦ ζητοῦσε. Ἐτυχε μάλιστα αὐτὴ τὴν ὥρα νὰ θρῖσκεται στὸ τραπέζι καὶ τὸν κράτησε νὰ φάη. Ἡ δύστυχη ὁμως μάννα τοῦ Κολοκοτρῶνη δὲν βαστοῦσε νὰ βλέπῃ τὸ φόρεμα τοῦ παιδιοῦ τῆς νὰ τὸ φορῆ ὁ φονιάς του καὶ τοῦ εἶπε μὲ πόνο:

— Παιδί μου, καὶ στὸ τραπέζι μας θὰ τὸν θάνης τὸ φονιά τοῦ παιδιοῦ μου;

Σώπα μάννα, εἶπε ὁ μεγαλόψυχος ἀγωνιστὴς. Αὐτὸ εἶναι τὸ καλύτερο μνημόσυνο ποῦ κάνουμε τοῦ σκοτωμένου!

Ἐτσι κυλοῦσαν οἱ μέρες, οἱ μῆνες, τὰ χρόνια στὴν ξενιτιά. Ἄλλ' ὁ Κολοκοτρῶνης ἦταν ἀνικανοποίητος. Κοιμόταν καὶ ξυπνοῦσε πάντα μ' ἓνα ἀκοίμητο πόθο. Μὲ τὸν πόθο τῆς Ἑλλάδος. Γύριζε συχνὰ τὰ μάτια του κι ἀναστενάζοντας ἀγνάντευε τὰ βουνὰ τοῦ Μωρηᾶ.

«Ὁ Θεωδώρακης κάθεται στὴ Ζάκυνθο, στὴ ράχη,
βλέπει τοὺς κόμπους πράσινους καὶ τὰ θουνὰ γαλάζια,
βλέπει τὴν Ἀλωνίσταινα πολὺ σκοτιδιασμένη.
Μὰ τοῦρθε σὰν παράπονο καὶ κάθεται καὶ κλαίει:
Θεέ μου, καὶ τί νὰ γίνηκαν ὅλοι οἱ καπεταναῖοι;»

λέει ἓνα δημοτικὸ τραγούδι.

Ὁ πόθος αὐτὸς φούντωσε πιὸ πολὺ, ὅταν πρωτοάκουσε γιὰ τὴ Φιλικὴ Ἑταιρεία. Τὰ μάτια του ἄστραψαν. Ζήτησε ἀμέσως νὰ ὀρκισθῆ καὶ εἶπε:

—Ἐγώ, ἡ φανίλια μου, τ' ἄρματά μου, ὅ,τι ἔχω, εἶναι γιὰ τὴν Ἑλλάδα.

Ξεκίνησαν τότε γιὰ τὸν Ἀη-Γιώργη, τὸ ἀγαπημένο ἐκκλησάκι τοῦ Κολοκοτρώνη. Ἐκεῖ θὰ δώση τὸ μεγάλο ὄρκο τῆς Φιλικῆς. Καὶ νά, σὲ λίγο φθάνουν. Μπαίνουν στὸ ἐκκλησάκι. Νεκρικὴ σιγὴ βασιλεύει παντοῦ. Ἡ στιγμή εἶναι ἐπίσημη, ἱερή, κατανυκτικὴ. Ὁ Κολοκοτρώνης θάζει τὸ πλατύ, μεγάλο του χέρι πάνω σ' ἓνα παλῆδ οἰκονισματάκι μὲ τρεῖς μισοσθησμένες μορφές. Γονατίζει, ἐνῶ μιά-μιά ἐπαναλαμβάνει τὶς φοβερές λέξεις τοῦ ὄρκου. Μόνο ὁ ἀντίλαλος ἀκούγεται, τίποτε ἄλλο. Καὶ σὲ λίγο ξανά σιωπὴ θαθειά, κατανυκτικὴ. Ἡ ἱερὴ τελετὴ ἔχει τελειώσει. Ὁ Κολοκοτρώνης ἔχει ὀρκισθῆ νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν Ἑλλάδα ἢ νὰ πεθάνῃ.

Καὶ πράγματι σὲ λίγο καιρὸ, μὲ ἐντολὴ τῆς Φιλικῆς φεύγει γιὰ τὸ Μωρηᾶ. Πρὶν ξεκινήσῃ, ἀφοῦ φίλησε τὸ χέρι τῆς μάννας του καὶ ἀποχαιρέτησε τὰ παιδιά του, πῆγε καὶ στὸ μνήμα τῆς γυναίκας του, ποῦχε ἐν τῷ μεταξύ πεθάνει. Γονάτισε κοντὰ στὸ φτωχικὸ σταυρὸ μὲ τὸ καντήλι.

—Ἄγια ψυχὴ τῆς μακαρίτισσας, ψιθύρισε βουρκω-

μένος, ἀπὸ ψηλὰ ποὺ θρῖσκεσαι καὶ κουβεντιάζεις μὲ τὸν Θεό, κάνε τὴ δέησί σου γιὰ τὸ σκοπὸ μου. Βάλε κάτω ἀπὸ τὸ σκέπος τοῦ Κυρίου, μεσίτεψε γιὰ μένα καὶ τὸ δυστυχισμένο γένος μας.

Μ' αὐτὰ τὰ ἐφόδια ξαναπατάει τὰ χώματα τοῦ Μωρηᾶ ὁ Κολοκοτρώνης, τὴν ὥρα ποὺ ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς ἐκήρυττε τὴν ἐπανάστασι.

Γ'. ΤΟ ΓΛΥΚΟΧΑΡΑΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

«**Η** ΩΡΑ ἔφθασε! Τὸ στάδιον τῆς δόξης καὶ τῆς ἐλευθερίας ἠνοιχθῆ: τὰ πάντα ἰδικά μας καὶ ὁ Θεὸς τοῦ παντὸς μεθ' ἡμῶν ἔσεται. Μὴ πτοῆσθε εἰς τὸ παραμικρόν», ἔλεγε ἡ πρώτη προκήρυξις τοῦ Κολοκοτρώνη πρὸς τὸ λαό.

Καὶ ἀμέσως, ὅπως λέει στὴν αὐτοβιογραφία του, ἔφτιαξε δυὸ σημαίες μὲ σταυρὸ καὶ μὲ τὰ γράμματα «ΙΧΝΚ» (Ἰησοῦς Χριστὸς νικᾷ) καὶ ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Καλαμάτα γιὰ τὴν Τρίπολι. Στὰ χωριά ποὺ περνοῦσε, χτυποῦσαν οἱ καμπάνες, οἱ ἱερεῖς ἔβγαιναν μὲ τὰ ἐξαπτέρυγα, ἄνδρες, γυναῖκες, παιδιά γονάτιζαν κι ἔκαναν δεήσεις.

Γρήγορα ὅμως ὁ πρῶτος ἐνθουσιασμὸς ἔσβησε. Ὁ Ἄναγνωσταρᾶς, ὁ Μαυρομιχάλης, ὁ Μπούρας, ὁ Παπαφλέσσας τὸν ἐγκαταλείπουν. Ὁ Κολοκοτρώνης ἀπομένει κατάμονος μὲ τὸ ἄλογό του στὴν Καρύταινα. Τί θὰ κάνῃ; Τί μπορεῖ νὰ κάνῃ ἓνας μονάχος, ὀλομόναχος; Τὸ πᾶν! Ὅταν εἶναι στὸ πλευρὸ τοῦ ὁ Χριστὸς...

Ἄλλὰ καλύτερα ἄς ἀφήσουμε τὸν ἴδιο τὸν Κολοκο-

τρώνη νὰ μᾶς διηγηθῆ τί ἔκανε: «Ἐκατσα πού ἔσκα-
πέτισαν μὲ τὰ μπαϊράκια τους, ἀπὲ ἑκατέθηκα κάτου
ἦτον μιὰ ἐκκλησιά εἰς τὸν δρόμον (ἢ Παναγία στὸ
Χρυσιθίτσι), καὶ τὸ καθισιό μου ἦτον ὅπου ἔκλαιγα
τὴν Ἑλλάς».

Σίμωσε, ἔδεσε τὸ ἄλογό του σ' ἓνα δέντρο, μπῆκε
μέσα, γονάτισε...

—Παναγιά μου, εἶπε, ἀπὸ τὰ θάθη τῆς καρδιάς του,
καὶ τὰ μάτια του δάκρυσαν. Παναγιά μου, βοήθησε
καὶ τούτη τῆ φορά τοὺς Ἑλληνες νὰ ψυχωθοῦν.

Ἦταν τέτοια ἡ συγκίνησίς του, πού ἀνατρίχιασε.
Μὲ χέρια παγωμένα ἔκανε τὸ σταυρό του. Σὲ λίγο
γεμᾶτος θάρρος καὶ θεία δύναμι βγήκε ἀπ' τὸ ἐκκλη-
σάκι, πήδησε στ' ἄλογό του κι ἔφυγε. Καὶ νὰ σὲ λίγο
φαίνονται μπροστά του ὄχτῶ ἀρματωμένοι: Ὁ ξάδελ-
φός του Ἀντώνης Κολοκοτρώνης κι ἑφτὰ ἀνήψια του.

—Κανείς δὲν εἶναι στὴν Πιάνα, τοῦπε ὁ Ἀντώνης,
οὔτε στὴν Ἀλωνίσταινα. Εἶναι ὅλοι φευγᾶτοι.

—Ἄς μὴν εἶναι κανείς, ἀποκρίθηκε ὁ Ἀρχηγός. Ὁ
τόπος σὲ λίγο θὰ γιομίση παλληκάρια. Ὁ Θεός,
πρόσθεσε μὲ φωνὴ θροντερή, ὑπέγραψε τὴν
λευτεριά τῆς Ἑλλάδος καὶ δὲν θὰ
πάρῃ πίσω τὴν ὑπογραφή του.

Ἔτσι καὶ ἔγινε... Ὁ ἀλύγιστος Γέρος τοῦ Μωρηᾶ
τρέχει παντοῦ. Συνάζει νέα παλληκάρια καὶ ἐτοιμάζει
καινούργιο στρατό. Μὲ αὐτοὺς τοὺς 1500 ἄνδρας του
βρίσκεται στὴν πιὸ κρίσιμη στιγμή στὸ Βαλτέτσι... Ἡ
πρώτη μεγάλη μάχη τῆς Ἐπαναστάσεως εἶχε ἀρχίσει.
Πάνω ἀπὸ 10.000 Τούρκοι μὲ ἀρχηγὸ τὸν Μουσταφά-
μπεη εἶχαν ἐκστρατεύσει στίς 12 Μαΐου τοῦ 1821 γιὰ
νὰ διαλύσουν τὸ ἑλληνικὸ στρατόπεδο τοῦ Βαλτετσίου.
Ἄλλὰ οἱ Ἑλληνες πολεμοῦν σάν λιοντάρια. Οἱ 1000

Μανιάτες τοῦ Ἡλίου καὶ τοῦ Κυριακούλη Μαυρομιχάλη
θερίζουν τοὺς Τούρκους. Ἡ μάχη εἶναι πολὺ σκληρή.
Πόσο θὰ βαστάξουν; Νύχτωσε. Καὶ νά! Φθάνει ὁ
Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Πλαπούτας μὲ τὰ παλληκάρια
τους. Τὸ πρωὶ οἱ Ἑλληνες μὲ θυελλώδη ἐξόρμησι
διαλύουν καὶ νικοῦν τοὺς Τούρκους.

Μιὰ καινούργια σελίδα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας γρά-
φτηκε στὸ Βαλτέτσι. Ἐνας νέος παιάν, παιάν θριαμ-
βου καὶ νίκης, ἀκούσθηκε σ' ὅλη τὴ γῆ: «Οἱ Ἑλληνες
εἶναι ἄξιοι τῆς ἐλευθερίας, γιατί ξέρουν νὰ πολεμᾶνε
καὶ νὰ πεθαίνουν γι' αὐτήν», θροντοφώνησε ἡ Εὐ-
ρώπη.

Τὰ παλληκάρια κύκλωσαν τὸ Γέρο τοῦ Μωρηᾶ γιὰ
νὰ τοῦ δείξουν τὴν εὐγνωμοσύνη τους. Κι ἐκεῖνος ἀνέ-
θηκε σὲ μιὰ πέτρα καὶ ἡ θροντερή του φωνὴ ἀκού-
στηκε ὡς τὴν ἄκρη τοῦ στρατοπέδου.

—Ἑλληνες! Τοῦτες οἱ μέρες, 12-13 Μαΐου, θὰ δο-
ξάζωνται αἰῶνας αἰώνων, ἕως οὐ στέκει τὸ ἔθνος,
διότι ἦταν ἡ ἐλευθερία τῆς πατρίδος. Εἶναι δόξα ἰδική
σας καὶ τοῦ γένους, ὅπου μὲ 23 ὧρες ἀδιάκοπο πό-
λεμο βαστάξατε τὴν Τουρκιά καὶ πατήσατε τὸν πε-
ρήφανο ἀγᾶ γιὰ πάντα. Μὰ πρώτα εἶναι δόξα τοῦ
Θεοῦ μεγάλη αὐτὸ πού γίνηκε. Γι' αὐτὸ σᾶς λέω σή-
μερα γιὰ νὰ τὸν δοξολογήσουμε πρέπει ὅλοι νὰ νη-
στεύουμε. Καὶ νὰ νηστεύουμε πάντα τέτοια μέρα. Ζήτω
τὸ γένος!

—Ζήτω τὸ γένος! Ζήτω ὁ Κολοκοτρώνης, φώναξαν
τὰ παλληκάρια.

Δ'. ΤΡΙΠΟΛΙΤΣΑ, ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΤΡΟΠΑΙΟ

ΟΙ ΜΗΝΕΣ κυλοῦν. Ὁ ἀγῶνας συνεχίζεται. Οἱ Τοῦρκοι θυμωμένοι ἀπὸ τὴν ἥττα τους στὸ Βαλτέτσι, ἐτοιμάζουν ὅσο μποροῦν καλύτερα τὴν ἄμυνα τῆς Τριπολιτσᾶς.

Ἄλλὰ καὶ ὁ Γέρος τοῦ Μωρηᾶ δὲν χάνει οὔτε στιγμή:

«Ἴδου ἔμπρός σου ὁ τοῖχος στέκει,
Τῆς ἀθλίης Τριπολιτσᾶς·
Τώρα τρόμου ἀστροπελέκι,
Νὰ τῆς ρίξης πιθυμᾶς».

ψάλλει ὁ ἔθνικὸς ποιητής.

Καὶ γι' αὐτὸ τρέχει παντοῦ. Συνάζει στρατό. Συγκεντρώνει πολεμοφόδια. Καὶ σφίγγει κάθε μέρα περισσότερο τὴν Τρίπολι.

—Σύνταξι, πρόσταξε. Καὶ τὰ παλληκάρια πήραν τ' ἄρματα καὶ μπήκαν στὴ σειρά. Ὁ ἀρχηγὸς θέλει νὰ τοὺς προετοιμάσῃ καὶ νὰ τοὺς ἐμψυχώσῃ γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸν Τοῦρκο στὴ φωλιά του.

Ἄνέθηκε σὲ μιὰ πέτρα γιὰ νὰ τοὺς θλέπη ὅλους.

—Θὰ σᾶς πῶ, ἄρχισε μὲ τὴ θαρειὰ του φωνή, ἕνα παραμῦθι. Τὸ παραμῦθι τοῦ φιδιοῦ καὶ τοῦ κάβουρα. Κάποτε ὁ κάβουρας καὶ τὸ φίδι κάνανε φιλία καὶ κουμπαριά. Μιὰ νύχτα νυχτώσανε μακριὰ ἀπ' τὴν τρύπα τοῦ κάβουρα καὶ κοντὰ στὴν τρύπα τοῦ φιδιοῦ. Ἄφοῦ μπήκαν μέσ' στὴν τρύπα καὶ τὰ δυό, τὸ φίδι

κουλουριάστηκε, κι ἄφησε στὴ μέση τῆς κουλούρας τόπο, ποῦ μπήκε ὁ κάβουρας νὰ κοιμηθῆ. Τὴν νύχτα τὸ φίδι ἔσφιγγε τὸν κάβουρα νὰ τὸν ξεκάνῃ, κι ὁ κάβουρας τοῦ φώναξε: «Κουμπάρε, μὴ μὲ σφίγγῃς, πεθαίνω». Τὸ φίδι τοῦ ἀποκρίθηκε: «Ἦναι θάλασσα βλέπω», κι ὅλο ἔσφιγγε. «Κουμπάρε, μὴ μὲ σφίγγῃς», τοῦ ξανάειπε. «Ἦναι θάλασσα βλέπω», τοῦ ἀπάντησε πάλι. «Ἀμα ὁ κάβουρας εἶδε πὼς χάνεται, «κουμπάρε, ζύγωσε κοντὰ τ' αὐτί σου γιὰ νὰ σοῦ πῶ ἕνα μυστικὸ νὰ εὐτυχήσῃς», τοῦ εἶπε. Τὸ φίδι ζύγωσε τ' αὐτί του κοντὰ στὸ στόμα τοῦ κάβουρα. Αὐτὸς τσακώνει μὲ τὴ δαγκάνα του τὸ φίδι στὸ λαϊμό. Τὸ σφίγγει δυνατὰ. Τὸ φίδι στρίβει, ξαναστρίβει, πᾶει, ψόφησε. Τότε ὁ κάβουρας, τραβώντας το ἔξω ἀπὸ τὴν τρύπα, τὸ ξαπλώνει ἴσιο σὰ ραβδί. Τὴν αὐγὴ, ὅταν τὸ εἶδε ἔτσι, τοῦπε: «Ἄν ἦσουν καὶ τὴ νύχτα ἔτσι ἴσιος, μαῦρε μου κουμπάρε, οὔτε ὄνειρα θά'βλεπες, οὔτε θὰ πέθαινες».

Καὶ ὁ Γέρος συνέχισε: Ἔτσι καὶ οἱ Τοῦρκοι, ἂν περπάταγαν ἴσια, δὲν θὰ τοὺς εἶχαμε τώρα ἔτσι πολιορκημένους.

Τὰ παλληκάρια τὸν ἄκουγαν μὲ προσοχή. Πήραν θάρρος. Ζώνουν πιὸ σφιχτὰ τὴν Τριπολιτσά. Οἱ Τοῦρκοι κάνουν ἀλλεπάλληλες ἀπόπειρες ἐξόδου, ἀλλὰ μάταια. Ἡ μεγαλύτερη ἀπ' αὐτὲς ἦταν στὶς ἀρχὲς Αὐγούστου 1821.

«Κατεβαίνουμε, κι ἀνάφτει,
Τοῦ πολέμου ἀναλαμπή·
Τὸ τουφέκι ἀνάβει, ἀστράφτει,
Λάμπει, κόφτει τὸ σπαθί».

Ὁ Κολοκοτρώνης διευθύνει ὁ ἴδιος τὴν ἐπιχείρη-

σι. Τρέχει μέσα στη φωτιά από τη μιὰ πλευρά ὡς τὴν ἄλλη. Δίνει συμβουλές, διατάσσει, ἐνθαρρύνει. Τὸν ἀκολουθεῖ ἡ σωματοφυλακὴ του, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ Ἑπτανησίους. Περνάει μισὴ ὥρα καὶ δὲν μπορεῖ νὰ καταλάβῃ κανεὶς ποιοὶ θὰ καμφοῦν τελικά. Τὸ πεδὶον τῆς μάχης εἶναι σκεπασμένο μὲ καπνὸ καὶ σύννεφα σκόνης. Τὸν θόρυβο καὶ τὴν σύγχυσι τῆς μάχης αὐξάνει τὸ πλῆθος τῶν φορτωμένων ζώων, ποὺ ἔχασαν τὸν καθάλλαρη τους καὶ τρέχουν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ τρομαγμένα, ἀφηνιασμένα.

Ἐπὶ τέλους, γράφει ὁ ἱστορικὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, οἱ Τοῦρκοι ἐτσάκισαν. Ἔτρεξαν πανικόβλητοι καὶ ξανακλείσθηκαν στὴν Τριπολιτσά.

Καὶ ρωτᾷ, ὁ Σολωμός:

«Γιατί ἡ μάχη ἐστάθη ὀλίγη;
Λίγα τὰ αἵματα γιατί;
Τὸν ἐχθρὸ θωρῶ νὰ φύγη,
Καὶ στὸ κάστρο ν' ἀνεβῆ.
Μέτρα... εἶν' ἀπειροὶ οἱ φευγαῖοι,
Ὅποῦ φεύγοντας δειλιῶν'
Τὸν ἐχθρὸ θωρῶ νὰ φύγη,
Δέχοντ' ὥστε ν' ἀνεβοῦν».

Ἡ Τρίπολις ἄρχισε ν' ἀγωνιᾷ. Οἱ κάτοικοι ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ μετροῦν κάθε μπουκιά τους. Δυστυχία, πείνα, γύμνια ἐμάστιζε τοὺς Τουρκαλθανούς. «Ἐβλεπαν πλέον ὄλοι νὰ αἰωρῆται πάνω ἀπὸ τὴν πόλι ἀπειλητικὴ μιὰ ἀδυσώπητος σπάθη. Ἡ σπάθη τοῦ ἀρχηγοῦ, ποὺ εἶχαν ἀκούσει τὴν προκαλοῦσαν τρόμον φωνὴν του εἰς τὸ Βαλτέτσι, ποὺ χθὲς περιήρχετο ἄφοβος καὶ ἄτρωτος εἰς τὰς γραμμάς καὶ διηύθυνε τὴν

μάχην. Ἡ σπάθη τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη. Αὐτὸς ἦτο ὁ νικητὴς των καὶ ὁ τρόμος των».

Τὶς τελευταῖες ἡμέρες, πρὶν πέση ἡ Τριπολιτσά, δυὸ ἐπίσημοι Τοῦρκοι πῆγαν μὲ δῶρα στὸν Κολοκοτρώνη. Παρουσιάσθηκαν ταπεινοὶ μπροστά του καὶ σκύψανε νὰ φιλήσουν τὸ χῶμα, κατὰ τὴν συνήθειά τους τὴν ἀνατολίτικη.

—Τί κάνετε αὐτοῦ; τοὺς φώναξε ἐκεῖνος. Αὐτὰ τὰ καμώματα φυλάχτε τα γιὰ τοὺς πασσάδες σας! Κυττᾶχτε με ἴσα καὶ κρίνετε!

Οἱ Τοῦρκοι ἄφησαν κατὰ γῆς τὰ πολύτιμα δῶρα τους.

Ὁ Κολοκοτρώνης τὰ κύτταξε μὲ περιφρόνησι καὶ εἶπε:...

—... Τί ἐλπίδα ἔχετε, θρὲ Τοῦρκοι, μὲ τὰ πεσκέσα σας; Ἐδῶ δὲν εἶναι τώρα κλεφτουριά. Ἐδῶ εἶναι γιὰ μιλλιούνια ψυχές ποὺ πολεμάμε. Γι' αὐτοὺς καὶ γιὰ τὴ μοῖρα τὴ δική τους κρινόμαστε. Πάρτε πίσω τὰ χαρίσματά σας.

Σὲ λίγες ἡμέρες, ἓνας γενναῖος ὄπλαρχηγὸς κυριεύει μιὰ πύλη τῆς πόλεως. Γρήγορα ἄλλοι πενήντα Ἕλληνες μὲ σχοινιά ἔχουν περάσει τὰ τεῖχη. Οἱ Τοῦρκοι, ποῦναι συγκεντρωμένοι στὸ σεράγι, μένου ἐμβρόντητοι, ὅταν ἀκοῦν τοὺς πρώτους πυροβολισμοὺς μέσα στὸ σκοτάδι. Ἡ σύγχυσις τους εἶναι μεγάλη, ποὺ ἀντὶ νὰ τρέξουν στοὺς προμαχῶνες, τρέχουν καὶ κλείνονται στὰ σπίτια τους. Ἔτσι κατορθώνουν πολὺ γρήγορα οἱ Ἕλληνες νὰ γίνουν κύριοι τῶν περισσοτέρων πύργων καὶ προμαχῶνων τῆς πόλεως. Οἱ λίγοι στρατιῶτες ποὺ θρέθηκαν ἐκεῖ, ἀναγκάζονται μπρὸς στὴν ὀρμὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ νὰ φύγουν ἢ φονεύονται. Μὲ κεραυνοβόλο ἐνέργεια ὁ Κολοκοτρώνης

πετυχαίνει την συνθηκολόγησι τῆς ἀλβανικῆς δυνάμεως τῆς Τριπολιτσᾶς καὶ ἔτσι ἡ πόλις κυριεύεται. Νὰ πῶς περιγράφει καὶ ὁ ἔθνικός μας ποιητής, τὰ ματωμένα αὐτὰ μερόνυχτα:

«Παντοῦ φόβος καὶ τρομάρα,
Καὶ φωνές καὶ στεναγμοί.
Παντοῦ κλάψες, παντοῦ ἀντάρα,
Καὶ παντοῦ ξειψυχιμοί.
Ἦταν τόσοι! πλέον τὸ βόλι
Εἰς τ' αὐτιά δὲν τοὺς λαλεῖ.
"Ολοὶ χάμου ἐκείτοντ' ὄλοι,
Εἰς τὴν τέταρτην αὐγή.
Σὰν ποτάμι τὸ αἷμα ἐγίνη,
Καὶ κυλάει στὴν λαγκαδιά,
Καὶ τ' ἀθῶο χόρτο πίνει,
Αἷμα ἀντὶς γιὰ δροσιά».

Ἔτσι ἡ ἱστορία γράφει τὴν πιὸ δοξασμένη σελίδα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τὸ μεγαλύτερο τρόπο τοῦ γενναίου πολεμάρχου.

Ε'. «Ο ΔΡΑΜΑΛΗΣ! Ο ΔΡΑΜΑΛΗΣ!»

ΟΙ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΙ μῆνες τοῦ 1822 εἶναι ἀπὸ τοὺς πιὸ δραματικούς τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἡ Πύλη στὴν Κωνσταντινούπολι, πού τώρα ἄρχισε πιά ν' ἀνησυχῆ σοβαρὰ γιὰ τὶς νίκες τῶν Ἑλλήνων στὸ Μωρηᾶ καὶ στὴ Ρούμελη, διατάσσει τὸ Δράμαλη νὰ σβῆσῃ τὴ φλόγα αὐτή, πού μιὰ χούφτα ραγιαδῶν ἀναψαν κεῖ

κάτω. Καὶ νά, ὁ νικητὴς τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ μὲ 30.000 στρατὸ κατεβαίνει στὴ Ρούμελη, κι ἀπ' τὴ Ρούμελη στὸ Μωρηᾶ. Φωτιά καὶ σίδερο καὶ θάνατο σκορπᾶ στὸ πέρασμά του. Ἐνα ξεφωνητὸ τρόμου ἀκούγεται σὲ πολιτεῖες καὶ σὲ χωριά.

—Ὁ Δράμαλης! Ὁ Δράμαλης! Ἔρχεται ὁ Δράμαλης.

Τὰ μέλη τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως, μέσα στὸν τρομερὸ πανικό, καταφεύγουν σὲ δυὸ γολέττες στὸ λιμάνι τῶν Μύλων. Καὶ ὁ Μαίτλαν, Ἄγγλος ἀρμοστής στὰ Ἐπτάνησα προφητεύει: «Τὸν Αὐγουστο ἡ Ἑλλάς δὲν θὰ ὑπάρχη».

«Μιὰ μόνο καρδιά δὲν δειλίασε αὐτὴ τὴ στιγμή, σημειώνει ὁ βιογράφος τοῦ Γέρου τοῦ Μωρηᾶ. Μιὰ ψυχὴ μένει ὀρθή, μιὰ θέλησι ἀλύγιστη: ὁ Κολοκοτρώνης. Ἔχει καταλάβει πῶς τώρα ὁ ἀγῶνας εἶναι γιὰ ὄλα, κι ἔχει ζώσει τὸ σπαθὶ νὰ γλυτώσῃ ἄλλη μιὰ φορὰ τὴν Ἐπανάστασι καὶ τὴν Ἑλλάδα».

Ρίχνεται στὸν ἀγῶνα μὲ τοῦτα τὰ λόγια:

—Κάνετε κουράγιο· ἐγὼ θὰ θγῶ νὰ πολεμήσω... Ὁ Θεὸς εἶναι μὲ μᾶς· δὲν θὰ μᾶς ἀφήσῃ νὰ χαθοῦμε.

Αὐτὰ δὲν ἦσαν ἀπλᾶ λόγια, γράφει ὁ Ἀκαδημαϊκὸς Σ. Μελᾶς, «ἦταν πίστι βαθεῖα στὸ Θεό, στὸν ἀγῶνα, στοὺς Ἕλληνας, στὸν ἑαυτό του, πού πλημμύριζε τὰ ἥρωϊκά του στήθη».

Μὰ πρὶν ξεκινήσουν γιὰ τὰ Δερβενάκια, ὅπου θὰ ἔδινε τὴ μάχη, ὁ ἀρχηγὸς θέλει νὰ τοὺς μιλήσῃ. «Ἀρματώνεται, φορεῖ τὴν περικεφαλαία του, καθαλλικεύει τὸν Κεχαγιά του, τοὺς συνάζει κάτω ἀπὸ τὸν πελώριο πλάτανο, στὴν Τριπολιτσά. Φωτιές πετᾶν τὰ μάτια του, φλόγα τὸ στόμα του:

—«Ἕλληνες, θρυχιέται σὰ λιοντάρι, σειῶντας τὴν

πυκνή ψαριά του χαίτη· έσείς δέν ησαστε πού για την άγάπη της Πατρίδος και για την Πίστι του Χριστου σηκώσατε τ' άρματα και τη σημαία του Σταυρου; "Ελληνες! Και αυτούς θα τους νικήσουμε. Είναι θέλημα του Θεου. Είναι κοντά μας και μας βοηθάει, γιατί πολεμάμε για την πίστι μας, για την πατρίδα μας, για τους γέρους γονιούς, για τ' αδύνατα παιδιά μας, για τη ζωή μας, τη λευτεριά μας... Και όταν ο δίκαιος Θεός μας βοηθά, ποιός έχθρός ήμπορεί να μας κάνει καλά; "Ελληνες! Στ' άρματα! Θα τους συντρίψουμε με τη βοήθεια του Θεου».

Τά παλληκάρια κοιττούν κατάματα το μεγάλο τους άρχηγό, άτάραχο μέσ' στη φουρτούνα. Παίρνουν θάρρος. Η καρδιά τους δυναμώνει, καθώς ξεκινούν για τα Δερβενάκια.

Ο Κολοκοτρώνης έφθασε στα Δερβενάκια στις 26 Ιουλίου. Ήταν έορτή της Αγίας Παρασκευής. Ανέβηκε πάνω στη σκεπή του καταλύματός του και έβγαλε ένα από τους πιο χαρακτηριστικούς λόγους του:

«Ελληνες — είπε — έχω τόση βεβαιότητα ότι θάμαστε νικητές, πού θα μπορούσα να σας πω να μην πάρετε τ' άρματά σας, γιατί θα πάρωμε των Τούρκων. Σήμερα, καθέννας μας θα βάλη μπρός Τούρκους πολλούς και θα πάρετε λάφυρα πολλά και τους θησαυρούς του Άλη Πασά θα τους μοιράσετε με το φέσι! Τα φλουριά πού έχουν οι Τούρκοι είναι χρήματα χριστιανικά. Τάχε ο τύραννος της Ηπείρου παρμένα από τ' αδέρφια μας. Ο Άγιος Θεός μας τάστειλε και είναι κελεπούρι δικό μας. Αύριο τέτοια ώρα θα σας δώ δλους με τ' άρματα των Τούρκων, με τ' άλογά

τους, λαμπροφορεμένους με τα ρούχα τους. Ο Θεός είναι μαζί μας, να μη μας μέλει τίποτε...».

Κατόπιν θάζει στις πιο επίκαιρες θέσεις τα διαλεγτότερα παλληκάρια του και τους πιο άτρόμητους όπλαρχηγούς του, ένω στο Άγγιλόβουνο, ποϋταν θεατο από παντού, επάνω σε ξύλα και σε βράχους κρεμάει φέσια, κάπες, μπαϊράκια, για να φαίνεται από μακριά πολυ στρατός.

Όταν πια έτοιμάσθηκαν όλα, ο Κολοκοτρώνης ζητεί από τον παπα-Ζαφειρόπουλο να κάνει μια δέηση στην Παναγία. Μπρός αυτός και τριγύρω του όλα τα παλληκάρια παρακαλούν γονατιστοί την Παρθένο να δώσει τη νίκη στ' άρματα των Χριστιανών.

Και την έδωσε τη νίκη... Η δυνατή προφυλακή του μεγάλου στρατού του Δράμαλη μπαίνει στα στενά.

«Τρέχουν άρματα χιλιάδες,
Σάν το κύμα εις το γυαλό·
Άλλ' οι άνδρείοι παλληκαράδες,
Δέν ψηφούν τον αριθμό».

Με το σύνθημα του Κολοκοτρώνη, τους 10 πυροβολισμούς, η μάχη αρχίζει. «Από κάθε κοτρώνι και κάθε χαμόκλαδο χύθηκε κατά των Τούρκων φωτιά, μολύβι, θάνατος». Αναψαν τα Δερβενάκια. Παντού άστραπές και θροντές, φωνές, θόγγος, βοή. Σάν κοπάδι τρομαγμένα πουλιά σκόρπισαν οι έχθροί, τρέχουν άλαλιασμένοι, ο καθέννας τους να σωθή προς την πλαγιά του θουνοϋ, τον άνήφορο, να περάσουν την κορφή, να πέσουν κατά τον Άγιο Σώστη, να πιάσουν το δημόσιο δρόμο πού πάει στην Κουρτέσα. Μά μπρός τους πετιόνται τα άτρόμητα παλληκάρια του Άντώνη

Κολοκοτρώνη. Τους κόβουν τὸ δρόμο, ἐνῶ μιὰ τρομερὴ μάχη ξεσπᾶ στὴ χαράδρα ἐκεῖνη. Οἱ Τούρκοι μέσ' στὸν πανικό τους τρέχουν νὰ γλυτώσουν, ἀφήνοντας ὄλα, ἄλογα, τρόφιμα, ὄπλα. Κι οἱ Ἕλληνες λιγοστοί, ἀλλ' ἀντρειωμένοι, τοὺς κυνηγοῦν ἀπὸ κοντά...

«ὦ τριακόσιοι! Σηκωθῆτε
καὶ ξανάρθετε σ' ἐμᾶς
τὰ παιδιά σας θέλ' ἰδῆτε
πόσον μοιάζουμε μὲ σᾶς»,

φωνάζει ὁ Σολωμός, φέρνοντας στὴ μνήμη τοὺς τρακόσους τοῦ Λεωνίδα.

Νύχτωσε. Τὸ σκοτάδι μεγαλώνει τὸν τρόμο τῶν Τούρκων. Κλάματα καὶ θρήνοι καὶ κραυγές καὶ βογγητὰ μελλοθανάτων γεμίζουν τὸν ἀέρα. Ὁ ἴδιος ὁ Δράμαλης παίρνει τὰ θουνά γιὰ νὰ σωθῆ. Ἡ δοξασμένη του στρατιὰ διαλύεται.

«Καὶ πεσμένα εἰς τὰ χορτάρια,
Ἄπεθάνανε παντοῦ,
Τὰ θλιμμένα ἀπομεινάρια,
Τῆς φυγῆς καὶ τοῦ χαμοῦ.
Καὶ ἐσὺ ἀθάνατη, ἐσὺ θεία,
Ποῦ ὄ,τι θέλεις ἠμπορεῖς,
Εἰς τὸν κάμπο, Ἐλευθερία,
Ματωμένη περπατεῖς!»

τραγουδᾷ ὁ μεγαλόπνοος ποιητὴς τῆς Ἐλευθερίας. Τὰ Δερβενάκια μετὰ τὴ μάχη παρουσίαζαν τραγικὸ θέαμα. Ὅπως γράφει ἓνας περιηγητὴς, ποῦ πέρασε σὲ λίγο ἀπὸ τὰ Δερβενάκια, «πέντε χιλιάδες νεκροί,

χωρίς τ' ἄλογα, τὶς γκαμηλές, τὰ μουλάρια, ἦσαν ξαπλωμένοι σ' αὐτὲς τὶς θερμοπῦλες τοῦ Μωρηᾶ». Καὶ παντοῦ λαμποκοποῦσαν τουφέκια, σπαθιά, πιστόλια μὲ διαμαντοστόλιστες λαβές, σημαῖες, τύμπανα, χρυσᾶ κι ἀργυρᾶ σκεύη. Τὰ λάφυρα ποὺ ἔπесαν στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων στὴ μάχη αὐτὴ ἦταν ἀναρίθμητα.

Ἡ δημοτικὴ ποίησις ἔδωκε τὴν εἰκόνα τῆς ἑλληνικῆς νίκης καὶ τῆς τουρκικῆς πανωλεθρίας μὲ δραματικά τραγούδια. Ἐνα ἀπὸ τὰ πιὸ παραστατικά κομμάτια εἶναι καὶ τὸ πιὸ κάτω:

«... Τ' εἶν' τὸ κακὸ ποὺ γίνηκε,
τί εἶν' τὸ κακὸ ποὺ πάθαν,
Τῆς Ρούμελης οἱ μπέηδες
καὶ τοῦ Μωρηᾶ οἱ λεβέντες;
Στὰ Δερβενάκια κείτονται,
κορμιὰ χωρὶς κεφάλια,
Στρῶμα ἔχουνε τὴ μαύρη γῆς,
προσκέφαλο τὴν πέτρα,
Κι ἔχουνε γιὰ παπλώματα,
τοὺς πάγους καὶ τὰ χιόνια.
—Κι ὅσοι διαβάτες κι ἂν περνοῦν,
στέκουν καὶ τὰ ρωτᾶνε:
—Κορμιὰ ποῦν' τὰ κεφάλια σας,
κορμιὰ ποῦν' τ' ἄρματά σας;
—Οἱ κλέφτες μᾶς τὰ πήρανε,
οἱ Κολοκοτρωναῖοι...».

Πραγματικά, ἡ μάχη τῶν Δερβενακίων ἦταν μίᾳ ἀπὸ τὶς ἐνδοξότερες νίκες τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ποὺ ἔμεινε ὀλοζώντανη στὴ μνήμη τοῦ Ἔθνους. Εἴκοσι χρόνια ἀργότερα τὸ Κοινοτικὸν Συμβούλιον τῆς Νε-

μέας, τὴν ἀνοιξὶ τοῦ 1843, ἀπεφάσισε νὰ ἀνεγείρη κοντὰ στὸ δημόσιο δρόμο τῶν Δερβενακίων μίᾳ μεγάλη στήλη, μὲ τὴν ἐπιγραφή: «Νίκη 26 Ἰουλίου 1822, κατὰ δραμαλικῆς στρατιᾶς, ἀρχιστρατηγοῦντος τοῦ ἀειμνήστου Θεοδώρου Κολοκοτρώνη». Στὸ ἴδιο μέρος μέσ' στὴν ὀλοπράσινη καὶ δροσερωτάτῃ αὐτῇ γωνιά τῆς Πελοποννήσου, λαμποκοπᾷ ἡ λευκὴ προτομὴ τοῦ «Γέρου τοῦ Μωρηᾶ». Ἐξ ἄλλου στὸ στενὸ τοῦ Ἁγίου Σώστη, περισώθηκε ὁ ἱστορικὸς ναὸς ποὺ τὸν ξανάκτισε ὁ γυιὸς τοῦ ἐνδόξου στρατηγοῦ Γενναῖος Κολοκοτρώνης, τὸ 1860.

ΣΤ'. Ο ΦΥΛΑΚΙΣΜΕΝΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΩΤΗΣ

ΜΕΤΑ τὴ μάχη τοῦ Δράμαλη ἡ δόξα τοῦ Κολοκοτρώνη ἔφθασε στὰ οὐράνια. Ὁ λαὸς κοιμᾶται, ξημερώνεται μὲ τ' ὄνομά του. Ἡ δόξα του γίνεται λαϊκὸ τραγούδι, ποὺ ἀντιλαλεῖ σὲ χωριὰ καὶ πόλεις, σὲ θουνοπλαγιές καὶ καταράχια. Ὅταν ἀνέβηκε στὴν Τρίπολι νὰ ξεκουραστῇ λιγάκι, ἄνδρες, γυναῖκες, γέροι, παιδιὰ τρέχουν νὰ τὸν προῦπαντήσουν. Τοῦ φιλοῦν τὰ χέρια καὶ κλαῖν ἀπὸ τὴ χαρὰ τους. Στὸ ἠλιοψημένο του πρόσωπο εἶναι ζωγραφισμένη ἡ δικαία ἱκανοποίησις. Ἡ Γερουσία τοῦ κάνει μεγάλες τιμές γιὰ τὴν «στρατηγικὴ του δεξιότητα», τὴν ὁποῖαν τονίζει καὶ ὁ ἔθνικός μας ἱστορικὸς Παπαρρηγόπουλος.

Ἐκεῖνα τὰ χρόνια εἶχε κατέβῃ στὴν Ἑλλάδα, ἀπεσταλμένος τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας τῆς Ὁρλεάνης, ὁ Γάλλος στρατηγὸς Ρῶς. Εἶχε ἔρθῃ μὲ τὴν ἀποστολὴ νὰ προτείνῃ γιὰ τὸ θρόνο τοῦ Ἑλληνικοῦ Βα-

σιλείου, ένα από τους πρίγκηπες της Όρλεάνης. Στο διάστημα της διαμονής του στην Ελλάδα, ο Ρώς γνώρισε, φαίνεται, πολλούς από τους ήρωες και τους πρωταγωνιστές της Έπαναστάσεως, τον Κανάρη, τον Κολοκοτρώνη, τον Μαυροκορδάτο και άλλους.

Όπως φαίνεται από τις έπιστολές που έστειλαν στον Ρώς ο Κανάρης και ο Κολοκοτρώνης, ο Γάλλος στρατηγός είχε προτείνει στους δυο μεγάλους πολεμιστές, να του έμπιστευθούν τα παιδιά τους για να τα στείλη να εκπαιδευθούν στη Γαλλία. Μά ή δελεαστική πρόταση του Ρώς δεν έγινε δεκτή από τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη. Ο Γέρος του Μωρηά με την άκεραη ήθικη και το υπέροχο έλληνικό φρόνημα, απάντησε στο Ρώς με πολλή ευγένεια, πώς δεν ήταν δυνατό να πάρη το γυιό του Κωνσταντίνο από τον άγωνά και να τον στείλη για σπουδές στη Γαλλία. Το γράμμα, που έστειλε στον Ρώς εκφράζει ανάγλυφα το ήθος του μεγάλου Έλληνα, αξίζει δε να το διαβάση κανείς όλόκληρο, γιατί αποτελεί ένα έξοχο διδάγμα έθνικης συμπεριφορής:

«Γενναιότατε στρατηγέ,

Έλαβον δύο σεβαστά φιλικά σας «γράμματα», υπεχρεώθην μεγάλως δια τας ευγενείς προς έμέ εκφράσεις σας, και είμαι δια θίου ευχάριστος δια τας προς έμέ και την οικογένειάν μου ειλικρινείς σας διαθέσεις.

Ηθελα στείλει αναμφιβόλως εις τας άγκάλας των Γάλλων τον υιόν μου Κωνσταντίνο, όντας θέβαιος ότι υπό την υπεράσπισιν των σεβασμίων εκείνων άνδρων ήθελε απολαύσει την πλέον ήθικωτέραν και σπουδαιότεραν παιδείαν. Όταν όμως ή γλυκυτάτη μου Πατρίς

προς το παρόν κινδυνεύη τα έσχατα, δια να αποστείλω έξω της Πελοποννήσου τον υιόν μου, όστις και μικρός ών δύναται να φέρη ανά χειρας τα όπλα, ήθελέ μου νομισθί ήβρις και κατηγορία. Όταν όμως με την βοήθεια του Θεού, των Έλλήνων και των φίλων δυνηθώμεν να δώσωμεν μία λύσιν εις τα κινήματα του έχθρου, τότε θέλω σκεφθί και φροντίσει περι τούτου.

Περι δε της εκθέσεως των πολεμικών έργασιών και άνδραγαθημάτων έμου τε, και των κατά καιρούς άριστευσάντων Έλλήνων, αι παρούσαι πολεμικαι μου άσχολια δεν μου δίδουν καιρό και μένω δι' αίσιωτέραν περιστάσιν. Ταύτα και με το φιλικόν σέβας έμου.

Τη 29 Ιουνίου 1825

Πρόθυμος φίλος σας,

Θεόδωρος Κολοκοτρώνης.

Ω τί θαυμάσιο στο περιεχόμενό του και στη σεμνότητά του γράμμα!

Δεν περνάει όμως πολυς καιρός και ο γέρος του Μωρηά πίνει πικρά φαρμάκια. Ο «Μυσταγωγός του πολέμου, ο μεγάλος έθνικός έμψυχωτής και οδηγός των Έλλήνων», γίνεται το θυμα της διχόνοιας. Συκοφαντείται και διαβάλλεται από τους κοτζαμπάσηδες και την Κυβέρνησι. Κακολογείται από μικρούς, μικρόψυχους Έλληνες και φυλακίζεται στην Ύδρα. Από το παράθυρο της φυλακής του άγνάντευε μήνες το Μωρηά, έως ότου ο Ίμπραήμ με δυνατό στρατό επάτησε τα χώματά του.

Τότε όλων τα μάτια γύρισαν στο φυλακισμένο της Ύδρας. Μιά βοή σηκώθηκε απ' το λαό:

—Ν' απολύσετε τον Κολοκοτρώνη!...

Και πραγματικά ή Κυβέρνησις τον έλευθέρωσε. Όταν έφθασε στ' Ανάπλι, ο λαός τον δέχτηκε με

ἀκράτητη χαρά καὶ ἀτέλειωτα «ζήτω». Καὶ ὁ Κολοκοτρώνης παρουσιάζεται γιὰ ἄλλη μιὰ φορά ἕνας μεγαλόκαρδος ἥρωας. Λησμονεῖ τὸν ἄδικο κατατρεγμὸ καὶ συγχωρεῖ τοὺς συκοφάντας του. Στὴ δοξολογία μάλιστα, ποὺ ἔγινε στὸν Ἅγιο Νικόλαο τοῦ Ναυπλίου, ὁ Γέρος τοῦ Μωρηᾶ εἶπε αὐτὰ τὰ ἀθάνατα λόγια:

—Ἕλληνες! Πρὶν ἔβγω στ' Ἀνάπλι ἔρριξα στὴ θάλασσα τὰ πικρὰ τὰ περασμένα. Κάνετε κι ἐσεῖς τὸ ἴδιο! Στὸ δρόμο ποὺ περνούσαμε νὰ ῥθοῦμε στὴν ἐκκλησία, εἶδα νὰ σκάθουν κάποιοι ἄνθρωποι. Ρώτησα καὶ μοῦ εἶπανε πὼς σκάθουν νὰ βροῦν κρυμμένο θησαυρό. Ἐκεῖ στὸ λάκκο μέσα ρίχτε κι ἐσεῖς τὰ μισητὰ δικά σας. Ἔτσι θὰ βρεθῆ κι ὁ χαμένος θησαυρός!...

Μ' αὐτὰ τὰ λόγια ξαναρρίχεται ὁ Γέρος στὸν ἀγῶνα γιὰ νὰ σώσῃ τὴν Ἑλλάδα. «Ἐγὼ κατὰ χρέος μου καὶ κατὰ τὸν ὁποῖον ἔδωσα ἱερὸν ὄρκον μου νὰ θυσιάσω ὑπὲρ τῆς πατρίδος μου καὶ τὴν τελευταία ρανίδα τοῦ αἵματος δὲν ἀπελπίζομαι», ἔγραφε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Καὶ δὲν ἀπελπίσθηκε. «Ἐχω τὸ θάρρος μου εἰς τὸν προστάτην τῆς Ἑλλάδος Θεόν, ἐπαναλαμβάνει τακτικά, γι' αὐτὸ καὶ ἐνεργῶ πᾶν ὅ,τι δύναμαι, γράφω, παρακινῶ καὶ προσκαλῶ ὄλους τοὺς ἀγωνιστάς».

Τὸ θάρρος καὶ τὴν ἀκλόνητη ἀπόφασινὰ νὰ ξανασώσῃ τὸ Μωρηᾶ ἀπὸ τὸν Ἰμπραήμ, δείχνει καὶ ὁ παρακάτω διάλογος μὲ τὸν Ἄγγλον Ἀντιναύαρχον Ἀμιλτον. «Ἦλθε ὁ Ἀμιλτον νὰ μὲ ἰδῆ, λέει ὁ Κολοκοτρώνης, μοῦ εἶπε ὅτι πρέπει οἱ Ἕλληνες νὰ ζητήσουν συμβιβασμὸν καὶ ἡ Ἀγγλία νὰ μεσιτεύσῃ. Ἐγὼ τοῦ ἀποκρίθηκα, ὅτι αὐτὸ δὲν γίνεται ποτέ· ἐλευθερία ἢ θάνατος· ἐμεῖς, καπετὰν Ἀμιλτον, ποτέ συμβιβασμὸν δὲν ἐκάναμε μὲ τοὺς Τούρκους. Ὁ Βασιλεὺς μας (Κων-

σταντῖνος Παλαιολόγος) ἐσκοτώθη, καμμία συνθήκη δὲν ἔκαμε· ἡ φρουρά τους εἶχε παντοτινὸν πόλεμο μὲ τοὺς Τούρκους, καὶ δύο φρούρια ἦταν πάντοτε ἀνυπότακτα. Μοῦ εἶπε: ποῖα εἶναι ἡ βασιλικὴ φρουρά του, ποῖα εἶναι τὰ φρούρια; Ἡ φρουρά τοῦ Βασιλέως μας εἶναι οἱ λεγομένοι κλέφται, τὰ φρούρια ἡ Μάνη, τὸ Σούλι καὶ τὰ θουνά. Ἔτσι δὲν μοῦ ὠμίλησε πλέον».

Μ' αὐτὸ τὸ ἀδάμαστο θάρρος τὴν ὥρα ποὺ ἡ Κυβέρνησις τρύπωσε στὴν Αἴγινα, αὐτὸς ἀλώνιζε καθάλα μῆνες τὸ Μωρηᾶ, πολεμῶντας τὸν Ἰμπραήμ... Ἔτσι γιὰ ἄλλη μιὰ φορά ὁ Κολοκοτρώνης ἔστησε τὴ θέλησιν τοῦ ἀλύγιστη μέσσα στὰ ἄβουλα πλήθη. Γιὰ ἄλλη μιὰ φορά «φύσηξε στοὺς Ἕλληνας τὴν ἀδάμαστη πνοή, ποὺ γέμιζε τὰ δικά του στήθη», τὴν πνοὴ τῆς πίστεως καὶ τῆς καρτερίας. «Τὴν ἡμέρα τῶν Βαῖων, γράφει στὰ Ἀπομνημονεύματά του, ἔκαμαν γιουρούσι οἱ ἥρωες τοῦ Μεσολογγίου... Ἐγλύτωσαν 2.000. Μᾶς ἦλθε εἶδησις, Μεγάλῃ Τετάρτῃ, εἰς τὸ δειλινὸ, ποὺ εἶχε παύσει ἡ συνέλευσις, καὶ εἴμεθα εἰς κάτι ἴσκιους, μᾶς ἦλθε εἶδησις, ὅτι τὸ Μεσολόγγι ἐχάθη· ἔτσι ἐβάλαμεν τὰ μαῦρα ὄλοι, μισὴ ὥρα ἐστάθη σιωπὴ ποὺ δὲν ἔκρινε κανέναν, ἀλλ' ἐμέτραε καθέναν μὲ τὸ νοῦ τοῦ τὸν ἀφανισμὸν μας. Βλέποντας ἐγὼ τὴν σιωπὴν ἐσηκώθηκα εἰς τὸ πόδι καὶ τοὺς ὠμίλησα λόγια γιὰ νὰ ἐμψυχωθοῦν· τοὺς εἶπε, ὅτι τὸ Μεσολόγγι ἐχάθη ἐνδοξῶς, καὶ θὰ μείνῃ αἰῶνας αἰῶνων ἡ ἀνδρεία· ἐὰν θάλωμεν τὰ μαῦρα καὶ ὀκνεύσωμεν, θὰ πάρωμεν τὰ ἀνάθεμα καὶ θὰ πάρωμεν τὸ ἀμάρτημα τῶν ἀδυνάτων ὄλων. Μοῦ ἀποκρίθηκα· τί νὰ κάμωμεν τώρα, Κολοκοτρώνη; Τί νὰ κάμωμεν; τοὺς λέγω: Τὴν αὐγὴν νὰ κάμωμεν συνέλευσιν, νὰ ἀποφασίσωμεν Κυβέρνησιν πέντε, ἕξ ἢ ὀχτὼ ἄτομα γιὰ νὰ μᾶς κυβερνήσουν καὶ νὰ

διαλέξωμε και άτομα να αποφασίσουν να ανταποκρίνονται με τα έξωτερικά... 'Η επιτροπή της συνελεύσεως δια τα έξωτερικά να διδη λόγο εις την Κυβέρνησιν και εις τον λαόν, και ημείς οί άλλοι να σκορπίσωμεν εις τις έπαρχίες και να πιάσωμεν γενικώς τα άρματα, ως τα πρωτοπιάσαμεν, και αποφασίσασαμεν εις την 'Επανάστασιν. Και έτσι την Μεγάλην Πέμπτην έσυνεδριάσαμεν ένδεκα μέλη, 'Επιτροπήν Κυβερνήσεως, με πρόεδρον τον Ζαΐμη...».

Σέ μιá άλλη στιγμή του σκληρού άγώνος, έπειδή έπρόκειτο να διαλυθῆ ή συνέλευσις της Τροιζήνης και να εκλέξουν πρόεδρο του Βουλευτικού, ή διχόνοια, όπως και τόσες άλλες φορές πριν, ξαναφούντωσε. Ευτυχώς όμως κοντά τους είναι ο μεγάλος συμφιλιωτής, ο άμνησίκακος πολεμάρχης, ο Κολοκοτρώνης. Για άλλη μιá φορά θα παίξη το μεγάλο αυτό ρόλο. 'Ακούστε τον ίδιο: «'Εσυνάχθημεν την άλλην ήμέρα έπειτα από την εκλογήν του Καποδίστρια ν' αποφασίσωμεν πρόεδρον του Βουλευτικού, να ψηφοφορηθούν τα άτομα δια την προεδρίαν. 'Επετάονταν στην συνέλευσι το όνομα του Ζαΐμη, την άλλην μέρα το όνομα του Μπαρλά, άλλος τον Κουντουριώτη, άλλος τον Πρασσά από την 'Ανδροῦτσα, και έγινε χασμωδία. Την άλλην ήμέραν πάλιν το ίδιο, είκοσι να ψηφοφορήσουν, την άλλην 16. Είδα την χασμωδίαν και το παράξενο του κόσμου. 'Εσηκώθηκα όλόρθος: Σεβαστή Συνέλευσις, ημείς καθήμεθα και φιλονεικούμε δια πρόεδρον του Βουλευτικού, και ή πατρίς μας κινδυνεύει να χαθῆ, και έχομεν συνέλευσιν έπτά μήνες, και πρόεδρος εις την 'Ανατολικήν 'Ελλάδα είναι ο Κιουταχῆς, και πρόεδρος της Πελοποννήσου ο 'Ιμπραΐμης, και ημείς καθήμεθα και φιλονεικούμεν, και

τώρα ήλθεν ο Μάης, και ή 'Αθήνα κινδυνεύει, και ή Πελοπόννησος κινδυνεύει' έχάθηκεν ένας από τους "Ελληνας πληρεξουσίους να κάμωμεν Πρόεδρον; "Ομως καθήμεθα και φιλονεικούμεν.

»'Εκύτταξα τριγύρω μου και είδα ένα γεροντάκι, και εκάθητο με τους Κρητικούς, άλλ' ούτε το όνομά του έγνώριζα, ούτε τον είδα, και πηδάω μέσα από την συνέλευσιν, και τον άρπάχνω, και τον πηγαίνω εις το κάθισμα του Προέδρου Σισίνη, και τον κάθησα στο σκαμνί. Είπα, τουτος δέν είναι άξιος; Και όλη ή συνέλευσις έβαλε την φωνήν: άξιος, άξιος, και χειροκρότησε και έτελείωσε. Τον πατέρα μου συγχωρούσαν».

Και όμως τί τρομερό! Λίγα χρόνια άργότερα, την εποχή της 'Αντιβασιλείας, οί Βαυαροί μαζῆ με μικρόψυχους "Ελληνας τον καταδιώκουν. 'Από φθόνο και μίσος τον διαβάλλουν και τον συκοφαντοῦν. Φθάνουν μάλιστα και στο σημείο να στείλουν ένα απόσπασμα χωροφυλάκων για να τον συλλάβουν τη νύχτα της 7 Σεπτεμβρίου 1833. 'Ο Γέρος πετάχτηκε άπ' το κρεβάτι του κι άρχισε να ντύνεται. Και με φανερό πίκρα ειπε στον επικεφαλῆς μοίραρχο:

—Μά δέν μου λές, κύριε μοίραρχε: Τί χρειαζόταν τόσος στρατός; Για μένα ήρθαν τόσοι άρματωμένοι άνθρωποι; Μπά, σε καλό σας! "Εφτανε να μου στείλουν ένα σκυλι μαλλιαρό, από εκείνα που κάνουν θελήματα, μ' ένα γράμμα να πάω στ' 'Ανάπλι και μ' ένα φανάρι στο στόμα του, για να μάς φέγγη και τών δυό μας!

Σέ λίγη ώρα ο ένδοξος στρατηγός θρέθηκε κλεισμένος σ' ένα ύγρο κελλι της φυλακής του "Ιτσ-Καλέ.

Ἐκεῖ ἔμεινε ἀπομονωμένος κι ἤρεμος ὡς τις 30 Ἀπριλίου 1834 πού ἀρχισε ἡ περίφημη δίκη.

“Ὅλο τ’ Ἀνάπλι ἦταν ἀπὸ πολὺ πρῶτὶ στὸ πόδι τὴν ἡμέρα ἐκεῖνη. Ἡ αἴθουσα τοῦ δικαστηρίου ἦταν ἀσφυκτικὰ γεμάτη. Στις 11 τὸ πρῶτὶ ὀκτῶ χωροφύλακες φέρανε ἀπὸ τὶς φυλακὲς τὸν Κολοκοτρῶνη καὶ τὸν Πλαπούτα.

Ὁ Κολοκοτρῶνης φαινόταν κουρασμένος καὶ πολὺ βασανισμένος. Περπατοῦσε ὅμως μὲ τὴν συνηθισμένη λεβεντιά του, σοβαρός, αὐστηρός. Κάθησε στὸ ἐδώλιο τοῦ κατηγορουμένου ἀπαθής, ἀτάραχος. Κρατοῦσε στὸ χέρι του τὸ κομπολόι. “Ὅταν εἶδε δίπλα του μερικούς παληοὺς συμπολεμιστὰς του νὰ δακρῦζουν, εἶπε:

—Κουράγιο, θρέ! Ἐμεῖς δὲ φοβηθήκαμε τὸν Ἴμπραϊμη καὶ θὰ φοβηθοῦμε τώρα τοὺς συκοφάντας; Μὴ φοβᾶστε! Ὁ Θεὸς εἶναι μαζῆ μας!

Μὲ τὴν πίστι αὐτὴ στὸ δίκαιο Θεό, ὁ ἥρωϊκὸς ἀγωνιστὴς τῆς ἐλευθερίας, ἄκουσε τὶς ψεύτικες καταθέσεις τῶν κατηγορῶν του καὶ τὶς συκοφαντίες τοῦ Βαυαροῦ εἰσαγγελέως. Ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἴδια ἥρωϊκὴ πίστι ἄκουσε καὶ τὴν παράνομη, τὴν πρωτοφανῆ σὲ ἀδικία ἀπόφασι «καταδικάζονται εἰς θάνατον». Τὴν στιγμή ἐκεῖνη ὁ Γέρος τοῦ Μωρηᾶ σταυροκοπήθηκε καὶ εἶπε: «Κύριε ἐλέησον! Μνήσθητί μου, Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου»!

Σὲ λίγες ὅμως ἡμέρες, μὲ τὴν ἐπέμβασι τοῦ νεαροῦ βασιλέως Ὁθωνος, ἡ ποινὴ μετετράπη σὲ 20 ἐτῶν φυλάκισι. Καὶ ἔτσι οἱ δυὸ δοξασμένοι στρατηγοὶ ἔμειναν στὰ κάτεργα μέχρι τὸ Μάϊο 1835, ὅποτε ὁ Ὁθων ἀνεκηρύχθη βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων. Τὴν ἴδια ἡμέρα τῆς ἐνθρονίσεώς του ὑπέγραψε τὸ διάταγμα, μὲ τὸ ὁποῖο ἐχάριζε τὴν ποινὴ στοὺς δύο καταδίκους στρα-

τηγούς. Καὶ σὲ ἑπτὰ ἡμέρες, οἱ δυὸ θρυλικοὶ πολεμάρχαι τοῦ 21 θγαίνουν ἀπὸ τὴ φυλακὴ τῆς Ἀκροναυπλίας.

Ὁλόκληρο τὸ Ναύπλιο ἦταν στὸ πόδι, τὴν ὥρα πού κατέβαινε ὁ ἀρχιστράτηγος τὰ 999 σκαλοπάτια τῆς τεραστίας σκάλας τοῦ Παλαμηδιοῦ. Εὐρέθηκε, ξαφνικά, ἀπὸ τὸ κελλί τῆς φυλακῆς, ἐλεύθερος μέσα στὸ πέλαγος πρωτοφανοῦς γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη κοσμοπλημμύρας, ἀνάμεσα στὰ παιδιὰ του, στοὺς συγγενεῖς του, στοὺς παληοὺς του συναγωνιστὰς καὶ συνεργάτας του, στὸν κόσμον πού τὸν ἐλάτρευε καὶ τὸν σεβόταν σὰν ἔθνικὸν ἥρωα καὶ ἐλευθερωτῆ.

Στὰ Ἀπομνημονεύματά του ὁ Γέρος τοῦ Μωρηᾶ περιγράφει μὲ λίγες λέξεις τὶς ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὴν ἀποθέωσι, πού τοῦ ἔγινε ἐκεῖνο τὸ πρῶτὶ καὶ ἔμεινε χαραγμένη στὴν ψυχὴ του, ἕως τὸ τέλος τῆς ζωῆς του. «Ἐκατέβηκα — γράφει ὁ ἴδιος — ἀπὸ τὸ Παλαμηδι καὶ ἔβλεπα ἄλλους νὰ κλαίου, ἄλλους νὰ γελοῦν καὶ ἄλλους νὰ φωνάζουν: Ζήτω ὁ βασιλεὺς, ζήτω ἡ δικαιοσύνη! Ἐκεῖνη ἡ ὑποδοχὴ μ’ ἔκανε νὰ λησμονήσω ὅλες τὶς δυστυχίες πού ἐπέρασα!»

“Ὅλοι τὸν πολιορκοῦσαν ἀσφυκτικὰ καὶ ἤθελαν νὰ τὸν ἀγκαλιάσουν καὶ νὰ τὸν φιλήσουν στὰ χέρια καὶ στὸ πρόσωπο. Δάκρυα χαρᾶς κυλοῦσαν ἀπὸ τὰ μάτια τοῦ στρατάρχη, πού ἔβλεπε καὶ τοὺς ἐχθροὺς του ἀκόμη νὰ μετέχουν στὶς ἐκδηλώσεις τῆς λαϊκῆς χαρᾶς.

Σὲ λίγες ἡμέρες ὁ Κολοκοτρῶνης ἔφθασε στὴ νέα πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος, στὴν Ἀθήνα. Ὁ νεαρὸς βασιλεὺς τὸν ἐκάλεσε στὸ παλάτι καὶ τοῦ ἔσφιξε τὸ χέρι.

Ὁ Ὁθων παρεκάλεσε τότε τὸν στρατηγὸ Κολοκο-

τρώνη νὰ δεχθῆ νὰ μετάσχη ὡς μέλος στὸ νεοσούστατο Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας. Ὁ στρατηγὸς δέχτηκε. Καὶ μαζῆ μετὴν εὐγνωμοσύνην του ἐξεδήλωσε ἀπὸ μετριοφροσύνην στὸ βασιλεῖα καὶ τοὺς δισταγμοὺς του ἂν αὐτὸς ἦταν ἄξιος ν' ἀναλάβῃ τὸ θᾶρος μιᾶς τόσο τιμητικῆς ὑπηρεσίας.

—Στρατηγέ, τοῦ εἶπε τότε ὁ νεαρὸς βασιλεὺς, ἡ Ἑλλάς σᾶς ὀφείλει πολλά. Αἱ ὑπηρεσίαι σας πρὸς τὸ Ἕθνος ὑπῆρξαν ἐξαιρετικά!

Μετὰ τὰ ἀνάκτορα ὁ Κολοκοτρώνης ἐπεσκεφέθηκε τὸν Ἀρμανσμπέργκ, ποὺ ὡς μέλος τῆς ἀντιβασιλείας εἶχε βοηθήσει στὴν ἀπελευθέρωσί του. Ἐκεῖνος τοῦ ἔσφιξε τὸ χέρι καὶ τὸν συνεχάρη γιὰ τὴν σωτηρία του, τοῦ εἶπε δὲ καθαρὰ ὅτι αὐτὸς, ὅπως καὶ οἱ Ἕλληνες, θαυμάζει τὰ κατορθώματά του. Καὶ προσέθεσε:

—Ναί, στρατηγέ, ὅλοι σᾶς θαυμάζουν, ἀλλ' ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα εἶδα ὅτι ἔχετε ἀρκετοὺς ἐχθροὺς!

—Ἐχετε δίκη, ἀπάντησε ὁ Κολοκοτρώνης. Εἶχα καὶ ἔχω πολλοὺς ἐχθροὺς, ἀλλὰ δύο εἶναι οἱ μεγαλύτεροι καὶ θανασιμώτεροι ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐχθροὺς μου!

Ὁ Γερμανὸς κόμης ξαφνιάστηκε. Καὶ ἀφοῦ τὸν κύτταξε καλὰ-καλὰ, τὸν ρώτησε μὲ μεγάλη περιέργεια:

—Καὶ ποιοὶ εἶναι αὐτοὶ οἱ δυὸ μεγαλύτεροι ἐχθροὶ σας, στρατηγέ μου;

—Ὁ ἕνας, ἐξοχώτατε, ἀπεκρίθη ὁ γέρος τοῦ Μωρηᾶ, εἶναι τ' ὄνομά μου καὶ ὁ ἄλλος οἱ ὑπηρεσίαι μου στὴν Ἑλλάδα!

Ὁ κόμης ἐκούνησε τότε τὸ κεφάλι του καὶ τοῦ εἶπε:

—Ἐχεις δίκη, στρατηγέ μου! Ἔτσι εἶναι!

Ζ'. ΣΤΗΝ ΠΝΥΚΑ

Τὸ Νοέμβριον τοῦ 1838 ὁ ἀρχιστράτηγος ἔδωσε ἀπὸ τὴν Πνύκα τὴν πνευματικὴν του διαθήκην στὴν ἐλληνικὴ νεολαία. Ὁ λόγος τοῦ Κολοκοτρώνη στὴν Πνύκα εἶναι ἕνα μνημεῖον τῆς φιλολογίας, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ διαβάζεται στὰ σχολεῖα μας. Καταγραμμένος ἀπὸ τὸν Γυμνασιάρχην Γ. Γεννάδιον, δημοσιεύθηκε στὴν ἐφημερίδα «Αἰὼνα» τῆς 13ης Νοεμβρίου 1838, μὲ τὸ ἀκόλουθον χρονικόν: «Κατὰ τὴν 7ην Ὀκτωβρίου ὁ στρατηγὸς Θ. Κολοκοτρώνης, Σύμβουλος ἐν ἐνεργείᾳ, ἐπισκεφθεὶς τὸ Ἑλληνικὸν Γυμνάσιον τῆς πρωτευούσης, ἠκροάσθη μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν τὸν πεπαιδευμένον Γυμνασιάρχην κ. Γεννάδιον παραδίδοντα. Ἐνθουσιασθεὶς καὶ ἀπὸ τὴν παράδοσιν, καὶ ἀπὸ τὴν θέαν τοσούτων μαθητῶν, εἶπε πρὸς τὸν κ. Γεννάδιον, τὴν ὁποίαν συνέλαβεν ἐπιθυμίαν του νὰ ὁμιλήσῃ, εἰ δυνατόν, καὶ ὁ ἴδιος πρὸς τοὺς νέους μαθητάς. Τὴν πρότασίν του αὐτὴν ἀπεδέχθη ὁ κ. Γυμνασιάρχης μὲ τὴν μεγαλύτεραν εὐχαρίστησιν καὶ προσδιώρισεν τὴν 10ην ὥραν τῆς ἐπιούσης ὡς ἡμέρας ἑορτασίμου. Ἀλλὰ τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν καὶ ἡ στενότης τοῦ Γυμνασίου παρεκίνησε τοὺς διδασκάλους νὰ ἐξέλθωσιν εἰς τὴν Πνύκα, ὡς μέρος εὐρύχωρον καὶ μεμακρυσμένον ὀπισθοῦν. Τὴν ἐπαύριον δύο ἀπεσταλμένοι μαθηταὶ ἐπροσκάλεσαν ἀπὸ τῆς οἰκίας του τὸν στρατηγὸν Κολοκοτρώνην εἰς τὴν Πνύκα. Οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν ἠγνόουν μέχρις ἐκείνης τῆς στιγμῆς τὴν περίστασιν ταύτην. Ἀμα ἡ φήμη διεδόθη, συνέρρευσε πλῆθος δια-

φόρων ἐπαγγελμάτων καὶ τάξεων ἀνθρώποι. Ὁ δὲ στρατηγὸς Κολοκοτρῶνης περιτριγυρισμένος καὶ ἀπὸ τοὺς μαθητὰς καὶ ἀπὸ τούτους, ἐπὶ τοῦ θήματος τῆς Πνυκός, ὠμίλησε τὸν ἀκόλουθον λόγον:

«Παιδιά μου! Εἰς τὸν τόπο τοῦτο, ὅπου ἐγὼ πατῶ σήμερα, ἐπατοῦσαν καὶ ἐδημιουργοῦσαν τὸν παλαιὸ καιρὸ ἄνδρες σοφοὶ καὶ ἄνδρες, μὲ τοὺς ὁποίους δὲν εἶμαι ἄξιος νὰ συγκριθῶ, καὶ οὔτε νὰ φθάσω τὰ ἴχνη των. Ἐγὼ ἐπιθυμοῦσα νὰ σᾶς ἰδῶ, παιδιά μου, εἰς τὴν μεγάλην δόξαν τῶν προπατόρων μας, καὶ ἔρχομαι νὰ σᾶς εἰπῶ, ὅσα εἰς τὸν καιρὸ τοῦ ἀγῶνος μας καὶ πρὸ αὐτοῦ καὶ ὕστερα ἀπ' αὐτόν, ὁ ἴδιος ἐπαρατήρησα καὶ ἀπὸ αὐτὰ νὰ κάμωμε συμπερασμοὺς καὶ διὰ τὴν μέλλουσαν εὐτυχίαν σας, μολονότι ὁ Θεὸς μόνος ἤξεύρει τὰ μέλλοντα. Καὶ διὰ τοὺς παλαιούς Ἕλληνας, ὁποίας γνώσεις εἶχαν καὶ ποῖα δόξα καὶ τιμὴν ἔχαιραν κοντὰ εἰς τὰ ἄλλα ἔθνη τοῦ καιροῦ των, ὁποίους ἥρωας στρατηγούς, πολιτικούς εἶχαν, διὰ ταῦτα σᾶς λέγουν καθ' ἡμέραν οἱ διδάσκαλοί σας καὶ οἱ πεπαιδευμένοι μας. Ἐγὼ δὲν εἶμαι ἄρκετός. Σᾶς λέγω μόνον, πὼς ἦταν σοφοί, καὶ ἀπὸ ἐδῶ ἐπῆραν καὶ ἐδανείσθησαν τὰ ἄλλα ἔθνη τὴν σοφίαν των. Θὰ σᾶς εἰπῶ μόνον ὀλίγα ὅσον ἤξεύρω διὰ τὴν θρησκείαν των.

»Εἰς τὸν τόπον, τὸν ὁποῖον κατοικοῦμε, ἐκατοικοῦσαν οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους καὶ ἡμεῖς καταγόμεθα καὶ ἐλάβαμε τὸ ὄνομα τοῦτο. Αὐτοὶ διέφεραν ἀπὸ ἡμᾶς εἰς τὴν θρησκείαν, διότι ἐπροσκυνοῦσαν τὶς πέτρες καὶ τὰ ξύλα. Ἀφοῦ ὕστερα ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον ὁ Χριστός, οἱ λαοὶ ὅλοι ἐπίστευσαν εἰς τὸ Εὐαγγέλιόν του καὶ ἔπαυσαν νὰ λατρεύουν τὰ εἰδωλα. Δὲν ἐπῆρεν μαζῆ του οὔτε σοφούς, οὔτε προκομ-

μένους, ἀλλ' ἀπλοὺς ἀνθρώπους χωρικοὺς ψαράδες, καὶ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἔμαθαν ὅλες τὶς γλώσσες τοῦ κόσμου, οἱ ὅποιοι, μολονότι ὅπου καὶ ἂν εὑρίσκαν ἐναντιότητες, καὶ οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ τύραννοι τοὺς κατέτρεχαν, δὲν ἠμπόρεσε κανένας νὰ τοὺς κάμη τίποτα. Αὐτοὶ ἔστερέωσαν τὴν πίστι.

»Οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες, οἱ πρόγονοί μας, ἔπесαν εἰς τὴν διχόνοιαν καὶ ἐτρώγονταν μεταξύ τους, καὶ ἔτσι ἔλαβαν καιρὸ πρῶτα οἱ Ρωμαῖοι, ἔπειτα ἄλλοι θάρβαροι, καὶ τοὺς ὑπόταξαν. Ὑστερα ἦλθαν καὶ οἱ Μουσουλμᾶνοι, καὶ ἔκαμαν ὅτι μποροῦσαν, διὰ νὰ ἀλλάξῃ ὁ λαὸς τὴν πίστι του. Ἐκοψαν καὶ γλώσσες εἰς πολλοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' ἐστάθη ἀδύνατον νὰ τὸ κατορθώσουν. Τὸν ἕνα ἔκοπταν, ὁ ἄλλος τὸ Σταυρὸ τοῦ ἔκαμε. Σὰν εἶδε τοῦτο ὁ Σουλτᾶνος, διώρισε ἕναν Βιτσερέ (ἀντιβασιλέα), ἕνα Πατριάρχη καὶ τοῦ ἔδωκε τὴν ἐξουσία τῆς Ἐκκλησίας. Ὑστερα ἔγιναν οἱ Κοτσαμπάσηδες (προεστοί) εἰς ὄλα τὰ μέρη. Ἡ τρίτη τάξις, οἱ ἔμποροι, καὶ οἱ προκομμένοι, τὸ καλύτερο μέρος τῶν πολιτῶν, μὴν ὑποφέροντες τὸν ζυγὸ, ἔφευγαν καὶ οἱ γραμματισμένοι ἐπῆραν καὶ ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, τὴν πατρίδα των, καὶ ἔτσι ἔμεινε ὁ λαός, ὅστις στερημένος ἀπὸ τὰ μέσα τῆς προκοπῆς, ἐκατήντησεν εἰς ἀθλίαν κατάστασιν, καὶ αὐτὴ αὖξαινε κάθε ἡμέρα χειρότερα· διότι, ἂν εὑρίσκετο μεταξύ τοῦ λαοῦ κανεὶς μὲ ὀλίγην μάθησι, τὸν ἐλάμβανε ὁ κληρὸς, ὅστις ἔχαιρε προνόμια, ἢ ἐσύρετο ἀπὸ τὸν ἔμπορο τῆς Εὐρώπης ὡς βοηθός του, ἢ ἐγίνετο γραμματικὸς τοῦ προεστοῦ. Καὶ μερικοί, μὴ ὑποφέροντες τὴν τυραννίαν τοῦ Τούρκου καὶ βλέποντες τὶς δόξες καὶ τὶς ἡδονές, ὅπου ἀνελάμβαναν αὐτοί, ἀφηναν τὴν πίστι τους καὶ ἐγίνοντο Μουσουλμᾶνοι. Καὶ τοιοῦτοτρόπως

κάθε ημέρα ὁ λαὸς ἐλίγνυε καὶ ἐπτώχαινε.

»Εἰς αὐτὴν τὴν δυστυχησμένην κατάστασιν μερικοὶ ἀπὸ τῶν φυγάδες γραμματισμένους ἐμετάφραζαν καὶ ἔστελναν εἰς τὴν Ἑλλάδα βιβλία καὶ εἰς αὐτοὺς πρέπει νὰ χρωστοῦμε εὐγνωμοσύνη, διότι εὐθύς ὅπου κανένας ἄνθρωπος ἀπὸ τὸ λαὸ ἐμάνθανε τὰ κοινὰ γράμματα, ἐδιάβαζεν αὐτὰ τὰ βιβλία, καὶ ἔβλεπε ποίους εἶχαμε προγόνους, τί ἔκαμεν ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἀριστείδης καὶ ἄλλοι πολλοὶ παλαιοὶ μας καὶ ἐβλέπαμε καὶ εἰς ποίαν κατάστασιν εὐρισκόμεθα τότε. Ὁθεν μᾶς ἦλθεν εἰς τὸν νοῦν νὰ τοὺς μιμηθοῦμε καὶ νὰ γίνωμε εὐτυχέστεροι. Καὶ ἔτσι ἔγινεν καὶ ἐπροόδου-
σεν ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία.

»Ὅταν ἀποφασίσασαμε νὰ κάμωμε τὴν Ἐπανάστασι, δὲν ἐσυλλογισθήκαμε, οὔτε πόσοι εἴμεθα, οὔτε πὼς δὲν ἔχουμε ἄρματα, οὔτε ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐβαστοῦσαν τὰ κάστρα καὶ τὰς πόλεις, οὔτε κανένας φρόνιμος μᾶς εἶπε «ποῦ πᾶτε ἐδῶ νὰ πολεμήσετε μὲ σιταροκάραθα βατσέλα», ἀλλά, ὡς μία βροχή, ἔπεσε εἰς ὅλους μας ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐλευθερίας, καὶ ὅλοι, καὶ οἱ κληρικοὶ, καὶ οἱ προεστοί, καὶ οἱ καπεταναῖοι, καὶ οἱ πεπαιδευμένοι, καὶ οἱ ἔμποροι, μικροὶ καὶ μεγάλοι, ὅλοι ἐσυμφωνήσαμε εἰς αὐτὸ τὸ σκοπὸ, καὶ ἐκάμαμεν τὴν Ἐπανάστασι.

»Εἰς τὸν πρῶτο χρόνο τῆς Ἐπαναστάσεως, εἶχαμε μεγάλη ὁμόνοια, καὶ ὅλοι ἐτρέχαμε σύμφωνοι. Ὁ ἕνας ἐπῆγεν εἰς τὸν πόλεμον, ὁ ἀδελφός του ἔφερνε ξύλα, ἡ γυναῖκα του ἐζύμωνε, τὸ παιδί του ἐκουβαλοῦσε ψωμί καὶ μπαρουτόβολα εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ ἂν αὐτὴ ἡ ὁμόνοια ἐβαστοῦσε ἀκόμη δύο χρόνους, ἠθέλαμε κυριεύσει καὶ τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Μακεδονίαν, καὶ ἴσως ἐφθάναμεν καὶ ἕως τὴν Κωνσταντινού-

πολι. Τόσον τρομάξαμε τοὺς Τοῦρκους, ὅπου ἄκουγαν Ἑλληνα καὶ ἔφευγαν χίλια μίλια μακρὰ. Ἐκατὸν Ἑλληνες ἔβαζαν πέντε χιλιάδες ἔμπρός, καὶ ἕνα καράβι μιὰ ἀρμάδα. Ἀλλὰ δὲν ἐβάσταξεν. Ἦλθαν μερικοὶ καὶ ἠθελαν νὰ γίνουν μπαρμπέρηδες εἰς τοῦ κασίδη τὸ κεφάλι. Μᾶς πονοῦσε τὸ μπαρμπέρισμά τους. Μὰ τί νὰ κάμωμε; Εἶχαμε καὶ αὐτουνῶν τὴν ἀνάγκη. Ἀπὸ τότε ἤρχισεν ἡ διχόνοια, καὶ ἐχάθη ἡ πρώτη προθυμία καὶ ὁμόνοια. Καὶ ὅταν ἔλεγες στὸν Κώστα νὰ δώσῃ χρήματα διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ Ἐθνους, ἢ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸν πόλεμον, τοῦτος ἐπρόβαλλε τὸν Γιάννη. Καὶ μ' αὐτὸν τὸν τρόπο κανεὶς δὲν ἠθελε οὔτε νὰ συνδράμῃ, οὔτε νὰ πολεμήσῃ. Καὶ τοῦτο ἐγίνετο, ἐπειδὴ δὲν εἶχαμε ἕνα ἀρχηγὸ καὶ μίαν κεφαλὴ. Ἀλλὰ ἕνας ἔμπαινε πρόεδρος ἕξ μῆνες, ἐσηκῶνετο ὁ ἄλλος καὶ τὸν ἔρριχνε, καὶ ἐκάθητο αὐτὸς ἄλλους τόσους, καὶ ἔτσι ὁ ἕνας ἠθελε τοῦτο, καὶ ὁ ἄλλος τὸ ἄλλο. Ἴσως ὅλοι ἠθέλαμε τὸ καλὸ πλὴν καθένας κατὰ τὴ γνώμη του. Ὅταν προστάζουν πολλοί, ποτὲ τὸ σπίτι δὲν κτίζεται, οὔτε τελειώνει. Ὁ ἕνας λέγει, ὅτι ἡ πόρτα πρέπει νὰ βλέπῃ εἰς τὸ ἀνατολικὸ μέρος, ὁ ἄλλος εἰς τὸ ἀντικρυνό, καὶ ὁ ἄλλος εἰς τὸν βορρᾶ, σὰν νὰ ἦτο τὸ σπίτι εἰς τὸν ἀραμπά, καὶ νὰ γυρίξῃ καθὼς λέγει ὁ καθένας. Μὲ τοῦτο τὸν τρόπο δὲν κτίζεται ποτὲ τὸ σπίτι, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶναι ἕνας ἀρχιτέκτων, ὅπου νὰ προστάξῃ πὼς θὰ γενῇ. Παρομοίως καὶ ἐχρειαζόμεθα ἕναν ἀρχηγὸ καὶ ἕναν ἀρχιτέκτονα, ὅστις νὰ προστάξῃ καὶ οἱ ἄλλοι νὰ ὑπακούουν καὶ νὰ ἀκολουθοῦν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἤμεθα εἰς τέτοια κατάστασι, ἕξ αἰτίας τῆς διχονοίας, μᾶς ἔπεσε ἡ Τουρκία ἐπάνω μας καὶ κοντέψαμε νὰ χαθοῦμε καὶ εἰς τοὺς στερινοὺς ἑπτὰ χρόνους δὲν κατωρθώσαμε μεγάλα πράγματα.

»Εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν ἔρχεται ὁ βασιλεὺς, τὰ πράγματα ἡσυχάζουν, καὶ τὸ ἐμπόριο καὶ ἡ γεωργία, καὶ οἱ τέχνες ἀρχίζουν νὰ προσδεύουν, καὶ μάλιστα ἡ παιδεία. Αὐτὴ ἡ μάθησις θὰ μᾶς αὐξήσῃ καὶ θὰ μᾶς εὐτυχῆσῃ. Ἄλλὰ διὰ νὰ αὐξήσωμεν χρειάζεται καὶ ἡ στερέωσις τῆς πολιτείας μας, ἡ ὁποία γίνεται μὲ τὴν καλλιέργεια καὶ μὲ τὴν ὑποστήριξι τοῦ θρόνου. Ὁ βασιλεὺς μας εἶναι νέος καὶ συμμορφώνεται μὲ τὸν τόπο μας· δὲν εἶναι προσωρινός, ἀλλ' ἡ βασιλεία του εἶναι διαδοχική, καὶ θὰ περάσῃ εἰς τὰ παιδιά τῶν παιδιῶν του, καὶ μὲ αὐτὸν καὶ σεῖς καὶ τὰ παιδιά σας θὰ ζήσετε. Πρέπει νὰ φυλάξετε τὴν πίστι σας, καὶ νὰ τὴν στερεώσετε, διότι, ὅταν ἐπιάσαμε τὰ ἄρματα, εἶπαμε πρῶτα ὑπὲρ πίστεως καὶ ἔπειτα ὑπὲρ πατρίδος. Ὅλα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ἔχουν καὶ φυλάττουν μιὰ θρησκεία. Καὶ αὐτοὶ οἱ Ἑβραῖοι, οἱ ὁποῖοι κατατρέχοντο καὶ μισοῦντο καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ ἔθνη, μένουν σταθεροὶ εἰς τὴν πίστι τους.

»Νὰ μὴν ἔχετε πολυτέλεια, νὰ μὴ πηγαίνετε εἰς τοὺς καφενέδες καὶ εἰς τὰ μπιλιάρδα. Νὰ δοθῆτε εἰς τὰς σπουδὰς σας, καὶ καλύτερα νὰ κοπιάσετε ὀλίγον δύο καὶ τρεῖς χρόνους, καὶ νὰ ζήσετε ἐλεύθεροι εἰς τὸ ἐπίλοιπο τῆς ζωῆς σας, παρὰ νὰ περάσετε τεσσάρους πέντε χρόνους τῆ νεότητά σας, καὶ νὰ μείνετε ἀγράμματοι. Νὰ σκλαβωθῆτε εἰς τὰ γράμματά σας. Νὰ ἀκούετε τὰς συμβουλὰς τῶν διδασκάλων καὶ γεροντοτέρων, καὶ κατὰ τὴν παροιμία, μύρια ἤξευρε καὶ χίλια μάθαινε. Ἡ προκοπὴ σας καὶ ἡ μάθησί σας νὰ μὴ γίνῃ σκεπάρνι μόνο διὰ τὸ ἄτομό σας, ἀλλὰ νὰ κυττάζῃ τὸ καλὸ τῆς κοινότητος, καὶ μέσα εἰς τὸ καλὸ αὐτὸ εὐρίσκεται καὶ τὸ δικό σας. Ἐγὼ, παιδιά μου, κατὰ κακὴ μου τύχη, ἐξ αἰτίας τῶν περιστάσεων ἔμει-

να ἀγράμματος, καὶ διὰ τοῦτο σᾶς ζητῶ συγχώρησι, διότι δὲν ὀμιλῶ καθὼς οἱ δάσκαλοί σας. Σᾶς εἶπα ὅσα ὁ ἴδιος εἶδα, ἤκουσα καὶ ἐγνώρισα, διὰ νὰ ὠφεληθῆτε ἀπὸ τὰ ἀπερασμένα καὶ ἀπὸ τὰ κακὰ ἀποτελέσματα τῆς διχονοίας, τὴν ὁποῖαν νὰ ἀποστρέψετε, καὶ νὰ ἔχετε ὁμόνοια. Ἐμᾶς μὴ μᾶς τηρᾶτε πλέον. Τὸ ἔργο μας καὶ ὁ καιρὸς μας πέρασε. Καὶ αἱ ἡμέραι τῆς γενεᾶς, ἡ ὁποία σᾶς ἄνοιξε τὸν δρόμο, θέλουν μετ' ὀλίγον περάσει. Τὴν ἡμέρα τῆς ζωῆς μας θέλει διαδεχθῆ ἡ νύχτα τοῦ θανάτου μας, καθὼς τὴν ἡμέραν τῶν Ἁγίων Ἀσωμάτων θέλει διαδεχθῆ ἡ νύχτα καὶ ἡ αὐριανὴ ἡμέρα. Εἰς σᾶς μένει νὰ ἰσάσετε καὶ νὰ στολίσετε τὸν τόπο, ὅπου ἡμεῖς ἐλευθερώσαμε· καί, διὰ νὰ γίνῃ τοῦτο, πρέπει νὰ ἔχετε ὡς θεμέλια τῆς πολιτείας τὴν ὁμόνοια, τὴν θρησκεία, τὴν καλλιέργεια τοῦ θρόνου καὶ τὴν φρόνιμον ἐλευθερία. Τελειῶνω τὸν λόγον μου. Ζήτω ὁ Βασιλεὺς μας! Ζήτω οἱ σοφοὶ διδάσκαλοι! Ζήτω ἡ ἑλληνικὴ νεολαία!»

Ὁ θαυμάσιος αὐτὸς λόγος τοῦ ἀρχιστρατήγου τῆς νίκης ἦταν ἕνα δυνατὸ προσκλητήριον συναγεμίου γιὰ τὴ μαθητικὴ νεολαία τοῦ 1838. Ἄλλὰ καὶ γιὰ τὴ σημερινὴ μας νεολαία τὰ ζωντανὰ καὶ ἀπλᾶ αὐτὰ λόγια εἶναι ἕνα μῆνυμα ἱερό. Ἐνα δυνατὸ σάλπισμα μιᾶς πνευματικῆς ἐκστρατείας γιὰ μιὰ δοξασμένη καὶ εὐτυχισμένη πατρίδα.

Η΄. ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΙΩΝΙΟΤΗΤΑ

ΥΣΤΕΡΑ από λίγο καιρό ο γέρο-Κολοκοτρώνης καταλαβαίνει ότι τὸ τέλος του πλησιάζει... Τὴν τελευταία Μ. Σαρακοστή, πρὶν κλείσῃ τὰ μάτια γιὰ πάντα, γυρίζει ὄλο τὸ Μωρηᾶ, πρὸ πάντων τὰ μέρη ποὺ ἔζησε, ἀγάπησε, πολέμησε. Ἔρχεται νὰ ζητήσῃ ἀπὸ ὄλους συγγνώμη, σὰν ἕνας ποὺ θάφευγε γιὰ μακρυνὸ ταξίδι. Κατόπιν κοινωνεῖ τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων, ἥσυχος καὶ εἰρηνικός...

Ἐπειτα κατευχαιριστήμενος, γιατί ξαλάφρωσε ἡ ψυχὴ του, γυρίζει στὴν Ἀθήνα.

«Τὴν πρωτοχρονιά τοῦ 1843, ἔτους τοῦ θανάτου του, γράφει ὁ Τερτσέτης, ὁ Κολοκοτρώνης ἀνέβηκε εἰς τὸ ὑψηλότερο μέρος τῆς νεοκτισμένης κατοικίας του, νὰ ἀποφύγῃ τοὺς πολλοὺς χαιρετισμοὺς τῆς ἡμέρας — ἀπὸ τὰ γερατεῖα καὶ τὰς ἀσθενείας ἐπεθύμει ἀνάπαυσιν ἀγνάντευε ἀπὸ τὰ παράθυρα καὶ τὴν πρασινάδα τῶν ἑληῶν καὶ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ στενοὶ του γνώριμοι ὁμως ἀνέβαιναν καὶ ἐκεῖ νὰ τοῦ εὐχηθοῦν τὴν καλὴν χρονιάν. Ὁ κ. Σ. Π. ἐπῆγε πρὸς χαιρετισμόν. Εἶχε μαζῆ του καὶ νέον, νεοφερμένον ἀπὸ τὶς ἀκαδημίαι τῆς Γερμανίας. Κατὰ πῶς ἄρχισε ὁ φίλος τὴν εὐχὴν τοῦ ἔτους καὶ ὀμιλίαν διὰ τὸν σπουδασμένον νέον, κατὰ τύχην ἐπερνούσαν λείψανον νεκροῦ, ἀπὸ τὸν δρόμον. Ἡ ψαλμωδία τοὺς ἔσυρε εἰς τὰ παράθυρα. Εἶπε τότε ὁ γέρος:

—Ἄν εἶχαμε ἐδῶ τὸν Περσιάνο φιλόσοφο, θὰ μᾶς ἔλεγε ἂν πάγῃ εἰς τὴν κόλασιν, ἢ εἰς τὸν Παράδεισον.

Εἶναι καμμία ἱστορία; εἶπεν ὁ φίλος. —Εἶναι, ἀπεκρίθη ὁ Γέρος. —Θὰ μᾶς τὴν εἰπῆς; —Μετὰ χαρᾶς. —Τὸν παλαιὸν καιρὸν ἦλθεν ἐδῶ εἰς τὰς Ἀθήνας ἕνας περιηγητῆς φιλόσοφος τῆς Περσίας, τὸν συναναστρέφοντο οἱ ἐκλεκτοὶ Ἀθηναῖοι, ἀγαποῦσε τὴν συντροφίαν τους καὶ οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἰδικήν του. Μία φορὰ, καθήμενοι εἰς τὰ μεντέρια τους, ἐπέρασε λείψανον, καθὼς τώρα — μακρυνὰ ἀπὸ σᾶς ποὺ εἰστε νέοι, καὶ ἐγὼ ἔφαγα τὸ ψωμί μου — καὶ ὡς ἐδιάβαινε ἀκόμη ὁ νεκρὸς, κτυπάει τὶς παλάμες του ὁ περιηγητῆς φιλόσοφος, ἔρχεται ὁ γραμματικὸς του. Πῆγαινε, τοῦ εἶπε, νὰ ἰδῆς ἂν ὁ ἀποθαμμένος πηγαίνει εἰς τὴν κόλασιν ἢ εἰς τὸν Παράδεισον. Ἐπῆγε ὁ γραμματικὸς, ἐπέστρεψε. Πάει, κύριέ μου, εἶπε, εἰς τὴν κόλασιν. —Ἐπῆγες ἕως τὸ κοιμητήριον; — Ἐπῆγα. —Οἱ Ἀθηναῖοι, ἂν καὶ φύσει περίεργοι πολὺ, πλὴν διὰ νὰ μὴ προδώσουν ἀμάθειαν εἰς ἕναν θάρβαρον, ὡς φιλότιμοι, ἐφύλαξαν σιωπὴν, καὶ δὲν ἐρώτησαν τὸν φιλόσοφο, πῶς ὁ πηλὸς τῆς γῆς ἀκόμη, καὶ ξένος τῶν Ἀθηνῶν μαντεύει τὰ κρύφια καὶ ἄδηλα ὡς φρόνιμοι ἀπέδιδαν εἰς τὴν σοφίαν του, ὄχι τοῦ ψυχογυιοῦ του τὴν δύναμιν τῆς προγνώσεως. Ἐπειτα ἀπὸ καιρὸν τυχαίνοντας πάλι μαζῆ οἱ ἴδιοι φίλοι, καὶ περνῶντας λείψανον, ὁ Περσιάνος μὲ τὰ παλαμάκια ἐφώνησε τὸν γραμματικόν, τὸν ἔστειλε νὰ μάθῃ τὴν πορεία τοῦ νεκροῦ. Ἐπῆγε, ἐπιστρέφει, τοῦ λέγει, πηγαίνει εἰς τὸν Παράδεισον. —Καλὸ φτάσιμον, εἶπε, μὲ πρόσωπον χαρούμενον καὶ σοβαρὸ ὁ φιλόσοφος.

Οἱ Ἀθηναῖοι ἐστενοχωρήθησαν τότε ἀπὸ τὴν περιέργειαν, καὶ τοῦ εἶπαν: Δὲν σὲ ρωτήσαμε τὴν πρώτην φορὰν, σὲ ρωτοῦμε τώρα. Πῶς ἐσὺ μαντεύεις τὴν τύχην, διαβάξεις τὸ γραφτὸ τῆς ἀθανασίας τοῦ κα-

θενός; Ποῖον μυστικὸν γνῶρισμα, ποῖον τηλεσκόπιον χαρίζεις εἰς τὸν ὑποτακτικόν σου; —Τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀπλό, ἀπεκρίθη, ἡ ὄργη τοῦ κόσμου, ἡ κατάρα τῶν συμπολιτῶν συνοδεύει εἰς τὴν θανὴν τοὺς τοὺς κακοὺς ἀνθρώπους, πρόδρομος τὰ ἀναθέματα τῆς κρίσεως τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' οἱ εὐλογίες τῶν ἀνθρώπων συνοδεύουν τοὺς ἀγαθοὺς ἀνδρας, καθένας διηγεῖται μὲ δάκρυα τὰ ἀγαθοεργήματά τους, καὶ ρίχνει μὲ τρέμουσαν παλάμην χῶμα εἰς τὸν τάφον τους.

Τελειώνοντας ἡ ἱστορία τοῦ Περσιάνου, ὁ γέρο-Κολοκοτρῶνης εἶπεν εἰς τὸν φίλον, ἅς ἔλθωμεν εἰς τὴν πρώτη μας ὀμιλία, ἐπειδὴ ὁ ἀποθαμμένος μᾶς εἶχε πάρει τὸ λόγο.

—Μοῦ ἔλεγες, ὅτι ἡ εὐγένειά του ἔρχεται ἀπὸ τὶς ἀκαδημίες τῆς Εὐρώπης. Τί ἐσπούδαξε; Ἐσπούδαξε, ἀπάντησε ὁ φίλος, ποῖα μονοπάτια πᾶνε ἀπὸ τὸν κόσμον εἰς τὴν κόλασιν, ἢ εἰς τὸν Παράδεισον. Εὔγε του, εἶπε ὁ γέρος, ἀλλὰ φυσικὰ δὲν θὰ στένη τὸ τσαντήρι του εἰς τὸν ἕναν δρόμον ἢ τὸν ἄλλον ἀδιάφορα, ἀλλὰ θὰ ἀηδιάζη τὸν πρῶτον καὶ θὰ ὀρέγεται τὸν δεύτερον. —Βέβαια, εἶπε ὁ φίλος. —Ἄν εἶναι ἔτσι, ἅς ἀκούσῃ καὶ ἐμὲ τὴν γνώμην, ποιὸ εἶναι τὸ καλὸ μονοπάτι, καὶ ἅς μὴν εἶμαι φιλόσοφος· ἀφοῦ ἦλθε πρωτοχρονιάτικα νὰ μὲ εὔρῃ, θὰ τοῦ δώσω Ἀἰθασιλιάτικα. Εἰς τὴν Εὐρώπην ἐμάζωνε Ἀἰθασιλιάτικα ἀπὸ τοὺς καθηγητάς του, χρυσάφι καθαρὸ, τὸ δικό μου εἶναι σμιγμένο μὲ χῶμα πολὺ· ἂν τοῦ φανῇ πῶς ἀξίζει, ἅς τὸ παστρέψῃ, ἅς τὸ καθάρῃ, νὰ δείξῃ τὴν λαμπράδα του. Βλέπετε τοῦτον τὸν ὄντα, εἶναι ἀστόλιστος. Καθίσματα δὲν ἔχει, οἱ τοῖχοι ξεροὶ — τούτῃ εἶναι ἡ Ἑλλάδα, καθὼς ἐμεῖς σᾶς τὴν παραδώσαμε, ἐμεῖς οἱ γέροι εἰς τοὺς νέους. Ἐμεῖς εἰς τὰ 1821 ἐκαθαρίσαμε τὸν τόπο, ἐκου-

βαλήσαμε τὰ λιθάρια, ἐχτίσαμε τὴν οἰκοδομήν, ἐσεῖς θὰ ἐντύσετε τὰ γυμνὰ τεῖχη, θὰ φέρετε τὶς πολύτιμες ζωγραφιές, θὰ στήσετε τὰ εὐμορφα τραπέζια καὶ τοὺς καθρέφτες, τοῦτο θὰ κάμῃ ἢ προκοπὴ σας καὶ τὰ γράμματα καὶ οἱ εὐχῆς τῶν συμπολιτῶν σας καὶ τὰ ἔργα σας θὰ σᾶς ἀνεβάσουν εἰς τὰ ἀθάνατα λημέρια τῶν δικαίων. Κύριε Μ., ὡς μοῦ λέγει ὁ φίλος, εἶσαι ἀπὸ νησὶ γνωστὸ μου διὰ τὴν φιλογενεϊάν του, τὴν Κεφαλληνίαν. Φέρε εἰς τὸ ἔθνος σου τὴν μάθησιν τῶν Εὐρωπαίων, ἢ ὁποῖα, ὡς ἄκουσα ἀπὸ τοὺς καλυτέρους μου, εἶναι καὶ ἐπιστῆμη ἑλληνικὴ... Ἔτσι ἔκαμεν ὁ σοφὸς ὁ Ρήγας, ἔτσι ὁ Κυβερνήτης, διατί ἀγαποῦσαν τὸ γένος τους, καὶ εἰς κολυμβήθραν αἵματος ἐβαπτίσθησαν τέκνα πιστὰ τῆς Ἑλλάδος. Οἱ ἄνθρωποι τοὺς βράβευσαν θραβεῖον θανάτου, ἀλλὰ τὸ τηλεσκόπιον τοῦ φιλοσόφου τῆς Περσίας δὲν ἀγναντεύει εἰς τὰ ἴδια καθίσματα φονεῖς καὶ ἀθώους. Ἡ φιλοσοφία εἶναι φῶς τῆς ψυχῆς, ἔρχεται εὐθὺς ἔπειτα ἀπὸ τὴν θρησκείαν φῶς φωτεινότερον. Τὰ πρωτεῖα εἰς τὸν Σταυρόν! Καὶ δόξα αἰῶνας αἰώνων εἰς τοὺς σταυρωμένους διὰ τὴν πίστιν καὶ τὸ γένος! Σᾶς μοίρασα τὰ στερνιάτικα, δὲν ἔχω ἄλλα, τὰ ἔσωσα. Καλὴ μας χρονιά, μὲ ὑγεία. —Ἀποχαιρετήθησαν οἱ δύο φίλοι ἀπὸ τὸν Κολοκοτρῶνη μὲ θαυμασμὸν ἀγάπης διὰ τὶς ὀρμήνιες του ἢ τὸ Ἀἰθασιλιάτικο φίλευμα».

Ἐστερα ἀπὸ λίγο καιρὸ, τὴ νύχτα τῆς 4ης Φεβρουαρίου 1843, ὁ Γέρος τοῦ Μωρηᾶ ἀφήνει τὴν πρόσκαιρην ζωὴν καὶ φεύγει γιὰ τὴν αἰωνιότητα.

«Ἡ εἶδησι τοῦ θανάτου τοῦ Κολοκοτρῶνη ἀνατάραξε τὴν Ἀθήνα. Ὅλα τὰ μαγαζιά καὶ τὰ ἐργαστήρια ἔκλεισαν καὶ κύματα πῆγαιναν κι ἔρχονταν ὁ κόσμος στὸ σπῆτι τοῦ στρατάρχη. Μὲ τὰ πλήθη αὐτὰ ἔφθασαν

καὶ οἱ παλῆοι ἀγωνιστές, οἱ ὁποῖοι τὸν καταφιλοῦσαν
κι ἔκλαιγαν μ' ἀναφυλλητά. Τὸν ἔντυσαν μὲ τὴ στολὴ
τοῦ ἀντιστρατήγου, τοῦζῶσαν τὸ σπαθὶ ποῦχε ὅταν
πρωτοξεκίνησε γιὰ τὸν ἀγῶνα, τοῦ φόρεσαν τσαρού-
χια καὶ τὸν ἀπίθωσαν στὴν κάσα, θάζοντας κάτω
ἀπὸ τὰ πόδια του μιὰ τούρκικη σημαία. Τοῦβαλαν
πλάϊ τὴν περικεφαλαία του καὶ τὶς σπαλέτες τῆς στο-
λῆς ποῦ φοροῦσε στὰ Ἐπτάνησα. Κι ἀπὸ τὴν ἄλλη
μεριά τὸ θώρακα».

Ἡ πομπὴ ἀπὸ τὸ σπίτι του ἔφθασε στὸ Σύνταγμα
καὶ ἀπὸ ἐκεῖ κατέβηκε τὴν ὁδὸν Ἐρμού καὶ μπαίνον-
τας στὴν ὁδὸν Αἰόλου ἔφθασε στὴν Ἁγ. Εἰρήνη. Ἦταν
τόσος ὁ κόσμος ποῦ ἡ ἀρχὴ τῆς πομπῆς εἶχε φθάσει
στὴν ἐκκλησιά, ὅταν ἡ οὐρὰ δὲν εἶχε μπῆ ἀκόμα στὴν
ὁδὸν Ἐρμού. Τὰ παράθυρα καὶ τὰ μπαλκόνια ἀπὸ
ὅπου πέρασε ἡ νεκρικὴ πομπὴ ἦταν γεμάτα ἀπὸ κό-
σμο. Ὅλων τὰ μάτια ἦσαν θουρκωμένα. Ὅλοι θρη-
νοῦσαν τὸν μεγάλο ἀγωνιστή.

Στὴν Ἁγία Εἰρήνη ψάλλθηκε ἡ νεκρώσιμος ἀκο-
λουθία καὶ στὸ τέλος μίλησε ὁ μεγάλος ἐκκλησιαστι-
κὸς ρήτωρ ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονό-
μων: «Ἔπεσε, εἶπε, ὦ σεβασμιωτάτη καὶ περιφανῆς
ὀμήγυρις, ἔπεσε καὶ ὁ γενναῖος ἀντιστράτηγος καὶ
σύμβουλος τῆς ἐπικρατείας καὶ πρώην ἀρχηγὸς τῆς
Πελοποννήσου Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Κεῖται καὶ
οὗτος ὁ δυνατὸς ἐν πολέμοις καὶ περικλεῆς ἐν ἀνδρα-
γαθίαις, ὁ τοσαῦτα καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν λοιπῶν τῆς
πατρίδος ἀγωνιστῶν κατορθώσας εἰς σωτηρίαν τοῦ
νέου τῆς εὐσεβείας Ἰσραήλ, τοῦ λαοῦ τῆς Ἑλλάδος.
Ἔπεσε δυνατὸς, σώζων τὸν Ἰσραήλ!...».

Ἄναφυλλητά τοῦ λαοῦ σφραγίζουσι τὴν κάθε περίοδο
τοῦ λόγου του. Ἀπάνω ἀπὸ δύομιση ὧρες βαστάει

κρεμασμένο ἀπὸ τὰ χεῖλη του τὸ ἀκροατήριον. Κατό-
πιν τὰ παιδιά του καὶ οἱ στενοὶ του φίλοι ζυγώνουν
καὶ φιλοῦν γιὰ τελευταία φορὰ τὸ μεγάλο νεκρὸ.
Ἄργα ξεκινάει γιὰ τὸ νεκροταφεῖο ἡ πομπή, περνάει
ἀπὸ τὸ παλάτι, φτάνει τέλος στὸ νεοσκαμένο μνημα.

Ἐκεῖ ὁ ἦχος τῶν κανονιῶν — ἦχος γνώριμος καὶ
ἀγαπητὸς στὸν ἄνδρα, ποῦ στάθηκε ἀπὸ τὶς μεγαλυ-
τερες μορφές τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος σκεπάζει τὰ
κλάματα καὶ τὶς φτιαριές τῶν χωμάτων ποῦ καλύ-
πτουν τὸ μεγάλο νεκρὸ τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης μένει καὶ θὰ μένη
γιὰ πάντα ἡ μεγαλύτερη καὶ ἡ ὑπεροχώτερη στρατιω-
τικὴ φυσιογνωμία τῆς ἐλληνικῆς ἐποποιίας τοῦ 21. Ἡ
ἀγάπη του στὴν Ἑλλάδα, ἡ θαθεῖά του πίστις στὸ Θεό,
ἡ μεγάλῃ του ἀνεξικακία, ἡ αὐταπάρνησις καὶ ἡ αὐ-
τοθυσία του, τὸν ἔκαναν σὲ ὅλους ἀγαπητό. Ἦταν
γιὰ ὅλους ἡ κορυφή. Ἦταν τὸ σύμβολο τοῦ ἠρωῖσμοῦ
καὶ τῆς αὐτοθυσίας, τῶν ἀγῶνων καὶ τῆς νίκης. Ὁ
Γέρος, ὁ σεβαστὸς καὶ ὁ ἀφθαστος. Ὅταν ἦταν στὴ
Ζάκυνθο, ὅσες φορὲς ὁ ποιητὴς Μαρτελάος πήγαινε
στὸ σπίτι του νὰ τὸν ἐπισκεφθῆ, τοῦλεγε ἀντὶ γιὰ ἄλ-
λο χαιρετισμό: «Προσκυνῶ τὴν Ἑλλάδα, φιλῶ τὸ
χέρι τῆς ἐλευθερίας της». Ὁ Ἄνδρουτσος δὲν ἀνεγνώ-
ριζε παρὰ μονάχα τὸν Κολοκοτρώνη. Κι ὁ θρυλικὸς
ἀρχηγὸς τῆς Ρούμελης ὁ Καραϊσκάκης ἔλεγε: «Ἄν
πάη ὁ γέρος, πάει ἡ Ἑλλάς».

Ἡ σημερινὴ νεότης δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾷ τὸ μεγάλο
παράδειγμά του.

4.

Ο ΠΥΡΠΟΛΗΤΗΣ

«ὦ! πῶς ἀπὸ τὰ μάτια μου
ταχέως ἐχάθη ὁ στόλος·
πλέον δὲν ξανοίγω τώρα
παρὰ καπνοὺς καὶ φλόγας
οὐρανομήκεις...

Κανάρη! —καὶ τὰ σπήλαια
τῆς γῆς ἐβόουν: Κανάρη! —
Καὶ τῶν αἰώνων τὰ ὄργανα
ἴσως θέλει ἀντηχήσουν
πάντα: Κανάρη».

A. ΚΑΛΒΟΣ

Α'. Η ΠΥΡΠΟΛΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΑΠΙΤΑΝΑΣ

ΑΝΗΜΕΡΑ τὸ Πάσχα τοῦ 1821 ἕνα σπετσιώτικο θρίκι σαλπάρει στὰ καταγάλανα νερὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ ἀγκυροβολεῖ στὸ λιμάνι τῶν Ψαρῶν. Στὴν πλώρη του κυματίζει περήφανα ἡ σημαία τῆς Ἐπαναστάσεως. Αὐτὸ ἦταν ἀρκετό. Σὲ λίγα λεπτὰ οἱ ἑπτὰ χιλιάδες Ψαριανοὶ θρίσκονται στὸ πόδι. Οἱ καμπάνες χτυποῦν χαρμόсуνα. Οἱ καρδιές ἠλεκτρίζονται. Τὰ μάτια θουρκώνουν. Οἱ ναῦτες πηδοῦν ἔξω ἀπὸ τὰ πλοῖα τους. Μικροὶ καὶ μεγάλοι, γέροντες καὶ γυναῖκες μὲ τὰ παιδιὰ στὴν ἀγκαλιά τους τρέχουν στὴν πλατεία τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Γίνεται δοξολογία καὶ στὸ τέλος θουτίζει τὸ νησί ἀπὸ τὰ «Χριστὸς Ἀνέστη» καὶ «ἡ Ἑλλάς Ἀνέστη». Ἡ σουλτανικὴ σημαία καταξεσχίζεται. Οἱ Τοῦρκοὶ ναῦτες μισοπεθαμένοι ἀπὸ τὸ φόβο τους, διώχνονται ἀπὸ τὸ νησί.

Ἔτσι ἄρχισε ἡ Ἐπανάστασις στὰ Ψαρά.

Ἦστερα ὅμως ἀπὸ μῆνες μιὰ τρομερὴ εἰδησις φθάνει στὸ νησί. Ἡ καταστροφὴ τῆς Χίου. Ἀμέσως ἡ δημογεροντία τῶν Ψαρῶν συγκαλεῖ τὴν τοπικὴ Βουλὴ. Οἱ ἄρχοντες εἶναι πολὺ λυπημένοι. Συζητοῦν πῶς νὰ ἐκδικηθοῦν τοὺς Τοῦρκους, ὅταν αἴφνης παρουσιάζεται ἔμπρὸς τους ἕνας μικρόσωμος νεαρὸς ναύτης μὲ ἀπλοϊκὴ ἐνδυμασία, σεμνὸς, ταπεινός: Ὁ Κανάρης

Ζητάει ἕνα πυρπολικὸ γιὰ νὰ ἐπιτεθῆ ἔναντιὸν τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Ὅλοι ἀποροῦν. Κανεὶς δὲν ἤμπορεῖ νὰ φαντασθῆ ὅτι στὸν ἀπλὸ αὐτὸ ἄνθρωπο κρύβεται μιὰ λιονταρίσια καρδιά... Μιὰ καρδιά ποῦ θά

μεγαλουργήση, τώρα πού αποφασίζεται αυτός κι ο Πιπίνος νά κτυπήσουν τήν ἀρμάδα.

Πρὶν φύγη γιὰ τὴ Χίο, ὁ Κανάρης μὲ τὸν Πιπίνο καὶ τοὺς 42 ναῦτες τοὺς πηγαίνουν στὴν ἐκκλησία τῶν Ψαρῶν. Παρακολουθοῦν τὴ θεία λειτουργία καὶ κοινωνοῦν τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων. Κατόπιν ὅλοι γονατίζουν καὶ ὀρκίζονται νὰ πεθάνουν γιὰ τὴν Πατρίδα, παρὰ νὰ γυρίσουν χωρὶς ἀποτέλεσμα.

«Μιά δύναμι — διηγείται ὁ ἴδιος — μὲ ἄρπαξε ἀπὸ τὴ λιτανεία πρὶν φύγουμε ἀπὸ τὰ Ψαρά γιὰ τὴ Χίο. Μιά δύναμι θεϊκὴ μὲ γιγάντωσε...».

Αὐτὴ ἡ θεία δύναμις ἐμπνέει τὶς μεγάλες ἀποφάσεις, κάνει τὰ χέρια ἀτσάλινα καὶ τὰ μπράτσα γερά, ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο στὴ δόξα καὶ τὸ μεγαλεῖο. Ὅπως ἀκριβῶς συνέβη καὶ στὶς 6-7 Ἰουνίου 1822.

Τὴ σκοτεινὴ ἐκείνη νύχτα οἱ Τοῦρκοι γιόρταζαν τὸ μπαϊράμι τους. Ὁ Τοῦρκος ναύαρχος εἶχε προσκαλέσει ὅλους τοὺς ἀξιωματικούς τῆς ξηρᾶς, τοὺς ἀρχηγούς τῶν φοβερῶν δημίων τῆς Χίου, στὴν ναυαρχίδα του, ὅπου τοὺς προσέφερε πλούσιο δεῖπνο. Μεθυσμένοι ὅλοι. Ἄπὸ μακρὰ λάμπει φωτισμένη ἡ τρομερὴ ναυαρχίδα.

«Ἡ μουσικὴ παίζει διαρκῶς. Τρεῖς χιλιάδες ἀξιωματικοί, στρατιῶτες καὶ ναῦτες χορεύουν, ἀλαλάζουν, τραγουδοῦν ἄγρια ἄσματα. Στὴν πρῶμνη τῆς ναυαρχίδος κρέμονται τὸ κεφάλι καὶ τὰ χέρια τοῦ Ἑλληνοῦ ἀξιωματικοῦ Βαλέστα», γράφει ὁ βιογράφος τοῦ Κανάρη. (57)

Ἄπὸ μακρὰ τὰ πυρπολικά θλέπουν τὸ φωτισμένο ἐχθρικό καράβι. Οἱ 42 Ἑλληνες ναῦτες μὲ τοὺς ἀρχηγούς των πλέουν χαρούμενοι. Ἡ καρδιά τους πυρπολεῖται ἀπὸ ἕνα αἶσθημα ἱερό. «Ἡ τὰν ἦ ἐπὶ τὰς» ἔχουν ὀρκισθῆ καὶ θὰ τὸ ἐκτελέσουν. Κι ὅταν μιὰ σι-

γμὴ δειλιάζουν γιὰτὶ περνοῦν κάτω ἀπὸ τὰ τουρκικὰ κανόνια, ὁ Κανάρης τοὺς ἐμψυχώνει καὶ τοὺς ἐνθαρρύνει μ' αὐτὰ τὰ λόγια:

—Μὲ τὸ στασιὸ σᾶς πῆρα; Ὅσοι φοβᾶστε, πέστε στὴ θάλασσα καὶ μπορεῖ κολυμπῶντας νὰ σωθῆτε. Ἐγὼ ὅμως καὶ μόνος μου θὰ κάψω τὸν Καπετὰν Πασᾶ.

Σὲ λίγο ὁ Πιπίνος περνάει στὸ πλοιάριο τοῦ Κανάρη. Συζητοῦν γιὰ τελευταία φορὰ. Ὁ Πιπίνος θὰ ἐπιτεθῆ ἐναντίον τῆς ὑπονναρχίδος καὶ ὁ Κανάρης ἐναντίον τῆς ναυαρχίδος. Ὅριζον σύνθημα γιὰ νὰ γνωριστοῦν κατόπιν στὸ πέλαγος. Ὅταν πλέον νομίζουν ὅτι ὅλα ἔχουν ἐτοιμασθῆ, ἀποχαιρετιῶνται. «Οἱ δυὸ ἥρωες εἶναι τώρα στὶς θέσεις των, ψυχραῖμοι καὶ ἀποφασιστικοὶ γιὰ τὴ μεγάλη στιγμή τῆς ἱστορικῆς νύχτας».

Ποῖος μπορεῖ νὰ ψυχολογήσῃ τὸν Κανάρη τὴ στιγμή πού πλησιάζει τὴν τουρκικὴ ναυαρχίδα; Ἡ καρδιά του φλογίζεται ἀπὸ τὸ μεγάλο σκοπὸ ποῦχει ἀναλάβει. Σὰν ἀστραπὴ περνᾶνε ἀπὸ τὸ νοῦ του ἡ γυναῖκα του, τ' ἀγαπημένα του παιδιὰ, τὸ φτωχὸ του νησί. Καὶ τώρα αὐτὸς τρέχει, τρέχει στὸ θάνατο... Γιὰ τὴν τιμὴ τῆς Πατρίδος, γιὰ τὴ δόξα τῶν Ψαρῶν...

Οἱ στιγμὲς τοῦ φαίνονται χρόνια. Μεσάνυχτα πιά περασμένα. Σκοτάδι πηχτό, ἀπαίσιο, φοβερό. Τὰ νερὰ τοῦ λιμανιοῦ μαῦρα σὰν πίσσα. Κι οἱ δυὸ ἥρωες σὰν ἄγρια θαλασσοπούλια ὀρμοῦν μ' ὀλάνοιχτα τὰ πανιά ἐναντίον τῶν στόχων τους.

Ἄπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς Καπιτάνας οἱ μισομεθυσμένοι ναῦτες, καθὼς θλέπουν τὸν Κανάρη νὰ πηγαίνει κατ' εὐθείαν ἐπάνω τους, τοῦ φωνάζουν:

—Φοῦντο μπρέ!

—Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου! φωνάζει ὁ ἥρωας. Κάνει τὸ σταυρὸ του κι ἀνάθει τὸ καψοῦλι. Ἀμέσως πηδάει στὴ θάρκα.

Οἱ φλόγες τοῦ πυρπολικοῦ μεταδίδονται στὴν ναυαρχίδα.

—Μπορλότο! Μπορλότο! φωνάζουν τρομαγμένοι οἱ Ὀθωμανοί.

—Γιαγκίν! (φωτιά), κραυγάζουν οἱ ναῦτες ἀπὸ τὸ διπλανὸ τρίκροτο.

Σύγχυσις τρομερὴ ἐπάνω στὴν Καπιτάνα. «Ὅλοι ἐφώναζαν πανικόβλητοι τρέχοντες ἐδῶ καὶ ἐκεῖ καὶ εὐρισκόμενοι κάθε τόσο πρὸ νέων φλογῶν. Τὰ ἄλλα τουρκικὰ πλοῖα δὲν ἐτολμοῦσαν νὰ πλησιάσουν πρὸς βοήθειαν τῶν κινδυνευόντων ἐντὸς τῆς φλεγομένης ναυαρχίδος ἐκ φόβου μήπως μεταδοθῆ ἡ φωτιά καὶ εἰς αὐτά», γράφει ὁ Ἀκαδημαϊκὸς Κόκκινος εἰς τὸ ἔργον του «ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις».

Ὁ ναύαρχος Καρὰ Ἀλλῆς, τὴν στιγμή ἀκριβῶς ποὺ ζητάει νὰ σωθῆ σὲ μιὰ θάρκα, πληγώνεται θανάσιμα στὸ κεφάλι ἀπὸ ἓνα ἀναμμένο κατάρτι. Μὲ δυσκολία κατορθώνουν οἱ πιστοὶ του νὰ τὸν μετακομίσουν στὴν παραλία. «Καὶ ἐκεῖ ἀκριβῶς, ὅπως σημειώνει ὁ Ε. Γρηγορίου, στὸ ἴδιο μέρος ὅπου πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἶχε διατάξει τὴν θανάτωσι τῶν ὁμήρων Ἑλλήνων, πεθαίνει».

Ἄλλ' ἡ φοβερὴ καταστροφὴ ἔγινε πάνω στὸ πλοῖο, ὕστερα ἀπὸ λίγο. Ἡ ναυαρχὴς ἔγινε ἓνα τεράστιο καμίνι ποὺ πετοῦσε φλόγες καὶ καπνοὺς στὸν ἀέρα. Ἡ πυριτιδαποθήκη καὶ τὰ 84 πυροβόλα τῆς ἐκπυροσκοροῦσαν αὐτομάτως κι ἔκαναν δαιμονιώδη θόρυβο. Ἀπὸ τίς τρεῖς περίπου χιλιάδες ποὺ θρискόντουσαν πάνω στὴν ναυαρχίδα, δὲν σώθηκαν παρὰ λίγες δεκάδες.

Ἀπὸ τοὺς ἥρωϊκοὺς μας πυρπολητὰς δὲν ἔπαθε κανεὶς τίποτα. Ἄν καὶ πέρασαν μέσα ἀπὸ τοὺς κινδύνους, ὁ Θεὸς θαυματουργικὰ τοὺς φύλαξε. Γι' αὐτὸ ὅταν πιά συναντήθηκαν ὅλοι μαζῆ γιὰ νὰ γυρίσουν πίσω στὰ Ψαρά, ἀπ' ὀλόκληρο τὸ πλήρωμα μιὰ φωνὴ ἀκούσθηκε:

—Νίκη τοῦ Σταυροῦ!

Κι ἀκόμη νίκη τῆς προσευχῆς ἦταν τὸ θρυλικὸ αὐτὸ κατόρθωμα τοῦ ἀτρόμητου πυρπολητοῦ. Ὅχι μόνο ξεκίνησαν μὲ προσευχή, ἀλλὰ κι ὅσο ἔλειπαν ἀπὸ τὸ νησὶ ὄλος ὁ πληθυσμὸς τῶν Ψαρῶν γονατιστὸς προσευχόταν γιὰ τὴ σωτηρία τους. Καὶ τώρα ἡ ἐπιστροφή τους μὲ προσευχὴ εὐχαριστήριον καταλήγει.

Ἄπλοῖ ταπεινοί, οἱ σαρανταδύο μπουρλοτιέρηδες μὲ τοὺς ἀρχηγούς των, μόλις πατοῦν στὰ δοξασμένα χώματα τοῦ νησιοῦ, κατευθύνονται στὸν Ἅγιο Νικόλαο. Πάνε νὰ ποῦν τὰ νικητήρια στὸν Κύριο τῆς νίκης. Στὸ δυνατὸ προστάτη τῶν πιστῶν Ἑλλήνων.

Μπρὸς πᾶνε οἱ ἱερεῖς μὲ τὰ ἐξαπτέρυγα. Ἀκολουθοῦν οἱ προὔχοντες καὶ στὸ μέσον ἔρχονται οἱ ἥρωες ποὺ τοὺς ἀκολουθεῖ ὁ λαός, ἄνδρες, γυναῖκες, παιδιὰ, ἔξαλλοι ἀπὸ τὴ χαρὰ τους.

Φθάνουν στὴν ἐκκλησίαι καὶ ἐκεῖ οἱ γενναῖοι πυρποληταὶ τῆς τουρκικῆς ἀρμάδας βγάζουν τὰ παπούτσια τους. Ξυπόλητοι μπαίνουν στὸ ναὸ τοῦ Θεοῦ καὶ γονατίζουν μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Κανάρη. Τὰ ἡλιοψημένα πρόσωπά τους ὑγραίνουν δάκρυα εὐγνωμοσύνης στὴν Παναγία, ποὺ τοὺς ἔδωσε τὴ νίκη...

«Μεσάνυχτα ὁ πυρπολητὴς ἐγύρισε καὶ πήδησε ἀπ' τὸ γρήγορο καΐκι, πιστὸς νὰ φέρῃ μὲ τὰ πόδια ὀλόγυμνα

στην ἐκκλησιὰ τὸ τάμα γιὰ τὴ νίκη.
Τὸ χέρι ποῦ ἄτρεμο ἔσπειρε τὸ θάνατο
μὲ τὸ δαυλό — τὸ φοβερὸ τὸ χέρι —
τώρα ταπεινωμένο καὶ τρεμάμενο
στὴν Παναγιὰ ἀνάβει ἐν' ἁγιοκέρι».

Ψάλλει ὁ Γ. ΔΡΟΣΙΝΗΣ

Β'. ΤΟ ΔΑΦΝΙΝΟ ΣΤΕΦΑΝΙ

Η ΠΥΡΠΟΛΗΣΙΣ τῆς Καπιτάνας ἀνεπτέρωσε τὸ ἠθικὸ τῶν Ἑλλήλων, ἐτρομοκράτησε τοὺς Τούρκους καὶ γέμισε ἐνθουσιασμό τοὺς φιλέλληνες τῆς Εὐρώπης. Πολλὲς μάλιστα ξένες ἐφημερίδες χαρακτήρισαν τὴν ἥρωϊκὴ αὐτὴ πράξι τοῦ Κανάρη σὰν ἀληθινὰ κοσμοϊστορικὸ γεγονός.

Τὸ πάθημα ὅμως τοῦ Καπετὰν Ἀλῆ στὸ λιμάνι τῆς Χίου δὲν ἦταν παρὰ μόνον τὸ πρῶτον τρόπον τοῦ θρυλικοῦ πυρπολητῆ. Τὸ ἴδιον ἔτος ἡ ἱστορία ἔγραψε καὶ τὸ δεύτερον κατόρθωμα τοῦ ἀτρομήτου Ψαριανοῦ.

«Ψαριανὰ βρίκια, διηγεῖται ὁ βιογράφος του, ποὺ παρακολουθοῦν ἀδιάκοπα τὶς κινήσεις τῆς τουρκικῆς ἀρμάδας, φέρνουν τὴν εἶδησι στὴ Δημογεροντία τῶν Ψαρῶν ὅτι ὁ ἐχθρικός στόλος ἀγκυροβόλησε στὴν Τένεδο. Καὶ ἡ ἐπίθεσις ἀποφασίζεται νὰ γίνῃ ἀμέσως». Ποιὸς ὅμως θὰ ἀναλάβῃ μιὰ τόσο ριψοκίνδυνη ἐπιχείρησι; Ποιὸς θὰ τολμήσῃ νὰ πλησιάσῃ τὸν τουρκικὸν στόλον ποῦ ὕστερα ἀπὸ τὸ τραγικὸ πάθημα τῆς 6-7 Ἰουνίου, ἔχει θάλει διπλοφρουρὲς μέρα νύχτα; Ποιὸς ἄλλος ἀπὸ τὸν ταπεινὸ ἥρωα τῆς Χίου;

Ἔτσι καὶ ἔγινε. 9 Νοεμβρίου 1822, μόλις ἀρχίζει νὰ νυχτώνη, δυὸ πυρπολικά φεύγουν ἀπὸ τὸ λιμάνι τῶν Ψαρῶν. Γιὰ νὰ ἐξαπατηθοῦν καλύτερα οἱ ἐχθροί, οἱ ναῦτες εἶναι ντυμένοι τούρκικα, ἐνῶ δυὸ θρίκια ἑλληνικά καταδιώκουν τὰ δῆθεν ἐχθρικά πυρπολικά.

Τὸ τέχνασμα πέτυχε θαυμάσια. Τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρωῒ οἱ Τοῦρκοι γελοῦσαν ἀπὸ χαρά, γιατί τὰ δυὸ ἑλληνικά θρίκια δὲν κατώρθωσαν νὰ φθάσουν καὶ νὰ θυθίσουν τὰ δυὸ πλοίαρια ποὺ τὰ νόμιζαν δικά τους.

Κι αὐτὰ μὲ δλάνοιχτα τὰ κάτασπρα πανιά τους ἀρμενίζουν ἀνάμεσα ἀπὸ τὴ φοβερὴ τουρκικὴ ἀρμάδα, ποῦναι ἀγκυροβολημένη στὰ στενὰ τῆς Τενέδου. Οἱ Τοῦρκοι πάνω ἀπὸ τὰ καταστρώματα τοὺς φωνάζουν:

—Ἐλάτε ἀπάνου, μωρέ, μὴ φοβᾶστε!...

«Μὲ διάφορες δικαιολογίες ὁ Κανάρης, διηγεῖται ὁ θιογράφος του, προσπαθεῖ νὰ μὴ κινήσῃ καμμιὰ ὑποψία. Ἡ θάλασσα εἶναι ἀρκετὰ ταραγμένη καὶ φυσάει δυνατὸς ἀέρας. Ὅλη ἡ προσοχὴ τοῦ Κανάρη εἶναι συγκεντρωμένη στὸ πῶς θὰ μπορέσῃ νὰ πλησιάσῃ τὸ μεγαλύτερο τουρκικὸ πλοῖο ποὺ πρέπει νὰ εἶναι ἡ ναυαρχίς. Δὲν τὸ πετυχαίνει ὅμως. Τὸ ρεῦμα τῆς θαλάσσης τὸν φέρνει πρὸς τὴν ἀντιναυαρχίδα. Μὲ ἀστραπιαία ταχύτητα, μέσα σὲ λίγα δευτερόλεπτα, κολλάει τὸ πυρπολικὸ του στὸ ἐχθρικὸ πλοῖο. Ἀμέσως κατεβάζει τὴ βάρκα ἀπὸ τὴν πρύμνη καὶ πηδάει μέσα ὄλο τὸ πλήρωμα. Ὁρθὸς ὁ Κανάρης μὲ τὸ δαυλὸ στὸ χέρι βάζει τὴ φωτιά καὶ πηδᾷ στὴ βάρκα, ἐνῶ φωνάζει, καὶ ἡ φωνὴ του θροντερὴ ἀκούεται σὲ ὀλόκληρη τὴν πανικόθλητη ἀρμάδα.

—Τὰ πλοῖα σας καίονται, ἄπιστοι, τὰ πλοῖα σας καίονται καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ στὴ Χίο.

Ἡ φωτιά μετεδόθη ἀμέσως στὸν τουρκικὸ θαλάσσιο

κολοσσό. Φλόγες τεράστιες τὸ ἔζωσαν ἀπὸ παντοῦ. Μόλις εἶδε τὴν καταστροφὴ τῆς ἀντιναυαρχίδος ὀλόκληρος ὁ τουρκικὸς στόλος κόβει τὶς ἀγκυρες καὶ φεύγει πανικόθλητος γιὰ τὰ Δαρδανέλλια. Πολλὰ ὅμως ἀπὸ τὰ ἐχθρικά πλοῖα ναυαγοῦν καὶ συντρίβονται γύρω ἀπὸ τὴν Τένεδο.

Ὅλο τὸ νησί μὲ ἐπικεφαλῆς τὴ Δημογεροντία, ὑποδέχεται μὲ ἀκράτητο ἐνθουσιασμὸ τὸν ἀτρόμητο θαλασσόλυκο. Στέφανος ἀπὸ δάφνη προσφέρεται στὸν Κανάρη, καὶ ὁ πρόεδρος τῆς Δημογεροντίας τὸν προσφωνεῖ:

—Ἡ εὐγνώμων Πατρις τιμᾷ στὸ πρόσωπό σου τὸ νικητὴ δύο ἐχθρικῶν ναυάρχων.

Σκύβει τὸ κεφάλι ἀπὸ μετριοφροσύνη ὁ ἥρωας. Νομίζει ὅτι δὲν τοῦ ἀξίζουν τόσες τιμές. Τί ἔκανε τάχα; Τί περισσότερο ἀπὸ τὸ καθῆκον του; Ἡ δόξα καὶ ἡ τιμὴ δὲν ἀνήκει σ' αὐτόν. Σὲ κάποιον ἄλλο ἀνήκει... Γι' αὐτὸ παρακαλεῖ τὸ πλῆθος νὰ τὸν ἀφήσῃ νὰ προχωρήσῃ. Βγάζει τὸ δάφνινο στεφάνι ἀπὸ τὸ κεφάλι του. Τὸ κρατεῖ στὰ ροζιασμένα του μαῦρα χέρια καὶ προχωρεῖ. Προχωρεῖ μαζῆ μὲ τοὺς συντρόφους του πρὸς τὴν ἐκκλησία, γιὰ νὰ προσευχηθοῦν καὶ νὰ εὐχαριστήσουν.

Ἡ ἀπλὴ αὐτὴ πομπὴ πάνω στὸ μικρὸ, ἀλλὰ τρισένδοξο νησάκι, μᾶς θυμίζει τὰ παλιὰ, τὰ δοξασμένα χρόνια. Τότε ποῦ οἱ Βυζαντινοὶ Βασιλεῖδες καὶ οἱ χιλιотραγουδημένοι νικηταὶ ἡρωϊκῶν ἀγώνων ἀνέβαιναν ταπεινοὶ προσκυνηταὶ στὴν Ἁγία Σοφία γιὰ νὰ ψάλλουν «τῆ ὑπερμάχῳ Στρατηγῶ τὰ νικητήρια».

Ἔτσι καὶ τώρα ὁ θρυλικὸς μπουρλοτιέρης «καταθέτει στὰ πόδια τῆς εἰκόνας τῆς Θεοτόκου τὸ στεφάνι του καὶ στέκει μὲ τὸ μέτωπο ἐπὶ τῆς γῆς προσκυνῶν

τας, προσευχόμενος και ευχαριστώντας από θάθους καρδίας και ψυχής. Ἐξομολογεῖται κατόπιν, μεταλαμβάνει τῶν ἀχράντων μυστηρίων, και με μιὰ χαρακτηριστική ταπεινώσι και σεμνότητα» ἀποσύρεται στο ἥσυχο σπιτάκι του.

Ἄλλὰ ἄδικα ἐπιθυμεί ν' ἀποφύγη τις τιμές, σημειώνει και ὁ Γάλλος Πρόξενος Πούκεβιλ στην ἱστορία του. Τὸ δεξασμένο ὄνομά του ἀντηχεῖ παντοῦ. Ὁ πλοίαρχος τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου ποῦναι στα Ψαρά τὸν συγχαίρει και ζητεῖ νὰ μάθη τὸ μυστικὸ τῆς ἐπιτυχίας του.

—Ἐνα εἶναι τὸ μυστικὸ μας, ἀπαντᾷ ὁ ἀτρόμητος πυρπολητής. Ἡ ἀγάπη στην πατρίδα μας.

Γ'. ΝΕΑ ΤΡΟΠΑΙΑ

Ο ΣΤΟΛΟΣ τοῦ Μεχμέτ, ἀρκετὲς μέρες μετὰ τὴν καταστροφή στην Τένεδο, κατορθώνει νὰ συγκεντρωθῆ στα Δαρδανέλλια.

Ἄλλ' ὁ Σουλτᾶνος εἶναι ἔξω φρενῶν για τὸ δεύτερο αὐτὸ πάθημα. Ποιὸς εἶναι αὐτὸς ποῦ δὲν λογαριάζει τὴν ἀρμάδα μου; Και τί εἶναι αὐτὰ τὰ Ψαρά μέσ' στην ἀχανῆ αὐτοκρατορία μου; Βρυχιέται σὰν λιοντάρι.

Στὸ συμβούλιο ποῦ ἔγινε στ' ἀνάκτορά του για τὴν ἐπίθεσι ἐναντίον τῶν Ψαρῶν, μιὰ στιγμή ὁ Σουλτᾶνος φώναξε:

—Θέλω νὰ ἰδῶ αὐτὸ τὸ νησί!

Τοῦ ἀπλώνουν ἀμέσως ἓνα χάρτη και τοῦ δείχνουν.

—Πῶς; αὐτὸ δὲ εἶναι μονάχα; Πῆτε λοιπὸν στὸν

ναύαρχο, νὰ τὸ δέση στα καράβια του και νὰ μοῦ τὸ φέρη ἐδῶ μπροστά μου δεμένο!

Ἐν τῷ μεταξύ οἱ γενναῖοι Ψαριανοὶ ἐτοιμάζονται για τὴν ἄμυνα. Προτιμᾶμε νὰ πεθάνουμε, παρὰ νὰ πέσουμε στα χέρια τῶν Τούρκων! ἦταν τὸ σύνθημά τους ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα τῆς μάχης ὡς τὴν στιγμή ποῦ οἱ ὀρδὲς τῶν βαρβάρων πάτησαν τὸ χῶμα τῶν Ψαρῶν. Τὸ αἷμα ἔτρεξε ποτάμι. Κάθε θράχος και ρουμάνι, κάθε δάσος και ἀκρογιάλι ἔγινε τάφος ἡρώων. Και σὲ λίγο:

«Στῶν Ψαρῶν τὴν ὀλόμαυρη ράχη,
περπατῶντας ἢ δόξα μονάχη.
Μελετᾷ τὰ λαμπρὰ παλληκάρια
και τὴν κόμη στεφάνι φορεῖ
γινομένο ἀπὸ λίγα χορτάρια,
ποῦχαν μείνει στην ἔρημη γῆ».

Λίγοι ἀπὸ τοὺς ἀνδρείους Ψαριανοὺς σώθηκαν ἀπ' τὴν ἄγρια σφαγὴ και μέσα σ' αὐτοὺς εἶναι ὁ γενναῖος τῶν γενναίων. «Χωρὶς πατρίδα ὁ Κανάρης, πρόσφυξ, ἔχει πατρίδα του τὰ λίγα ψαριανὰ καράβια ποῦ γλύτωσαν. Ἡ λύπη τὸν πνίγει. Μὰ διατηρεῖ ὅλη τὴν ψυχραιμία του».

Ἐστερα ἀπὸ μεγάλες δυσκολίες και κόπους φέρνει τὴ γυναῖκα του και τὰ παιδιὰ του στο Ναύπλιο. Δὲν ἔχουν τίποτα. Προσπαθεῖ νὰ θρῆ κάποιον σπιτάκι νὰ τοὺς στεγάσῃ για ν' ἀρχίσουν πάλι ἀπ' ἀρχῆς νὰ φτιάχνουν τὸ νοικοκυριό τους.

Γρήγορα ὁμως ὁ Κανάρης τοὺς ἀφήνει και πλέει με τὴν 2α μοῖρα τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου στ' ἀνοιχτὰ τοῦ Αἰγαίου... Ἡ Σάμος, τὸ ἀτρόμητο νησί, κινδυνεύει. Οἱ

Τούρκοι έχουν πάρει απόφασι νά τήν κάψουν ὅπως τή Χίο, τήν Κάσσο καί τὰ θρυλικά Ψαρά. Γι' αὐτό εἴκοσι χιλιάδες ὀθωμανικός στρατός εἶναι συγκεντρωμένος στά μικρασιατικά παράλια καί περιμένει νά ἔλθῃ ἡ ἀρμάδα γιά νά τόν ἀποβιβάσῃ στό ὠραίο νησί.

Ἄλλὰ τὸ σχέδιο τῶν Τούρκων δέν θά πραγματοποιηθῇ ποτέ. Οἱ ἀνδρεῖοι θαλασσομάχοι θά σώσουν τὸ ἄσπλο νησί. Οἱ ἑλληνικοὶ στολίσκοι, ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλο, φθάνουν στό λιμάνι τῆς Σάμου, ἐνῶ συγχρόνως μ' αὐτούς κατέπλευσε κι ὁ τουρκικός στόλος κι ἀγκυροβόλησε μεταξύ Σάμου καί Μικρᾶς Ἀσίας. «Ἐν τῷ στενῷ ἐκείνῳ πορθμῷ, γράφει ὁ ἔθνικός μας ἱστορικός, ἐγένοντο ἀπὸ τῆς 31 Ἰουλίου μέχρι τῆς 5 Αὐγούστου 1824 μεταξύ τῶν δύο ἀντιπάλων στόλων συμπλοκαὶ πεισματώδεις». Τὴν τελευταία ἡμέρα δύο ἑλληνικά πυρπολικά ἐξαπολύονται ἐναντίον τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Τὸ ἕνα τὸ διοικεῖ ὁ Κανάρης, πού μπαίνει μὲ φοβερὴ ὀρμὴ μέσα στό στενό. Καταδιώκει μιὰ μεγάλη φρεγάτα, πού προσπαθεῖ νά φθάσῃ στά ἀπέναντι μικρασιατικά παράλια. Ὁ λεοντόκαρδος Ψαριανὸς πέφτει μὲ ὀρμὴ ἐπάνω τῆς. Χαλάζι οἱ σφαῖρες κυκλώνουν τὸ πυρπολικό. Ὁ Κανάρης δέν τὰ χάνει. Κολλάει τὸ πυρπολικό του στὴ φρεγάτα. Ἄνάθει τὸ φυτίλι, καί τὸ «τρομπόνι» παίρνει φωτιά.

—Τρέμετε, καταστροφεῖς τῶν Ψαρῶν — ἀκούγεται βροντερὴ ἢ φωνὴ τοῦ πυρπολητῆ — ὁ Κανάρης σᾶς ἔκαψε πάλι!

Οἱ Τούρκοι τὰ χάνουν. Πέφτουν στὴ θάλασσα γιά νά σωθοῦν κι ἀφήνουν ἀκυβέρνητη τὴ φρεγάτα πού καίγεται. Ὁ ἀέρας τὴν τραβάει πρὸς τὴν Μικρὰ Ἀσία, ἐνῶ ὁ Τούρκος ναύαρχος Χοσρέφης ἀπελπισμένος διατάζει τὸ στόλο του νά πλεύσῃ στὴν Κῶ.

Ὁ Κανάρης δέν ἡσυχάζει οὔτε στιγμή. Σὲ κάθε ἐπιχείρησι θρίσκεται στὴν πρώτη γραμμῇ. Μαζῆ μὲ τὸν ἄλλο θαλασσομάχο, τὸν Νικόδημο, παίρνει μέρος στις δυὸ μεγάλες ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τοῦ στόλου τοῦ Ἰμπραήμ στό λιμάνι τῆς Ἀλεξανδρείας καί στὴν προσπάθεια τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ τοῦ Μεσολογγίου, πού πολέμουσε χωρὶς τροφές καί πολεμοφόδια. Καί σὲ μιὰ ἀπὸ τίς τελευταῖες ναυμαχίες τοῦ Ἀγῶνος ὁ ἀτρόμητος μπουρλοτιέρης τῶν Ψαρῶν τραυματίζεται γιά δευτέρα φορά.

Ἡ δόξα τοῦ Κανάρη τώρα πιά φθάνει στά μεσοῦρανα. Ἡ Ἑλλάς ὀλόκληρη μιλάει γι' αὐτόν. Παντοῦ προφέρουν τὸ ὄνομά του μὲ σεβασμὸ κι εὐγνωμοσύνη. Ἄλλ' ἢ φήμη του ξεπερνάει τὰ ὄρια τῆς μικρᾶς του πατρίδος. «Ἡ Εὐρώπη μιλάει γιά τὸ μεγάλο γενναῖο, γιά τὸν Ἑλληνα ἥρωα, σημειώνει ὁ βιογράφος του Γρηγορίου. Εὐρωπαϊκὸς καί Ἀμερικανικὸς τύπος γράφουν γιά τὰ κατορθώματά του. Τὸ ὄνομά του γίνεται σύμβολον ἀνδρείας καί πατριωτισμοῦ. Ξένοι περιηγῆται πού ἔρχονται στὴν Ἑλλάδα ζητοῦν νά τὸν ἴδουν καί νά τὸν γνωρίσουν».

Τ' ἀνδραγαθήματά του γίνονται θρύλος καί τραγούδι. Ὁ Σολωμός, ὁ Κάλθος, ὁ Βαλαωρίτης, ὁ Παράσχος, συνθέτουν παιᾶνες δόξης γιά τὸν ταπεινὸ πυρπολητῆ. Ὁ Γερμανὸς ποιητῆς Γουλιέλμος Μύλλερ στό ποίημά του «οἱ διακόσιοι καί ὁ ἕνας» περιγράφει τὰ ἡρωϊκά κατορθώματα τοῦ Ψαριανοῦ μπουρλοτιέρη. «Δόξα στό νικητῆ...» τραγουδάει καί ὁ Βίκτωρ Οὐγκὼ στό ποίημά του «Κανάρης».

Δ'. ΠΡΟΣΦΕΡΕΙ ΤΟ ΣΤΕΜΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ τελείωσε. Ὁ Καποδίστριας κατεβαίνει στήν Ἑλλάδα. Ὁ Γέρος τοῦ Μωρηᾶ κι ὁ ἥρωας τῶν Ψαρῶν γίνονται οἱ πιό πιστοὶ συνεργάτες του. Τὸν βοηθοῦν στὸ μεγάλο του ἔργο, στή δημιουργία τοῦ καινούργιου κράτους.

Στὰ 1844 ὁ Κανάρης ἐκλέγεται βουλευτὴς τῆς πρώτης Ἑλληνικῆς Βουλῆς καὶ σὲ τέσσερα χρόνια καλεῖται ἀπὸ τὸν Ὅθωνα νὰ σχηματίσῃ κυβέρνησι. Σὲ λίγα χρόνια γίνεται πάλι πρωθυπουργός, ἀλλὰ μένει μόνο ἓνα χρόνο στήν ἐξουσία. Ὅταν παρητήθη, ἀποτραβιέται στὸ ἤσυχο σπιτάκι του στήν Κυψέλη. Ἐκεῖ τὸν ἐπισκέπτεται καὶ ὁ διάσημος Γάλλος λογοτέχνης Γουσταῦος Φλωμπέρ. Ἄλλὰ καλύτερα ἄς τὸν ἀφήσουμε νὰ μᾶς πῆ μόνος του τίς ἐντυπώσεις του.

«Τετάρτη, 22 Ἰανουαρίου 1851, ἐπίσκεψι στοῦ Κανάρη. Σπίτι μικρό, κίτρινο, μὲ γύψινες κορνίζες γύρω ἀπὸ τὰ παράθυρα, ἐσωτερικὸ πεντακάθαρο. Μᾶς δέχτηκε ἡ κυρία Κανάρη. Φοροῦσε κοστοῦμι ψαριανό, μὲ μιὰ τραχηλιά μὲ χρυσᾶ σειρήτια στὸ στήθος. Εἶναι μιὰ γεμάτη κοντὴ γυναικούλα, ἀνοιχτόκαρδη κι ἀξιαγάπητη. Σὲ λίγο ὁ κ. Κανάρης μπαίνει κι ἀνταλλάσσει μαζίη μας χειραψία. Εἶναι ἓνας μικρόσωμος ἄνδρας μᾶλλον παχύς, μὲ γκριζα καὶ ἄσπρα μαλλιά, μύτη πλακουτῆ καὶ στήν ἄκρη λοξή. Πρόσωπο τετράγωνο. Ὑφος τραχὺ καὶ γλυκό. Δὲν ἔχει ἰδέα ἀπ' ὅσα ἔχουν γραφτῆ γι' αὐτὸν στήν Εὐρώπη. Τί κατάθλιψι γιὰ τὸν Οὐγκῶ, ἂν τὸ ἤξερε, αὐτὸς ποῦ τὸν εἶχε ὕμνήσει τόσο

καὶ τόσο ὠραία. Ὁ Κανάρης ξέρει νὰ λήη μονάχα τοῦτο: «Εἶναι κάποια βιβλία ποῦ μιλάνε γιὰ μένα στή Γαλλία». Τοῦ ὑποσχέθηκα νὰ τοῦ στείλω τὰ ποιήματα τοῦ Οὐγκῶ ποῦ τὸν ἀφοροῦν. Ὡστόσο ὁ Κανάρης εἶναι ἓνας ἄνθρωπος ποῦ κέρδησε τὴν ἀθανασία».

Τὸ 1859 ἦρθε στήν Ἑλλάδα ἡ Σουηδὸς περιηγήτρια Φρειδερίκη Μπρέμερ. Ὅταν ἔφθασε στήν Ἀθήνα, τὸ πρῶτο ποῦ ἐθεώρησε καθῆκον της ἦταν νὰ ἐπισκεφθῆ τὸν Κωνσταντῖνο Κανάρη, ποῦ ζοῦσε στὸ φτωχικὸ του σπιτάκι, στήν Κυψέλη. Ἡ ζωηρὴ ἐντύπωσης ἀπὸ τὸν πυρπολητῆ, ποῦ ἐδόξασε στὸν ἕξω κόσμον τὴν Ἑλλάδα, ὅσον ἴσως ἐδόξασε αὐτὴ μόνο τὸ Μεσολόγγι, δὲν ἐπεσκίασε τὴν ἐπίσης ζωηρὴ ἐντύπωσί της ἀπὸ τὴν ἀξία σύζυγο τοῦ Κανάρη. Καὶ νὰ τί μᾶς λήη γι' αὐτὴν: «Ἡ κυρία Κανάρη ἐστέκετο σιωπηλὴ καὶ ἤκουε τὴν διήγησιν τοῦ συζύγου της μὲ συμπάθειαν καὶ ἐνδιαφέρον. Ἐπροχώρησα πρὸς αὐτὴν καὶ τὴν ἐρώτησα μὲ τὸν διερμηνέα μου ποῖα ἦσαν τὰ συναισθήματά της ὅταν ὁ Κανάρης ἔφευγε ἀπὸ τὸ σπιτί γιὰ νὰ ἐπιχειρήσῃ κάποιον ἀπὸ τοὺς ἐπικινδύνους τοῦ ἄθλους. Μοῦ ἀπήντησε ὅτι θὰ ἤθελε νὰ μὴ ἦτο μόνη στὸ σπιτί, ἀλλὰ μαζίη του εἰς τὸ πυρπολικόν: Μόνον ἢ σκέψις τῆς πατρίδος μὲ συγκρατοῦσε — προσέθεσε».

Καὶ ἐξακολουθεῖ: «Ἐκείνην τὴν νύχτα, ποῦ ὁ Κανάρης ἐτίναξεν εἰς τὸν ἀέρα τὴν ναυαρχίδα τοῦ Καπετάν Πασᾶ, ἐγέννησε μὲ μεγάλους πόνους, τὸ πρῶτο της παιδί. Καὶ ὅταν ἤκουσε ὅτι ὁ λαὸς ἐπευφημοῦσε καὶ μὲ ἀναμμένους λαμπάδας συνῶδευε τὸν πυρπολητὴν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν Ψαρῶν, μὲ δυσκολίαν αἰ γυναικες, ποῦ ἐπαράστεκαν εἰς τὸν τοκετόν της κατάρθωσαν νὰ τὴν ἐμποδίσουν νὰ τρέξῃ καὶ ἐκείνη

κοντά του. Καί συνεπλήρωσε: "Όταν έπειτα ήλθε ὁ Κωνσταντῆς εἰς τὸ σπίτι καὶ ἐκατάλαβα ἀπὸ τὰ καψίματα εἰς τὸ δέρμα καὶ τὰ φρύδια τὸν κίνδυνο πού διέφυγε, τότε δὲν ἠμπόρεσα νὰ κρατηθῶ — μου ἔτρεχαν ποτάμι τὰ δάκρυα καὶ τόση ἦτο ἡ συγκίνησις μου, ὥστε μόλις καὶ μετὰ θίας ἠμπόρεσα νὰ αἰσθανθῶ καὶ ἐγὼ τὴν χαρὰν τοῦ ἀνδρός μου πού ἔπαιρνε εἰς τὰ χέρια τὸ πρῶτο παιδί μας».

"Υστερα ἀπὸ λίγα χρόνια ὁ "Όθων φεύγει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ ἴδιο ἔτος (1862) ὁ Κανάρης ἐκλέγεται μέλος τῆς ἐπιτροπῆς πού θὰ προσφέρῃ τὸ στέμμα τῆς Ἑλλάδος στὸν Γεώργιο τὸν Α΄. «Τὸ ἀτρόμητο καὶ δοξασμένο χέρι, πού εἶχε τρομοκρατήσῃ μιὰ ἀπέραντη καὶ ἰσχυρὰ Αὐτοκρατορία, φωτίζοντας μὲ τὶς καπιτάνες πού πυρπολοῦσε τὸ δρόμο τῆς ἐθνικῆς ἀφυπνίσεως», τὸ χέρι αὐτὸ θὰ στέψη σὲ λίγο τὸ νέο Βασιληᾶ.

Μαζῆ μὲ τὸν Θρασύβουλο Ζαΐμη καὶ τὸν Δημήτριο Γρίθα ξεκινοῦν γιὰ τὴν Κοπεγχάγη καὶ στὶς 28 Μαΐου 1863 γίνεται ἡ τελετὴ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Στέμματος στὰ Βασιλικά ἀνάκτορα τῆς Δανίας.

Τὸ βασιλικὸ ἀμάξι φθάνει μπρὸς τὸ παλάτι. Ὁ ἀσπρομάλλης Ψαριανὸς κατεβαίνει σιγά-σιγά. Εἶναι συγκινημένος. Προχωρεῖ, ἐνῶ ἡ φρουρὰ παρουσιάζει ὄπλα. Στὴ Μεγάλῃ Αἴθουσα τοῦ Θρόνου, κάθεται ὁ Βασιληᾶς τῆς Δανίας Φρειδερίκος Ζ΄. Δίπλα του στέκεται ὁ νεαρὸς ἀνηψιὸς του, ὁ πρίγκηψ Γεώργιος, μὲ τὸν πατέρα του. Δεξιὰ κι ἀριστερὰ ἔχουν λάθει θέσεις οἱ αὐλικοὶ καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν μεγάλων δυνάμεων.

Νεκρικὴ σιγὴ ἀπλώνεται στὴν πολύφωτη ἀστραφτερὴ αἴθουσα, πού τὴν διακόπτει ἡ θαρεῖα φωνὴ τοῦ

θρυλικοῦ ἥρωα τῆς Ἑλλάδος. Μὲ θαθεῖα συγκίνησι προσφωνεῖ τὸ νέο Βασιληᾶ. Ὑπενθυμίζει τοὺς ἀγῶνας καὶ τὶς θυσίες τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐκφράζει τὸν μεγάλο της πόθο ν' ἀποκτήσῃ Βασιληᾶ. Στὸ τέλος καταλήγει ὡς ἐξῆς:

«Τὸ ἐπ' ἐμοί, Μεγαλειότατε, ἔζησα ἀρκετά, ὥστε νὰ δύναμαι νὰ ἐπαναλάβω, μετὰ τὴν ἡμέραν ταύτην τοὺς λόγους τοῦ Συμεῶνος: «Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα!»

Ὁ Βασιλεὺς τῆς Δανίας ἀπαντᾷ πρῶτος καὶ κατόπιν ὁ Γεώργιος. Ὅταν τέλειωσαν, ὁ κατάλευκος γέρον προχωρεῖ καὶ προσφέρει τὸ στέμμα τῆς μικρῆς, ἀλλ' ἥρωικῆς Ἑλλάδος, στὸν προπάππο τοῦ σημερινοῦ μας Βασιληᾶ.

Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐμπνέει στὸν Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη τὸ ποίημά του «ὁ πυρπολητής»:

«Τῆ νύχτα πού παράδερνες
μ' ἓνα δαυλὶ στὸ χέρι,
κι ἐπιθοβόλεις κεραυνοὺς
ὅταν πτωχός, ἀγνώριστος, μικρὸς
χωρὶς πατρίδα,
τὴν ματωμένη ἐπλεύρωνες,
Κανάρη ναυαρχίδα...».

μποροῦσες νὰ φαντασθῆς, (τὸν ρωτᾷ ὁ ποιητής),

«... Ὅτι θὰ γίνῃς ζωντανὴ
τοῦ Γένους σου σημαία,
ὅτι θὰ πᾶς μακρὰ-μακρὰ
νὰ φέρῃς Βασιλέα,
καὶ χίλια δαφνοστέφανα

ὁ κόσμος θὲ νὰ βάλῃ,
Κανάρη, στ' ἀπροσκύνητο
καθάριο σου κεφάλι;...».

Τὸ θράδυ τῆς ἴδιας ἡμέρας στὴν Κοπεγχάγη ἀρ-
χίζουν οἱ γιορτὲς πρὸς τιμὴν τοῦ νέου Βασιληᾶ. Ἡ
πρωτεύουσα τῆς Δανίας πλέει μέσ' στὴ γαλανόλευκη
ἀδελφωμένη μὲ τὴ Δανικὴ σημαία. Ὁ Κανάρης γίνεται
θρῶλος. Ὁ Βασιλεὺς τὸν τιμᾶ μὲ τὸν Μεγαλόσταυρο
τοῦ Τάγματος τοῦ Δενεβούργου. Παντοῦ ὅπου πάει
γίνεται ἀντικείμενο θερμῶν ἐκδηλώσεων καὶ ἀγάπης.
Φωτογραφίες, ἄρθρα, σχόλια δημοσιεύονται κάθε μέρα
σ' ὅλες τὶς ἑφημερίδες τῆς Κοπεγχάγης.

Τὸν ἐπόμενο Ὀκτώβριο ὁ νεαρὸς βασιλεὺς ἐρχόταν
στὴν Ἑλλάδα. Ἡ ὑποδοχὴ ἦταν ἐξαιρετικὴ. Ἄλλ'
ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν Ἑλλήνων ἦταν διπλός, γιατί ὁ
νέος βασιληᾶς ἔφερνε μαζῆ του σὰν δῶρο καὶ τὰ μυ-
ροβόλα νησιά τοῦ Ἴονίου, ποῦ ἡ Ἀγγλία τότε παρεχώ-
ρησε στὴ χώρα μας. Ἡ μάνα Ἑλλάδα ἀγκάλιαζε τὰ
Ἑπτάνησά της.

Ε'. ΣΤΗ ΔΥΣΙ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

ΕΝΑ ΒΡΑΔΥ στὶς ἀρχές τοῦ 1864 ἡ Ἐθνικὴ
Συνέλευσις ἔχει ἐπίσημη συνεδρίασι. Κάποιο μεγάλο
γεγονὸς ἀναμένεται. Οἱ πρῶτοι πληρεξούσιοι τῶν Ἑ-
πτανήσων ἔρχονται νὰ λάβουν μέρος στὴ συνεδρίασι.
Ὁ Κανάρης τοὺς ὑποδέχεται ὄρθιος μαζῆ μὲ τοὺς ἄλ-
λους συνέδρους. Ἀπὸ τὴ συγκίνησί του κλαίει σὰν

μικρὸ παιδί. Ὁ νοῦς του φτερουγίζει στὰ παληά, στὰ
σκληρὰ τὰ χρόνια τοῦ πολέμου, καθὼς τὸ ροζιασμέ-
νο του χέρι σφίγγει τὰ χέρια τῶν ἀδελφῶν του.

Ἡ ἡμέρα ἐκείνη ἦταν ἀπὸ τὶς πιὸ συγκινητικὲς ἡ-
μέρες τῆς ζωῆς του...

Τὸ 1865 γίνεται πάλι Πρωθυπουργὸς καὶ ρίχνεται
στὴ δουλειὰ μὲ νεανικὸ παλμό. Τότε ἀκριβῶς ἔσωσε
ἀπὸ τὴν κατεδάφισι ἓνα ἀπὸ τὰ ἀριστουργήματα τῆς
βυζαντινῆς μας τέχνης, τὸ ναὸ τῆς Καπνικαρέας. Ὁ
ἐνδοξὸς θαλασσομάχος τοῦ ἀγῶνος, ἐχαρακτήρισε
σὰν ἔγκλημα τὸ γκρέμισμα μιᾶς ἐκκλησιᾶς. Ὅταν
τοῦ εἶπαν ὅτι ἡ περασμένη Κυβέρνησις εἶχε ἀποφασί-
σει νὰ κατεδαφίσῃ τὴν Καπνικαρέα, γιὰ νὰ διευκολυν-
θῇ ἡ συγκοινωνία, ὁ γέρο-θαλασσόλυκος τοὺς κύττα-
ξε αὐστηρά. Σὲ λίγο γύρισε στὸν ὑπουργὸ τῶν Ἐσω-
τερικῶν καὶ τοῦ εἶπε σὲ ὕφος ἀποφασιστικὸ:

—Ἐμεῖς δὲν θὰ γκρεμίσουμε, ἀλλὰ θὰ κτίσουμε
ἐκκλησιές!

Καὶ τὸ ἔκανε. Οἱ ἑφημερίδες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης
γράφουν ὅτι ἐξώδεψε ὅ,τι εἶχε καὶ δὲν εἶχε ὁ θρυλι-
κὸς πυρπολητὴς τοῦ 21 γιὰ νὰ κτίσῃ τὸ ἐκκλησάκι τῶν
Ἁγίων Ἀποστόλων, στὸ κτῆμα του, στὴν Κυψέλη.
Ἐκεῖ προσευχόταν μὲ κατάνυξι κάθε μέρα καὶ τὶς
Κυριακὲς παρακολουθοῦσε τὴ θεία λειτουργία καὶ
κοινωνοῦσε τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων.

Ὁ Κανάρης δὲν ἔμεινε τότε γιὰ πολὺ καιρὸ πρω-
θυπουργός. Σὲ λίγο ἀποσύρεται στὸ σπιτάκι του.
Ἐκεῖ ὁ γέρος μὲ τὴν κάτασπρη γενειάδα περνάει τὰ
τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του ἀνάμεσα στὰ ἐγγόνια
του καὶ τοὺς φίλους του.

«Προσκύνημα πραγματικὸ γίνεται τὸ σπίτι του
στὴν Κυψέλη. Οἱ ξένοι ποῦ ἐπισκέπτονται τὴν Ἀθήνα

ζητούν πάντοτε νά τόν ἰδοῦν καί νά τόν γνωρίσουν. Γιά τὸ λαὸ εἶναι κάτι πάρα πάνω ἀπὸ Ἐθνάρχης. Μὲ καλωσύνη ἀρχαίου ναύτη τοὺς δέχεται ὄλους. Προσφιλὲς τοῦ θέμα συζητήσεως τοῦ εἶναι ὁ Γέρος τοῦ Μωρηᾶ. Δὲν ξεχνάει ποτὲ τὸν παλιὸ τοῦ σύντροφο. Ἐκεῖνος ἀπὸ καιρὸ ἔφυγε ἀπὸ τὸν κόσμον αὐτὸ καὶ τώρα ὁ μπουρλοτιέρης διηγεῖται μὲ θαυμασμὸ τὰ ἀνέκδοτά του».

Ἄλλ' ὅς ἀφήσουμε καλύτερα νά μᾶς ποῦν τίς ἐντυπώσεις τοὺς ὁ ποιητὴς Βαλαωρίτης, πού πήγαινε τακτικὰ στὸ σπίτι του καὶ ὁ μεγάλος διηγηματογράφος Ἄλ. Μωραϊτίδης.

«Ὅταν μοῦ ἐδιηγῆθη μιὰ μέρα, γράφει ὁ Βαλαωρίτης, τὸ θρυλικὸ τοῦ κατόρθωμα εἰς τὸ λιμάνι τῆς Χίου, μοῦ πρόσθεσε: «Οἱ Τοῦρκοι ἦσαν τόσοι ὥστε ἐάν ἔπυον ἐπάνω μας θὰ μᾶς ἔπνιγαν ἀναμφιβόλως. Ἄλλ' ὁ μεγαλοδύναμος Θεὸς δὲν τὸ ἐπέτρεψε καὶ μᾶς ἔσωσε».

Ἐραιότατες ἐντυπώσεις ἄφησε διὰ τὸν Ναύαρχον καὶ ὁ Ἄλ. Μωραϊτίδης: «Πιστὸς εἰς τὴν Πατρίδα, γράφει. Πιστὸς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Πατρίδος. Τὸ εὐγενὲς καὶ γνησίως Ἑλληνικὸν κέλευσμα: «Μάχου ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος», ἐφήρμοσεν ἀπερεγκλίτως ὁ γηραιὸς Ναύαρχος. Καὶ πρῶτον μὲν τὸν τουρκοφόνον δαυλὸν τοῦ ὠδήγησε τὸν ἑλληνικὸν στόλον εἰς τὰς ἀθανάτους νίκας του. Ἐπειτα δὲ ἀφοῦ ἡ εἰρήνη ἐστεφάνωσε θριαμβευτικῶς τοὺς ἐπικούς ἐκείνους ἀγῶνας τοῦ γένους, κατεβίβασε τὸν δαυλὸν ὁ Ναύαρχος καὶ ἤναψε τότε τὴν λαμπάδα τοῦ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας, γενόμενος παράδειγμα ἀξιομίμητον εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ὅπου τὸν ἔβλεπε τακτικὰ ἐκκλησιαζόμενον εἰς τὸν ναῖσκον του καὶ τηροῦντα

ἀπαρσβάτως ὄλα τὰ θρησκευτικὰ ἔθιμα καὶ τὰς διατάξεις τῶν Πατέρων, ἦτοι ἀγωνιζόμενον τώρα τὸν ἥρεμον καὶ εὐάρεστον ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας.

»Διηγοῦνται ὅτι ὁ Ναύαρχος, πιστὸς τηρητὴς τῶν νηστειῶν τῆς Ἐκκλησίας, μίαν Τεσσαρακοστὴν ἠσθῆνησεν. Ὁ δὲ ἰατρὸς διέταξε νά καταλύσῃ χάριν τῆς υἰείας του, ζωμὸν ἢ γάλα.

—Ἀδύνατον! Ἡρνήθη ὁ Ναύαρχος.

—Μὰ εἶναι ἀνάγκη! Ὀλίγον ζωμὸν. Ἐπέμενε ὁ ἰατρὸς Ὀρφανίδης.

—Ἄλλο τίποτε φαγητὸν ξεύρετε; Ἡρώτησεν ἐπιμένων ὁ Ναύαρχος.

Τότε ὁ Ὀρφανίδης ἐνεθυμήθη τὸ κακάον καὶ συγκατέθη νά πῆ ἀπὸ αὐτὸ ὁ Ναύαρχος.

—Τώρα μάλιστα ὑπέλαβεν ὁ Ναύαρχος. Τώρα σὰς ἀκούω. Καὶ κατέλυσε τὴν νηστείαν πίνων κακάο.

»Εἰς τὰς ἱεροτελεστίας ἐπροτιμοῦσε πάντοτε τὸν μακαρίτην παπᾶ-Χαρίλαον, ἕνα πολὺ σεβάσιμον ἐφημέριον τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ὅστις μετὰ δικαίας ὑπερηφανείας μοῦ τὸ ἔλεγε:

—Μὲ προτιμοῦσε πάντοτε ὁ Ναύαρχος, διότι ἔλεγον καθαρά τὰς εὐχὰς καὶ τὸ Εὐαγγέλιον πολὺ καθαρά χωρὶς τερετισμούς.

»Εἰς τοῦτον λοιπὸν τὸν καλὸν ἐφημέριον διηγεῖτο ὁ Ναύαρχος, ὅτι πρὸ πάσης ναυτικῆς του πράξεως, κατὰ τὸν μακρὸν ἀγῶνα τῆς Ἐπαναστάσεως, πρὸ πάσης ναυμαχίας συνήθιζε νά διατάσῃ γενικὸν ἐξιλασμὸν εἰς τὸ πλήρωμά του.

»Τὴν παραμονὴν τῆς ναυμαχίας ἐξομολογοῦμενοι ὄλοι οἱ ναῦται τοῦ μετελάμβανον τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων, ἠγουμένου τοῦ ἐνδόξου Πυρπολητοῦ, ὅστις τότε μὲ ἀκατάβλητον θάρρος προέβαινε κατὰ τοῦ ἐ-

χθρικοῦ στόλου, θέβαιος περι τῆς ἐπιτυχίας. Καὶ δὲν ἀπετύγγανεν.

»Ἐτίμα δὲ ὑπερβαλλόντως τὸ ἱερατεῖον ὁ Ναύαρχος. Μετὰ τὴν θεῖαν λειτουργίαν, δὲν ἐξήρχετο τοῦ ναοῦ, πρὶν συμπληρώσῃ τὰς τελευταίας του εὐχὰς ὁ ἱερεὺς, ἀλλ' ἐπερίμενεν ἐν τῷ στασιδίῳ του ἕως οὗ ἀποδυθῆ ὁ ἱερεὺς τὰ ἱερά ἄμφια· καὶ τότε ἡγουμένου τοῦ λειτουργοῦ τοῦ Ὑψίστου ἠκολούθει ὁ Ναύαρχος, καὶ ἀνήρχοντο εἰς τὴν δροσερὰν ἔπαυλιν, νὰ λάβουν τὸν συνήθη καφέ μετὰ γλυκοῦ, εἰς ψυχαγωγίαν ἀπὸ τοῦ κόπου τῆς προσευχῆς.

»Μίαν δὲ Κυριακὴν ἢ ὑπηρέτρια ἀφηρημένη παρουσίασε τὸν δίσκον πρῶτον εἰς τὸν Ναύαρχον, εἰς τὸν κύριόν της, οὕτω κρίνασα. Ἄλλ' ὁ εὐγενέστατος ναύαρχος σταματήσας αὐτὴν λέγει μετὰ γλυκείας πραότητος:

Καὶ μένη! Πόσον ἔσφαλες! Εἰς τὸν Λειτουργὸν τοῦ Ὑψίστου πρῶτα νὰ πᾶς. Εἰς τὸν Λειτουργόν... Καὶ ἔδειξε τὸν παπαῶ-Χαρίλαον μετὰ τὴν δεξιάν του.

»Ὁ ναῖσκος τοῦ Πυρπολητοῦ κοσμήματα ἐλάχιστα φέρει πλέον. Ἄλλὰ τὰ ἐλάχιστα ἐκεῖνα κοσμήματα, ἀναπαριστάνουν εἰς τὴν φαντασίαν μου, ὁσάκις μεταβαίνω ἐκεῖ, ὅλους τοὺς ἀθανάτους ἄθλους τοῦ Ναυάρχου καὶ τὰ ναυτικά του κατορθώματα μετὰ τὴν παγκόσμιον φήμην εὐκλεῶς στεφανωμένα. Ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ ναῖσκου, ἀντὶ πάσης ἄλλης τοιχογραφίας δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ εἶναι ζωγραφισμένα μέσῳ θυρεῶν καὶ σημαῖων, ὡς ἐν ἀρχαϊκῇ ζωοφόρῳ περιθεοῦση ἄνω τοὺς τοίχους, οἱ ἄθλοι καὶ οἱ ἀγῶνες τοῦ ἐνδόξου πυρπολητοῦ μετὰ τὴν χρονολογίαν του ἕκαστος. Ταῦτα θεωρῶν μετ' εὐλαθείας ὁ ἐκκλησιαζόμενος καταλαμβάνεται ἀπὸ μίαν ἱεράν κατάνυξιν ὅπου βρέχονται αἱ παρειαί

του μετὰ δάκρυα. Δίπλα εἰς τὸ Δεσποτικὸν ὑπάρχει τὸ στασιδίον τοῦ Ναυάρχου, φέρων ἄνω ἐπὶ τοῦ τοίχου τὴν ἐπιγραφὴν — «Στασιδίον, Ναυάρχου Κωνσταντίνου Κανάρη 1794-1877», ἥτοι τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως καὶ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

»Ἐξερχόμενος μίαν ἡμέραν τελευταῖος ἀπὸ τὸν ἱστορικὸν ναῖσκον μετὰ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας, δὲν ἠσθάνθη καμμίαν λύπην διότι δὲν εὗρον νὰ κόψω εἰς τὸ γυμνὸν ἐκεῖνο οἰκόπεδον κανέν ἀνθύλιον· τόσῃ εὐωδίαν μοῦ ἐφάνη ὅτι ἀπέπνεεν ἢ ἐν τῷ ἱερῷ ἐκεῖνῳ χώρῳ περικεκλεισμένη Ἑθνικὴ δόξα.

»Ἐθάρρουν δὲ ὅτι διέβαινον ἀπὸ δάση πυκνὰ δαφνῶνων διὰ μέσου θυρεῶν καὶ σημαῖων καὶ τροπαίων ἐν γένει, τροπαίων ὅπου εὐχομαι νὰ ξαναῖδη ἢ γενεά μας, διὰ νὰ πιστεύσῃ, ἐνῶ τὰ πτηνὰ τὰ ἀόρατα ἔξωλλον ἀρμονικῶς τὸν πρωῖνὸν ὕμνον των, ὅστις μέσα εἰς τὴν ψυχὴν μου ἀντήχει ὡς τὸ αἰώνιον κέλευσμα τοῦ Γένους:

«Μάχου ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος».

Ἡ πίστις του ἦταν φλογερή. Ἡ θέλησίς του ἀτσάλενια.

Ποῦ χρωστᾶτε τὰ τόσα κατορθώματά σας, κύριε Κανάρη; τὸν ρώτησε μιὰ μέρα ὁ Βασιλεῖς.

—Στὴν ἀπόφασιν Μεγαλειότητε, ἀπάντησε ὁ ἀτρόμητος πυρπολητής.

Τὸ περιστατικὸ αὐτὸ ἀργότερα ὁ Κανάρης τὸ διηγήθηκε σ' ἓνα φίλο του κι αὐτὸς πρόσθεσε:

—Καὶ στοῦ Θεοῦ τὸ θέλημα, Ναύαρχε.

—Ναί, παιδί μου, εἶπε ὁ Κανάρης, εἶν' ἀληθινὸ αὐτὸ ἀλλὰ δὲν τὸ εἶπα. Ἀπὸ μικρὸς ἤμουν θεοφοβούμενος καὶ σ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἀκουμποῦσα πάντα τὴν ἀπόφασί μου.

Ἡ ζωὴ κυλοῦσε ἥσυχα στὸ φτωχικὸ σπιτάκι τῆς Κυψέλης... Ἄλλ' ὁ Θεὸς θέλει ὁ Κανάρης νὰ πεθάνῃ στὴν ὑπηρεσία τῆς πατρίδος του. Καὶ νά. Τὸ 1877 κηρύσσεται ὁ Ρωσοτουρκικὸς πόλεμος. Ὅλοι τότε νοιώθουν τὴν ἀνάγκη μιᾶς δυνατῆς κυβερνήσεως. Ἔτσι ὁ Κανάρης, ὅπως γράφει καὶ ὁ Ἐθνικὸς μας ἱστορικός, σχηματίζει τὴν πρώτη οἰκουμενικὴ κυβέρνησι τῆς Ἑλλάδος. Πνοὴ ἀναδημιουργίας καὶ προόδου ἄρχισε νὰ πνέῃ παντοῦ, ἰδιαιτέρως στὸ ναυτικόν. Τὸ μεγάλο ὄνειρό του εἶναι ν' ἀποκτήσῃ ἡ Ἑλλάς ἰσχυρὸ πολεμικὸ στόλο.

Ἄλλὰ δὲν ἐπρόλαθε νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ μεγάλο του αὐτὸ πόθο. Ὁ θάνατος, κτυπάει τὴν πόρτα τοῦ γενναίου Ψαριανοῦ. Ὁ ἔνδοξος ναύαρχος, εἰρηνικός, παραδίνει τὸ πνεῦμα του στὸν Κύριο τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς στίς 2 Σεπτεμβρίου 1877.

Τὸ θλιβερὸ ἄγγελμα τοῦ θανάτου του διαδίδεται παντοῦ. Κι ἓνας θρῆνος βουβὸς φθάνει ἀπ' τὰ πέρατα τῆς ματοβαμμένης ἑλληνικῆς γῆς. Ἡ Ἑλλάς κλαίει τὸν Ἐθνάρχη τῆς.

... Τὸν τρισένδοξο πυρπολητὴ ποὺ ἀφῆκε στὸ Ἔθνος μιὰ θαρεῖα κληρονομιά καὶ στὴ σημερινὴ ἑλληνικὴ νεότητα μιὰ μεγάλη ὑποθήκη: Ὅλα τὰ κατορθώνει κανεῖς, ἔλεγε, μὲ τὴν πίστι στὸ Θεὸ καὶ τὴν ἀγάπη στὴν Πατρίδα. «Καὶ αὐτὴ τὴν ἀγάπη του τὴν ἔκανε δαυλὸ καὶ φώτισε μὲ τοὺς ἀφάνταστους ἡρωϊσμούς του, μέσα στὰ πέλαγα, τὸν ἀγῶνα τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος ἐναντίον τῆς σκλαβιάς».

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελίς
1. Ο ΕΘΝΕΓΕΡΤΗΣ ΤΟΥ ΜΩΡΗΑ	5
α'. Στὴ Δημητσάνα	7
β'. Ἀπὸ τὸ Ἄργος στὴ Σμύρνη	14
γ'. Στὸ πλευρὸ τοῦ Πατριάρχου	16
δ'. Ἡ θύελλα πλησιάζει	18
ε'. Μὲ τὸ λάβαρο στὸ χέρι	22
στ'. Οἱ τελευταῖοι ἀγῶνες	27
2. Ο ΕΘΝΟΜΑΡΤΥΣ	31
α'. Ἀπὸ τὴν καλύβα στὸ θρόνον	33
β'. Ἀγωνιστὴς τῆς ἐλευθερίας	39
γ'. Πρὸς τὸ θάνατο	47
δ'. Πρὸς τὴν αἰωνιότητα	53
3. Ο ΗΡΩΣ ΤΩΝ ΗΡΩΩΝ	63
α'. Τὰ πρῶτα χρόνια	65
β'. Ἀπὸ τὸ Μωρηᾶ στὴ Ζάκυνθο	70
γ'. Τὸ γλυκοχάραμα τῆς ἐλευθερίας	75
δ'. Τριπολιτσά, τὸ μεγάλο τρόπαιο	78
ε'. «Ὁ Δράμαλης, ὁ Δράμαλης!»	82
στ'. Ὁ φυλακισμένος ἐλευθερωτὴς	89
ζ'. Στὴν Πνύκα	99
η'. Πρὸς τὴν αἰωνιότητα	106
4. Ο ΠΥΡΠΟΛΗΤΗΣ	113
α'. Ἡ πυρπόλησις τῆς Καπιτάνας	115
β'. Τὸ δάφνινο στεφάνι	121
γ'. Νέα τρόπαια	124
δ'. Προσφέρει τὸ στέμμα τῆς Ἑλλάδος	128
ε'. Στὴ δύσι τῆς ζωῆς	132
	139